T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DİVANU LUĞATİ'T-TÜRK'TE GEÇEN 'OĞUZCA' KAYITLI DİL MALZEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DĪVĀNU LUĠATİ'T-TÜRK'TE GEÇEN 'OĞUZCA' KAYITLI DİL MALZEMESİ

Yüksek Lisans Tezi

M. SELDA ÇOBAN

Tez Danışmanı:
Doç.Dr. A. MELEK ÖZYETGİN

ANKARA, 2005

İçindekiler

Kısaltmalar III
İşaretler IV
Yazı Çevrimi İşaretleri V
Ön Söz VI
Giriş 1
Konu ve İnceleme Yöntemi 2

I. Bölüm Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânu Luġāti't-Türk 4

1. Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânu Luġāti't-Türk 4
1.1. Eserin İçeriği ve Önemi 6
2. Kâşgarlı Mahmud ve Oğuzlar 9
2.1 Kâşgarlı Mahmud'a Göre Oğuzlar ve Oğuz Boy Bölüğü 9
2.2 11. Yüzyılda Oğuz Yazı Dilinin Gelişim Evreleri. 13

II. Bölüm Dîvânu Luġāti't-Türk'teki Oğuzca Kayıtlı Dil Malzemesi Üzerine İnceleme 15

I. Dîvânu Luġati't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzemesinin Ses Bilgisi Özellikleri 15
1. Ünlüler 15
1.1. Ünlülerin imlâsı 15
2. Ünlü değişmeleri 17
2.1. Ünlü daralmaları 17
2.2 Ünlü düzleşmesi 17
2.3 Ünlü uyumları 18
3. Ünsüzler 20
3.1. Ünsüz değişmeleri 20
II. Dîvânu Luġati't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzemesinin Şekil Bilgisi Özellikleri 30

1.Yapım Morfolojisi.....30
1.1 İsimden isim yapım ekleri.....30
1.2 Fiilden isim yapım ekleri.....32
2. Fiil.....33
2.1. İsimden fiil yapım ekleri.....33
2.2 Fiilden fiil yapım ekleri.....36
3. DLT'de 'Oğuzca' kayıtlı geçen fiil çekimleriyle ilgili notlar.....38
4. Sıfat-fiiller.....41
5. Edatlar.....42
6. DLT'teki 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığındaki birleşik kelimeler.....43
7. DLT'teki 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığındaki alıntı kelimeler.....43

III. Bölüm Dīvānu Luġāti't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Sözvarlığı.....45
1. Dīvānu Luġāti't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Sözvarlığı (İsimler).....46
2. Dīvānu Luġāti't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Sözvarlığı (Fiiller).....125
Ekler (Oğuzca kelime tabloları).....155
Kaynaklar.....158
Özet.....162
Summary.....163

Kısaltmalar

a. g. e. : adı geçen eser
ağ. : ağız
Anad.ağ. : Anadolu ağızları
AOH : Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ayr. bkz. : ayrıca bakınız.
Az.Tü. : Azerbaycan Türkçesi (RSl. Az.)
c. : cilt
Çev. : çeviren
Çin. : Çince
Fa. : Farsça
Gag. : Gagauz Türkçesi
Grek. : Grekçe
hap. leg. : hapax legomena (tek veri)
haz. : hazırlayan
İA : İslam Ansiklopedisi
id. : aynı (idem)
Kıpç. : Kıpçak Türkçesi
KökTü. : Kök Türkçe
Mo. : Moğolca
Osm. : Osmanlı Türkçesi
OTü. : Ortak Türkçe
s. : sayfa
Sank. : Sanskritçe
Sogd : Sogdça
TDAY-Belleten : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK : Türk Dil Kurumu
Toh. : Toharca
Trkm. : Türkmen Türkçesi
TTü. : Türkiye Türkçesi
Tü. : Türkçe

İşaretler

/ / : fonem parentezi.

\- : Gramer tahlilinde fiil kökü, fiil köküne gelen yapım eki.

\+ : Gramer tahlilinde isim kökü, isim köküne gelen ek.

* : tesbit edilememiş, tanıklandırılamamış şekil; tahmine dayalı şekil.

> : Bu şekle gider

< : Bu şekilden gelir, bir dilden başka bir dile geçiş.

~ : değişken şekil.

A, I, U : gramer tahlillerinde sırasıyla a/e, ı/i, u/ü ünlü değişimlerini gösterir.

G, K : gramer tahlilinde sırasıyla g/ġ, k/ķ ünsüz değişimlerini gösterir.

C : konson, ünsüz

V : vokal, ünlü

→ : (Anlam biliminde) bu anlama geçer.

Yazı çevrimi işaretleri

ا	: a, e	ذ	: z
و	: u/ü; o/ö; v	م	: m
ى	: ı/i; y	ن	: n
ب	: b/p	ذ	: ẕ
ج	: c/ç	ص	: ṣ
د	: d	ظ	: ẓ
ك	: k/g	ط	: ṭ
ه	: h	ق	: ḳ
ن	: ŋ	ح	: ḥ
س	: s	خ	: ḫ
ش	: ş	غ	: ġ
ت	: t		

ÖN SÖZ

XI. yüzyıl Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili ilk elden zengin ve orijinal bilgiler veren *Dîvânu Lugati't-Türk*, Türkoloji araştırmalarında her zaman temel kaynak olmuş ve araştırmacılar tarafından çok yönlü olarak ele alınmıştır.

Eldeki tez çalışmasında, *Dîvânu Lugati't-Türk*'te geçen "Oğuzca" kayıtlı tüm gramer ve söz varlığına ait dil malzemesinin modern gramer anlayışı ile tasnif edilerek tasvirî olarak incelenmesi amaçlanmıştır. XI. yüzyıl Karahanlı Türkçesinin dil durumuyla ilgili zengin bilgiler içeren *Dîvânu Lugati't-Türk*'te Oğuzca başta olmak üzere birçok Türk diyalekt alanı ile ilgili de zengin bilgiler verilmiştir. Türkçenin tarihsel gelişim sürecinin tesbitinde önemli olan bu diyalektoloji malzemesinin modern gramer anlayışı ile incelenmesi ve yorumlanması bugün Türkoloji araştırmalarında yeteri kadar işlenmiş bir konu değildir. Özellikle tez konumuz olan Oğuzcanın tarihsel gelişim sürecinin ortaya konmasında *Dîvânu Lugati't-Türk*'teki Oğuzca' kayıtlı malzeme temel kaynak vazifesi görmektedir. Tezimizin bu noktada başlangıç çalışması olarak katkı getireceğini umut ediyoruz.

Tez çalışmamızın Giriş kısmında konu ve konunun ele alınma ve incelenme yöntemi tanımlanmıştır. Konuyla ilgili kısaltmalar, işaretler ve yazıçevrimi işaretleri verilmiştir.

Tezimiz temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvânu Lugati't-Türk* başlığını taşıyan I. Bölümün ilk başlığında, eser ve yazarı ile ilgili genel bilgiler verilmiş, eserin içeriği ortaya konmuş, ardından diğer başlıklarda Kâşgarlı Mahmud'un eserindeki Oğuzlar ve Oğuz boy birliği konusu açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümün sonunda 11. yüzyıl Türk dilinin yapısı ve gelişimi de yine ana hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Tez çalışmamızın II. Bölümü *Dîvânu Lugati't-Türk*'teki 'Oğuzca' kayıtlı dil malzemesinin ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelenmesini içermektedir. Bu bölümün birinci alt başlığında Kâşgarlı Mahmud'un 'Oğuzca'ya dair verdiği doğrudan ses bilgisi ile ilgili dil malzemesi yanında, *Dîvân*'da 'Oğuzca' kayıtla

geçen sözvarlığı üzerinde yaptığımız ses bilgisi incelemesi de yer almaktadır. Aynı şekilde bu bölümün ikinci alt başlığında *Dîvânu Lugati't-Türk*'teki 'Oğuzca' kayıtlı şekil bilgisi malzemesinin verilmesi yanında, 'Oğuzca' kelimelerin şekil bilgisi açısından incelenmesi de yapılmştır.

Tez çalışmamızın III. Bölümü ise *Dîvânu Lugati't-Türk*'teki 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığının, belirlenen konu külliyatı (Corpus) çerçevesinde tarihî ve modern Oğuz sahasında karşılaştırmalı incelemesini içermektedir. İsimlerin ve fiillerin ayrı ayrı iki temel başlık altında incelendiği bu kısımda madde başı olarak 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığı, *Dîvân*'ın Atalay ve Dankoff-Kelly tarafından yapılan yayınlarından yararlanılarak taranmış, kelimenin transkripsiyonlu şekli ve orijinal eski yazı imlâsı bir arada verilmiştir. Ayrıca bu kısımda kelimenin kökeni ile ilgili açklamalar da alan kaynaklarına başvurularak yapılmaya çalışılmıştır. 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığı tarihî Oğuz alanında aranmış ve bunun için Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü kullanılmıştır. Kelimelerin Modern Oğuz alanındaki durumu, başta Türkiye, Azerbaycan, Türkmen ve Gagauz Türkçesi olmak üzere bu alanın belli başlı sözlüklerinden taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin son kısmında *Dîvânu Lugati't-Türk*'teki sadece 'Oğuzca' kayıtla geçen kelimelerle, 'Oğuzca' kayıt yanında başka lehçe kayıtlarıyla geçen kelimelerin tablosu verilmiştir. Ayrıca bu kısımda Kaynaklar, Türkçe ve İngilizce özet de yer almaktadır.

Bu çalışmayı hazırlarken başından sonuna kadar karşılaştığım her güçlükte bana yol gösteren, maddî ve manevî yardımlarını benden esirgemeyen sevgili Hocam Doç.Dr. A. Melek Özyetgin'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

M. Selda Çoban

Ankara, 2005

Giriş

Türk sözlükçülük geleneğinin ilk ürünü olarak, XI. yüzyıl Türk dünyasının dili, kültürü ve yaşayışı hakkında zengin ve orijinal bilgiler veren *Dîvânu Luġati't-Türk*, Türk dili tarihi bakımından olduğu kadar Türk kültür tarihi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Dönemin Türk dilini gerek söz varlığı gerekse gramer açısından diyalektolojik malzemeyi de içererek mükemmel bir şekilde ortaya koyan *Dîvânu Luġati't-Türk*, ayrıca Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, folklor ve halk edebiyatına dair verdiği zengin bilgilerle ansiklopedik bir eser niteliği de taşımaktadır.

Tezimize konu olan eser esas itibariyle müellifi Kâşgarlı Mahmut'un adlandırdığı şekliyle Hakaniye Türkçesi, diğer bir adlandırmayla Karahanlı Türkçesi üzerine kurulmuştur. Ancak bu önemli eser XI. yüzyıl Türk dünyasının çeşitli boy ve kavimleri ile onların dilleri hakkında değerli bilgiler vermektedir. Kâşgarlı Mahmut'un verdiği bu bilgiler içinde Oğuzlara ve Oğuzcaya ait olanlar ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır. O dönemin siyasî ve kültürel ortamında kuşkusuz Oğuzlar önemli ve ağırlıkta bir yere sahip idiler. Oğuz-Türkmen boyları daha X. yüzyıldan ve Sirderya kuzeyindeki steplerden başlayarak, Sirderya, Maveraünnehir, Harezm ve Horosan bölgelerinde önemli yerler tutmuşlardı. XI. yüzyılda Büyük Selçukluların batıya yaptıkları göçler ve fetihler ile Oğuz egemenliği Azerbaycan, Irak bölgelerine ve devrin büyük kültür merkezlerinden biri olan Bağdat'a kadar uzanıyordu. Dolayısıyla Oğuzların bu devirdeki Türk siyasî ve sosyal yapısı içinde önemli bir yer tuttukları açıkça görülür. Kâşgarlı Mahmut'un eserinde böyle önemli bir topluluğun dili, kültürü ile ilgili bilgileri eksik bırakması düşünülemezdi. Özellikle Oğuzların o dönemdeki dil durumuyla ilgili bilgilerimizin bütünüyle Kâşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilere dayanması, söz konusu malzemenin önemini ortaya koymaktadır. Kâşgarlı Mahmut'un dönemin yazı dili olan Karahanlı Türkçesini ortaya koyarken lehçe ayrılıkları konusunda da bilgi vermesi, Oğuzcanın durumu ve tarihî gelişme şartları hakkında fikir edinmemizi sağlamıştır. Özellikle XI. yüzyılda Oğuzların ayrı bir yazı diline sahip olup olmadığı meselesinin aydınlatılmasında *Dîvân*'da kayıtlı söz konusu Oğuzca malzemenin önemli rolü vardır.

Dîvânu Luġati't-Türk'te yer alan bu diyalektolojik malzemenin Türk dilinin tarihî gelişim sürecinin tespitinde de son derece önemli olduğu açıktır. Eserde yer

alan bu diyalektolojik malzemenin önemli bir bölümünü oluşturan Oğuzlara ait kısmı üzerine derli toplu geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu güne kadar *Dîvân* üzerine yapılan çeşitli incelemelerde Oğuzlar, Oğuzeli, *Dîvân*'daki Oğuzca kelimeler ve Kâşgarlı Mahmut'un Oğuzca dil özellikleri konuları ana hatlarıyla birkaç makale kapsamındaki çalışmada ele alınmıştır. Ancak konunun önemi gereği tüm Oğuzca malzemenin modern sözlük ve gramer incelemeleri temelinde bütün olarak değerlendirilmesi ve alan araştırmacılarının kullanımına sunulması Türk dili tarihi araştırmaları için katkı getirecektir.

Tezimize esas olan Oğuzca malzemenin bugüne kadar derli toplu işlenmemiş, ham bir malzeme olarak durması, bu alandaki araştırmalar için bir eksiklik doğurmaktadır. Bu malzemenin modern dilbilim metotlarına göre tarihî ve modern Oğuz dil alanı ile de karşılaştırılması yapılarak ortaya konulması, hem Türkçenin ileride yapılacak tarihsel gramerine ve etimolojik sözlüğüne malzeme oluşturacak, hem de eski Oğuzcanın dil yapısı, gelişim süreci ve lehçe dallanmaları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Konu ve İnceleme Yöntemi

Tez çalışmamızın konusunu, *Dîvânu Lugati't-Türk*'te geçen "Oğuzca" kayıtlı tüm gramer ve söz varlığına ait dil malzemesinin modern gramer anlayışı ile tasnif edilerek tasvirî olarak incelenmesi oluşturmaktadır. Ayrıca söz konusu malzemenin özellikle sözvarlığı ile ilgili olan kısmının tarihî ve modern Oğuz alanındaki durumu da karşılaştırmalı olarak incelenmeye çalışılmış, söz konusu malzemenin tarihî Oğuz Türkçesi içindeki yeri ve modern alandaki gelişmeleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Oğuzcanın gerek Orta Asya'da, gerekse Anadolu bölgesinde müstakil bir yazı dili hâlinde kuruluşu XIII.yüzyıla denk gelmektedir. Elimizde XIII. yüzyıldan öncesine ait yazılış alanları belli metinler bulunmadığından, bugün için Oğuzcanın XIII. yüzyıl öncesi için bildiğimiz ve söyleyebileceğimiz şeyler son derece kısıtlıdır. Bu nedenle XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut'un Oğuzca için verdiği bilgiler bu lehçenin XI.yüzyıldan XIII.yüzyıl ortalarına kadar uzanan devresinin aydınlatılması bakımından çok değerlidir ve söz konusu Oğuzca malzeme iki dönem arasında köprü vazifesi görmektedir.

Tezimiz Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvānu Luġati't-Türk* adlı eserinde geçen "Oğuzca" kayıtlı dil malzemesi, üzerine yapılacak temelde tasvirî bir incelemedir. Eserde 'Oğuzca' kayıtlı söz varlığı ile ilgili dil malzemesi art zamanlı boyutta, leksik-semantik açıdan incelenerek tarihî ve modern Oğuz dil alanı içinde durumlarının belirlenmesine çalışılmıştır. Söz varlığı dışında *Dîvān*'da 'Oğuzca' kaydıyla verilen diğer dil malzemesi modern gramer anlayışı ve ilgili terminolojisi ile tasnif edilerek imlâ, ses bilgisi (fonetik), yapı bilgisi (morfoloji) başlıkları altında incelenmiştir. Ayrıca *Dîvān*'da 'Oğuzca' kayıtla geçen sözvarlığının ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından özellikleri incelenerek 11. yüzyıl Oğuz Türkçesinin dil bilgisi özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. *Dîvān*'ın temelde bir sözlük olarak ortaya konmuş bir eser olmasından dolayı, gramer ile ilgili bilgiler eserde kısa ve dağınık halde bulunmaktadır. Bu açıdan Kâşgarlı'nın veriği Oğuzca kayıtlı dilbilgisi malzemesi yanında, 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığını inceleyerek çıkarttığımız dilbilgisi özellikleri de bu çalışmaya dâhil edilerek dönemin Oğuz lehçe yapısı yansıtılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada *Dîvānu Luġati't-Türk*'teki "Oğuzca" kayıtlı dil malzemesi fişleme yoluyla çıkartılmıştır. Bu fişleme sırasında eserin Besim Atalay tarafından yapılan 4 ciltlik neşrinden (1985-1986) yararlanılmış, ayrıca eserin Amerika'da R. Dankoff ve J. Kelly tarafından yapılan neşri (1982) de kullanılmıştır. Bu temel kaynaklar dışında özellikle art zamanlı karşılaştırma için ilgili alanlardaki mevcut yayın ve sözlüklerden de tez çalışmamızda yararlanılmıştır. Fişleme yoluyla elde edilecek veriler tezde uygulanacak yöntemler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

Kâşgarlı Mahmut ve Dîvânu Luġāti't-Türk

1. Kâşgarlı Mahmut ve Dîvânu Luġāti't-Türk

Miladî 1071-1073 (H. 464-466) yılları arasında Araplara Türkçeyi öğretmek, Türkçenin Arapçaya denk bir dil olduğunu ispatlamak amacıyla Kâşgarlı Mahmut *Dîvânu Luġāti't-Türk* adlı ansiklopedik sözlük niteliğindeki eserini yazmıştır. Bu eser, Türklük alanının zengin dil ve kültür malzemesini ortaya koyması bakımından büyük önem taşımaktadır.

XI. yüzyılın büyük Türk alimlerinden olan Kâşgarlı Mahmut devrin Türkçesini çok yönlü olarak ortaya koyduğu eseri olan *Dîvânu Luġāti't-Türk*'ün bugün bilinen tek yazma nüshası İstanbul'da, Fatih Millet Kütüphanesinde Ali Emirî kitapları arasındadır. Kâşgarlı Mahmud'un bilinen diğer eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır.[1] Kâşgarlının *Dîvân*'ı, eski ve yahut ilk yazılış şekliyle elimize geçmemiştir. Bugün faydalandığımız nüsha, aslı itibariyle Saveli olan Muhammed bin Ebu Bekr İbni Ebü'l-Fettah tarafından kopya edilmiştir. Elimizdeki nüshanın nereden istinsah edildiği de bilinmemektedir. Eserdeki bazı istinsah hataları, asıl Kâşgarlı'nın elinden çıkan nüshadan istinsah edilmediğini göstermektedir. Müstensih İranlı olmasına rağmen Şam'da yerleşmiştir.[2]

Dîvân'ın bilinen tek yazma nüshası bir şans eseri olarak kaybolmaktan Ali Emiri Efendi tarafından kurtarılmıştır. Daha sonra Ali Emiri Efendi herkese bu eserin öneminden bahsettiği hâlde, kaybolur korkusu ile kitabı kimselere göstermemiştir. Onu görmek isteyip de göremeyenler arasında devrin ünlü sosyolog ve fikir adamı Ziya Gökalp de vardır. Daha sonraki yıllarda harcanan uzun çabalar ve Sadrazam Talat Paşa'nın araya girmesi ile bu değerli eserin Maarif Nezareti'ne devredilerek ve Kilisli Rifat Bey'in denetimi altında 1915-1917 yılları arasında üç cilt hâlinde bastırılarak kaybolmaktan kurtarılabilmiştir. Eser 1920-1939 yılları arasında birkaç tercüme denemesinden geçtikten sonra, nihayet Besim Atalay'ın tercümesi ile 1939-

[1] Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, MEB, İstanbul 2004, s. 7.

1941 yılları arasında 3 cilt hâlinde ve buna ilâveten birer indeks ve fotokopi ciltleri ile birlikte TDK tarafından yayımlanmıştır[3].

Eser Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla yazılmıştır. Bunun için eserin mukaddimesi ve açıklamaları hep Arapçadır. Yine bunun için madde başları, Arap sözlükçülük geleneğine göre sıralanmıştır. Türkçe kelimeler Arapça kelime sınıflandırmalarına (hemzeli, salim, şeddeli, üçlü, dörtlü vb.) ve vezinlere göre tasarlanarak (söz gelişi yazdı, *fa'il* vezninde) aynı vezindeki kelimeler bir başlık altında toplanmış; kendi içlerinde ise alfabe sırasına konulmuştur. Eserden kolay yararlanabilmek için, eserin modern yayınlarında Latin alfabesi sırasına göre dizinleri de yapılmıştır.[4]

Dīvān'ın yayımlanmasından itibaren, eser dünya Türkologları tarafından büyük ilgili görmüş ve faydalanılmıştır. İlk olarak eserden faydalanan Batı bilginlerinden ünlü dilci Fritz Hammel olmuştur. Sümerceyi Altay dilcilerinden sayan bu bilgin, 1915 yılında yayınladığı "Zweihundert Sumero-Türkische Wortvergleichungen" adlı eserinde, Türk ve Sümer kelimeleri arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Daha sonra 1926 yılında aynı konuda yaptığı araştırmasında, sağlam bir tarihî dil kaynağı olarak, *Dīvān*'daki kelimelerle karşılaştırmayı gerekli görmüş ve araştırmasını bin yıl daha evvelki Türk söz varlığına dayatmıştır. Bu suretle Sümer ve Türk dilleri karşılaştırılmasında Kâşgarlı Mahmud'un malzemesinin de önemli bir payı olmuştur. Batı bilginleri içerisinde *Dīvān*'ı en iyi işleyen Alman bilgin Carl Brockelmann olmuştur. *Dīvān*'daki atasözlerini, halk edebiyatı örneklerini ve Türk edebiyatı ve dili ile ilgili bulunan bütün kısımları Almanca yayımlamak suretiyle, dünya bilim çevrelerinin dikkatini bu esere çekmiştir. Ayrıca bugün için değerini aynen koruyan bir de Almanca büyük bir indeks yayımlamıştır[5].

Dīvān ile ilgili olarak Türkmenistan bilginlerinden S. Ahallı da "Mâhmud Kâşgarının sözlüğü ve Türkmen dili" adlı bir monografisi ile *Dīvān*'daki Türkmen kelimelerini yeniden yayınlamış ve yeni okunuş şekillerini tesbite çalışmıştır.

---

[2] Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, MEB, İstanbul 2004, s. 11.
[3] Zeynep Korkmaz, *Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I. TDK, Ankara 1995, s. 256-257.
[4] Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara 2004, s. 323.
[5] K. Brockelmann, *Mitteltürkicher Wortschatz nach Mahmud al Kaşgaris Divân Lugat at-Türk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Leibzig 1928; K. Brockelmann, *Osttürkische Grammatik Der İslamischen Litteratur Sprachen MittelAsien*, Leiden 1954.

Kâşgarlı hakkındaki araştırmalarda Türkistanlı Fıtrat'ın, Cemal Velidoğlu'nun da hizmetleri bulunmaktadır.[6] Ayrıca *Dîvân* Özbekçe'ye de çevrilmiştir. Salih Muttalibov dört cilt halinde "Türkî sözler divanı" diye Taşkent 1960 ve 1967 yılları arasında çalışmasını yayınlamıştır. Yeni Uygurca'ya çeviri Türkî Diller Divanı'nın Urumçi-1981'de yayımlamıştır.

Türkiye bilginleri tarafından da ele alınan *Dîvân*, geniş bir araştırmaya yol açmış, çeşitli konular hakkında birbirini tamamlayan çalışmalar yayımlanmıştır. Bunun dışında merhum Kilisli Rifat, Köprülü Fuat, Necip Asım, Avram Galanti, Elöve, Abdullah Battal olmak üzere ve ayrıca geniş bir suretle A. Caferoğlu, Şakir Ülkütaşır, Zeki Velidi Togan, Besim Atalay ve diğer araştırıcılar tarafından, *Dîvân* üzerinde çok yönlü çalışmalar yapılmıştır.

Dîvân tercümesi üzerine ilk çalışmayı Kilisli Rifat Bilge yapmıştır. Üç cilt hâlinde eserin I. ve II. ciltleri İstanbul 1924, III.cilt 1917'de yayımlanmıştır. Eserin tıpkı basımı ilk defa TDK tarafından 1941'de yapılmıştır. Başka bir tıpkı basım da daha sonra Kültür Bakanlığı tarafından 1990'da yapılmıştır.

Eser üzerinde esaslı olarak Besim Atalay çalışmıştır. I. II. III. ciltler tercüme ciltleri, IV. cilt de dizin cildidir. Bu ciltler 1939-1943 yılları arasında çıkmıştır.

Dîvân'ın Amerika'da Robert Dankoff ve J. Kelly tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek yapılan üç ciltlik neşri (1982-1985) de önemlidir.[7]

1.1 Eserin İçeriği ve Önemi

Divânu Lugati't-Türk, Arap sözlükçülüğünün İskenderiye ekolüne göre yazılmıştır. Türkçeden Arapçaya bir sözlük niteliğinde olan eserde madde başı Türkçe kelimelere Arapça karşılıklar verilmiş, kelimeler çoğu zaman cümle içinde örneklendirilmiş, hatta birçok sav, beyit ve atasözüyle de anlamlar pekiştirilmiştir. Bunun dışında *Dîvân*'da madde başları altında dil ile ilgili önemli kurallar söylenmiş ses değişimleri, gramer halleri, diyelekt ayırmaları açık olarak gösterilmiştir.

---

[6] Ahmet Caferoğlu, *Kâşgarlı Mahmut*, MEB, İstanbul 2004, s. 14.

[7] Dankoff, Robert, James Kelly, *Mahmūd Al-Kāşgari, Compendium of Turkic Dialect (Divan Lūgat at-Türk)*, C.1-3, Harvard University Printing office, 1982-1985.

Eser bu çok yönlü yapısıyla 11. yüzyıl Türk dünyasının dili, edebiyatı, kültürü, sosyal yaşayışı ve coğrafyası hakkında bize bilgi veren ansiklopedik bir eser niteliğindedir. *Divân-u Lügati't Türk* aynı zamanda, çeşitli Türk boylarından derlenmiş bir diyalektoloji sözlüğü özelliği de taşır. Ayrıca eserin sonunda bir dünya haritası vardır. Kâşgarlı Mahmut, eserini yazarken o devrin Türk illerini dolaşmış ve sözlükteki çeşitli Türk diyalektlerine ait dil malzemesini bizzat kendisi derlemiş ve eserinde karşılaştırmalı olarak vermiştir. Bu yönüyle *Dîvân* tarihî Türk dilinin orijinal dil malzemesine sahip olması bakımından da eşsiz bir temel kaynak niteliğindedir. Bu eser sayesinde, Oğuzcanın, o devrin ortak yazı dili olan Karahanlı Türkçesi ile öteki ağız ve lehçeler arasındaki yerini, onlarla birleşen ve ayrılan yanlarını da az çok öğrenebilmekteyiz. Çünkü, Kâşgarlı Mahmud, eserinde herhangi bir kelime veya dil kuralı üzerinde dururken "Türkler-yani Karahanlı Türklerince-böyle söylenir; Oğuzlarda karşılığı şudur: Oğuzlar bunu bilmezler; Çiğil, Yağma, Suvar ve Bulgar Türkleri ile Kıpçaklar bu söyleyişle ortaklaşırlar ya da ayırırlar; onların başka bir diyaleği vardır." gibi ayrıntılı açıklamalara da girmiş; gerektiğinde bunlar için örnekler de sıralamıştır.[8]

Kâşgarlı Mahmud, eserinde ağız ve lehçe ayrılıklarından söz ederken değişikliklerin asıl lügatte değil, birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur (DLT I; 31-32) demekle Oğuzca ile Karahanlı Türkçesi arasındaki ağız ve lehçe ayrılığının daha çok ses değişmelerinden ileri gelen bir ses bilgisi ayrılığına dayandığını belirtmekte ve Oğuzcayı dillerin en yeğnisi olarak kabul etmektedir. (DLT I, 30)[9].

Kâşgarlı Mahmud'un Türk dili yapısı için kullandığı ölçüler, elbette bugünkülerden çok farklı olmuştur. Kullandığı dil Arapça olduğu içindir ki, Türk diline tatbik ettiği imlâ sistemi de, ufak tefek değişikliklerle, yine Arap hurufatı çerçevesi içerisinde kalmıştır. Bu sebeple *Dîvân*'da toplanan kelimeler Arap sistemine göre düzenlenmiştir. Her kelime, içerisindeki konsonantların sayısı nispetinde vezin kalıplarına ayrılmış ve çeşitli konulara bölünmüştür. Konuya göre, ayrıca, Türk ağızlarının ve şivelerinin fonetik ve morfolojik hususiyetlerine, serpinti

[8]Zeynep Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmud ve Divanu Lugati't Türk" *Türk Dilinin Üzerine Araştırmalar* C. I. TDK. Ankara 1995, s. 258-259.

halinde temas edilmiştir. Ağızların ve şivelerin tespitinde tamamiyle Arap transkripsiyon sistemine uyulmuştur. Türk dilinin ahengi sükûn, hareke, med ve teşdid gibi işaretlerle ayarlanmıştır. Arap harf sisteminde mevcut olmayan sesler, yeni işaretler tanzimiyle temin edilmiştir. Devrin Türkçesi için karakteristik sayılan, eş kelimelerin telâffuzunu ayırt etmek için, güya uzun vokal karşılığı olarak "iki elif" işaretini yan yana kullanmıştır. Eserde Türk dilinin zedelenmemesi için gereken itinayı göstermiş olduğunu tahmin edilebilir. Hele "uzun vokal" mevcudiyetine işareti, kendisinden ancak sekiz yüz yıl sonra Türkoloji sahasında ciddî araştırma konusu yapılan bir meseledir.

Kâşgarlı Mahmud, XI. yüzyıl Orta Asya Türk kavimlerini, boylarına göre tasnif ettikten sonra, bir de malzemesini topladığı dil ve ağız farkları arasındaki dil ve gramer yapısı ilişkilerini tesbite çalışmıştır.[10]

Kâşgarlı Mahmud, *Dīvān*'da esas itibariyle kendisinin "Hakaniye" diye adlandırdığı Karahanlı Türkçesi üzerinde durmuştur. Kâşgarlı Hakaniye Türkçesini (Karahanlı Türkçesi) Türk lehçelerinin en incesi ve en zarifi olarak nitelendirmiştir. Ancak, eser, yer yer 11. yüzyıl Türk dünyasının türlü Türk boy ve kavimleri ile, onların dilleri üzerine de değerli bilgiler vermektedir. Kâşgarlı bunlar arasında Türkçenin en yeğnisi (kolayı) olarak nitelendirdiği Oğuz Türkçesine ayrıcalık tanımış; Oğuzlar, Oğuzeli ve Oğuzca üzerinde oldukça geniş durmuştur. Bu durum, elbette Oğuzların X.-XI. yüzyıllar Orta Asya Türk dünyasındaki önemleri ile orantılıdır.[11]

Dīvān'ın sonunda Kâşgarlı'nın devrindeki Türk dünyasını gösteren bir harita yer almaktadır. Bu haritada, Türk boyları ve bu boyların temasta olduğu diğer milletlerin yaşadıkları bölgeler de gösterilmiştir. Kâşgarlı Mahmud zikrettiği Türk boylarından oluşan Türk dünyasını coğrafi bakımdan kuzey ve güney diye iki gruba ayırmış, her gruba giren boyları da batıdan doğuya olmak üzere sıralamıştır. Kuzey grubunda, Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Yimek, Başkurt, Basmıl; Güney grubunda, Çiğil, Tohsıl, Yağma ve Uygur boyları bulunmaktadır.

---

[9] Zeynep Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. I. TDK Yayınları: Ankara 1995, s. 244.

[10] Ahmet Caferoğlu, *Kaşgarlı Mahmud,* MEB. İstanbul 2004, s. 49.

[11] Zeynep Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* C. I. TDK Ankara 1995, s. 241.

XI. yüzyıl Türk dünyası, Çin sınırlarından Bizans sınırlarına kadar uzanan bir genişlikte idi. Bu sınırlar içinde Uygur, Karahanlı ve Selçuklu Türkleri ayrıca Oğuz, Türkmen, Türkiş, Karluk, Yağma, Toxsı, Çiğil, Kırgız, Kıpçak, Uğrak, Çaruk, Suwar, Bulgar gibi adlar almış, birbirinden ayrı ağız ve lehçeler konuşan çeşitli boylar yaşamaktaydı.

Eserdeki çeşitli konulardaki dil malzemesi üzerine çok sayıda inceleme yapılmıştır. Özellikle tez konumuzla ilgili olarak *Dîvân*'daki Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi dil malzemesi ile ilgili şimdiye kadar müstakil şu çalışmalar yapılmıştır:

T. Banguoğlu "Kaşgarî'den notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli üzerine", *TDAY-Belleten* 1959, s. 1-26.

T. Banguoğlu "Kaşgarî'den notlar III: Oğuz lehçesi üzerine" *TDAY-Belleten* 1960, s. 23-48.

Z. Korkmaz "Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili, Divanu Lugati't-Türk Özel Sayısı*, s. 253 (Ekim 1972), s. 3-19.

Z. Korkmaz "XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten* 1973-4 (Ankara 1974), s. 41-48.

2. Kâşgarlı Mahmud ve Oğuzlar

2.1 Kâşgarlı Mahmud'a Göre Oğuzlar ve Oğuz Boy Bölüğü

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvân*'ı, XI. yüzyıl Türk dünyasındaki Oğuzlar ve Oğuz lehçesi ile ilgili en geniş ve açık bilgileri veren ilk özgün kaynak eser olarak düşünmek gerekir. Kâşgarlı'nın kendisi Oğuz memleketinde bulunmuş olmamakla birlikte, Oğuzlar hakkında Türk muhitinde bulunan daha açık ve kesin bilgilere dayanarak bu Türk topluluğunu işlemiştir. Onun *Dîvân*'da verdiği bilgilerden Batı Türklüğünü iyi tanıdığını anlayabiliyoruz. Maveraünnehir bölgesindeki Oğuzları diğer Türk kavimlerinden çok iyi ayırdetmektedir. Kâşgarlı eserinde Oğuzların anayurdundan ve Orta Asya Oğuzlarından bahsetmektedir. Bu devirde Oğuz devletinin çözülme hâlinde olduğu ve güneyde ve batıda açılan yeni yurtlara doğru

göç ettiği bilinmektedir. Kâşgarlı bu büyük göçü Orta Asya penceresinden seyretmiş ve buna göre durumu ana hatlarıyla yansıtmıştır.[12]

Kâşgarlı Mahmud'un döneminde Oğuz-Türkmen boylarının X. yüzyıldan başlayarak, Sirderya, Maveraünnehir, Harezm ve Horasan bölgelerinde önemli yer tuttuğu bilinmektedir. *Dîvân*'da, Oğuzlar için Türkmen oldukları ve bunların yirmi iki bölük oldukları, her bölüğün ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan bir alâmeti olduğu belirtilmiştir. Eserde adı geçen bölükler *Kınık, Kayığ, Bayundur, Iwa, Salgur, Afşar, Begteli, Büğdüz, Bayat, Yazgır, Eymür, Karabölük, Alkabölük, İğdir, Üregir, Tutırka, Ulayundluğ, Tüger, Beçenek, Çuvaldar, Çepni, Çaruk*'dır. Kâşgarlı eserinde, bu bölüklerin kök olduğunu ve bu köklerden bir takım oymakların çıkmış olduğunu belirtir (DLT I, 30-31).

Oğuzlar kavmî ve siyasî bir teşekkül için *el* (*il*) kelimesini kullanmakta idiler: *Oğuz eli, Ak-koyunlu eli, Dulkadir eli*. Onların diğer Türk kavimlerinin söyledikleri aynı anlamdaki *budun* sözünü unuttukları anlaşılıyor. *Oğuz eli*'ni meydana getiren birliklerden her birine *boy* denir ki, Kâşgarlı bu sözün Oğuzca olduğunu söylemektedir (DLT I. 237). Boylar da obalara ayrılmaktadır. Kâşgarlı *oba* kelimesinin de 'Oğuzca' olduğunu kaydetmektedir (DLT I. 86). Obalardan sonra muhtemelen aileler geliyordu ki, Oğuzların bunu hangi kelime ile ifade ettikleri tam olarak bilinmiyor. Buna göre ailelerden obalar, obalardan boylar ve boylardan Oğuz eli meydana gelmiştir. Oğuz elinde asıl oymak birliği boy'dur.

X. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz elinden kümeler hâlinde ayrılmalar başlamıştır. İlk olarak Oğuzların bir bölüğü Hazar Denizi kıyısındaki yarım adaya giderek yurt tutmuş ve buraya Mangışlak adını vermişti. İkinci bir küme ise Selçuklular'ın idaresinde Yakın-Doğu ülkelerine geldi. Üçüncü bir küme XI. yüzyılda Kara Deniz'in kuzeyinden Balkanlar'a indi. Diğer taraftan Oğuzlardan kalabalık bir nüfus da Seyhun'un orta yatağındaki şehirlerde yerleşmişti. Göçebe Oğuzların bu şehirli soydaşlarını küçümseyerek onlara *yatuk* yani 'tenbel' adını verdiklerini biliyoruz. (DLT III. 14).[13]

---

[12] Tahsin Banguoğlu,"*Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine*", TDAY-Belleten 1959, s. 3.

[13] Faruk Sümer, *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar(Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 221.

Kâşgarlı Mahmud'un bildirdiğine göre Seyhun Oğuzları XI. yüzyılda 24 boydan oluşuyorlardı. Kâşgarlı, *Dîvân*'da aynı zamanda bu boylardan 22' sine ait bir liste de vermiştir. Selçuklu fethinden bahseden bir Ermeni müverrihi de fâtih kavmin 24 boydan meydana geldiğini kaydetmiştir. Oğuz boylarına ait tam liste XIV. yüzyılın başlarında Reşideddin tarafından verilmiştir. Kâşgarlı'nın listesinden yalnız Memlûk devri müverrihlerinden Aynî faydalanmıştır. Diğer eserlerde görülen listeler (Hamdullah-i Müstevfî, Tarihül-Muhtar, Yazıcı-Oğlu, Neşrî, Ebû'l-Gazi) doğrudan doğruya veya dolaylı olarak Reşideddin'in listesinden gelmektedir.

Kâşgarlı Mahmud, *Halac* adını taşıyarak bazı hususlarda diğerlerinden ayrıldıkları için Oğuzlardan sayılmadığını söylediği iki boyu listesine almamış ve bunların adlarını da yer vermemiştir. Diğer taraftan Kâşgarlı'nın "sayısı az ve damgaları da verilmemiştir" dediği *Çarukluğ* boyunun adına Reşided-din'in listesinde rastlanmıyor. Bu listede Kâşgarlı'nın *Dîvân*'daki Oğuz boy bölüğünde bulunmayan şu adlar geçmektedir: *Yaparlı, Kızık, Karkın.* Kâşgarlı'nın listesinde boyların o zamandaki siyasî durumlarına göre sıralandığı anlaşılıyor. Yine Reşided-din'in listesinin de, Oğuz boylarının eski siyasî ve sosyal konumlarına göre tanzim edildiği görülüyor.[14]

Kâşgarlı ve Reşideddin'de bulunan listelerdeki Oğuz boylarının adları[15], zamanlarındaki söyleniş şekillerine göre yazılmıştır. Listelerinde boyların damgaları da gösterilmiştir. Bu kuşkusuz damgalara verilen önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Kâşgarlı bu damgaların davarlara, yılkılara vurulduğu söyler. Reşided-din'in listesinde boylar Oğuz Han'ın 24 torunundan türetilmiştir. Kâşgarlı da, 24 Oğuz boyunun, adlarını dip dedelerinden aldığını söyler ve bu 24 dip dedeye Zülkarneyn'in Türkistan seferi esnasında nasıl Türkmen adının verildiğini dâir bir de hikâye anlatır. Ona göre bu boylar çok eski zamanlarda meydana gelmiştir. Aynı müellif bu boyların oba ve oba kolları olduğunu da yazıyor. Fakat Oğuzlardan hiç bir boyun obası kesin olarak bilinmiyor. Ancak, Kara-Koyunlu (Yıva?) ve Ak Koyunlu

---

[14] Faruk Sümer, *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 221.

[15] Anadolu'da Bugünkü Söylenişe Göre Oğuz Boylarının Adları: *Boz-oklar: Kayı, Bayat, Kara-Evli, Yazır, Döğer, Dodurğa, Avşar, Kızık, Beğ-Dili, Karkın; Üç-oklar: Bayındır, Peçenek (Beçenek), Çavundur, Çepni, Salur (salır), Eymir, Alayuntlu, Yüreğir, İğdir, Büğdüz, Kınık.* Bkz. Prof. Dr. Faruk Sümer, *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 227-229-232.

(Bayındır) teşekküllerinin bu obalardan olması muhtemeldir. Ayrıca Yemen'deki Resul-Oğulları'nın mensup olduğu *Biçek* (?) ve 1230'larda Şehrizor-Erbil arasında faaliyete bulunan *Sevinç* (Koş Yalu (çift yaylu) adlı oymakların da bu obalardan oldukları düşünülebilir.[16]

Kâşgar Mahmut'un Divan'da verdiği Oğuz Boy adları:

Ḳınıḳ (DLT I. 55)

Ḳayıġ (DLT I. 55)

Bayundur (DLT I. 56)

İwa,Yıwa, (DLT I. 56)

Salġur (DLT I. 56)

Afşar (DLT I. 56)

Beg-Tili (DLT I. 56)

Büğdüz (DLT I. 56)

Bayat (DLT I. 56)

Yazġır (DLT I. 56)

Eymür (DLT I. 56)

Ḳara-Bölük (DLT I. 56)

Alḳa-Bölük (DLT I. 56)

İğdir (DLT I. 57)

Üregir ~ Yüregir (DLT I. 57)

Tatırḳa (DLT I. 57)

Ala-Yundluġ (DLT I. 57)

Töker (DLT I. 57)

Beçenek (DLT I. 57)

Çovaldur (DLT I. 58)

Çepni (DLT I 58)

Çaruḳluġ(DLTI58)

[16] Prof. Dr. Faruk Sümer, *Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999, s. 227.

2.2 11. yüzyılda Oğuz yazı dilinin gelişim evreleri

XI. yüzyıl sonrası, Orta Asya'da Türk kavimleri için sürekli bir göç devridir. Büyük dalgalar hâlinde Türk boyları Asya'nın dışına taşmıştır. Bu dağılışın sonuçlarından biri de Anadolu Türkçesidir. Kuruluşu 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra ve Oğuzların Anadolu'yu ele geçirip yurt edinmeleri ile başlayan Anadolu Türkçesi üç döneme ayrılır:

1. Selçuklular Devri Türkçesi (11-13. yüzyıllar arası)

2. Anadolu Beylikler Devri Türkçesi (14. yüzyıl)

3. Osmanlı Türkçesi (15. yüzyıl ortalarına kadar)

XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki dönem Anadolu bölgesinin Türkleşmiş olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Türkçenin XIII. yüzyıldan önceki dil durumu biraz karanlıktır. Elimizde bu döneme ait malzeme yok denecek kadar azdır. Bu sebeple XIII. yüzyıldan önceki dönemin dili yapısı ve Orta Asya yazı dili olan bağlantılar bakımından kesin bir şey söylememektedir.

11. yüzyıldan itibaren batıya yönelen Oğuz Türklerinin 13. yüzyılda Anadolu'ya yeni bir yazı dili oluşturmuşlardır. Bu dönemde Türkçe doğu ve güneybatı diyalektleri olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. 11.-13. yüzyıl arasındaki dönemde Karahanlıca Oğuzca arasındaki ilişkileri yansıtan karışık dilli (olga-bolga dili) bir ara dönemden söz edilebilir. Selçuklu Oğuzcası, Doğu Oğuzcası, Doğu Selçukcası gibi adlar verilen bu dönemden sonra Oğuz Türkleri Eski ve Orta Türkçenin yazı dili hâline getirmeye başlamışlardır.

Eski Anadolu Türkçesinin yazı geleneğinin temeli de dil Oğuzca izleri taşır, ama Doğu Türkçesi ögeleriyle ileride derecede varyasyona sahiptir. 12. yüzyıldaki Orta Asya Türk yazı dili -her ne kadar farklı ağız ve Oğuzca özellikler taşısa da- bağlı bir batı Türk yazı dili gelişmiştir. 12. ve 13. yüzyılın ilk Anadolu Türkçesi büyük oranda bu dili temsil eder.[17]

[17] Z. Korkmaz, "XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten* 1973-4 (Ankara 1974), s. 41-48; Nurettin Demir-Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Ankara 2003, s. 80.

13. yüzyıldan itibaren Anadolu Türk yazı dili oldukça bağımsız bir şekilde ve tipik Oğuzca özellikler gelişmiştir.

Karışık dilli eserler denildiği zaman, Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz grubu özelliklerini bir arada bulunduran eserler anlaşılır. Bu özellikleri bulunduran az sayıda eser günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan bazıları; *Behcetü'l-hadaik, Kıssa-i Yusuf, Feraiz Kitabı, Kuduri Tercümesi,* Mevlana ve oğlu Sultan Veled'in Türkçe beyit ve manzumeleri, Hoca Dehhani ve Ahmed Fakih'in eserleri, Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı ve Yunus Emre'nin şiirleri Anadolu'da ortaya çıkan Oğuz yazı dilinin ilk eserleri olarak kabul edilirler.

11. yüzyıldan itibaren Anadolu Türkleşirken Selçuklular, devlet idaresinde Farsça, din ve bilimde Arapçayı kullanıyorlardı. Halk tarafından kullanılan Türkçe "kaba" bir konuşma dili olarak görülüyordu.

Anadolu Türkçesi şiir geleneğine bir kültür dili olarak Türkçe 14. yüzyılda Selçuklular dağılmasından sonra gelişme fırsatı bulmuştur. Beyliklerin kurulmasıyla beraber tek dil kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kullanılan dil, Oğuzca ağızların bir karışımı bir dil olmuştur. Daha çok Oğuz boylarının ağızlarının bir karışımı olarak görülür ve doğu Türkçesi özelliklerine de rastlanır. Bu dönem şairlerinde kuralsız bir imla görülür. Aynı kelimenin farklı yazılışlarına rastlamak mümkündür. Bu dönemdeki karışık dilli eserler, Türkçe varyantlarının, Türkçe ögelerin çokluğuna rağmen bir yüzyıl sonra alt standart olarak görülmüş ve daha sonra "eğitimlilerin" diline yeniden aktarılmıştır.

Güneybatıda oluşan Oğuz dili esaslı yeni yazı dil de süreç içinde dallanmaya uğramış; 14. -15. yüzyıllardan itibaren yeniden Türkmence ve Azerice yazı dili olarak görülmeye başlamıştır.

Bugün, Oğuzcanın batı kolunu Gagauzca, Türkiye Türkçesi ve Azerice, doğu kolunu ise Horasan Türkçesi, Türkmence ve Güney Harezm Oğuzcası oluşturmaktadır.

II. BÖLÜM

Dîvânu Lugâti't Türk'teki Oğuzca Kayıtlı Dil Malzemesi Üzerine İnceleme

I. Dîvânu Luġati't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzemesinin Ses Bilgisi Özellikleri

1. Ünlüler

1. 1 Ünlülerin imlâsı

Ünlü düzenini gösteren harekeleme sistemi

DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı kelimelerdeki ünlüler birkaç istisna dışında düzenli olarak harekeleme sistemiyle gösterilmiştir. Ünlü sesleri gösteren harekeler dışında çift ünsüz okutan şedde (") hareke işareti de yazıda kullanılmıştır. Kapalı /è/ sesinin gösteriminde kesre ve üstün işaretleri değişkenlik göstermektedir.

'Oğuzca' kayıtlı kelimelerde kelime başı /a,e/ fonemleri elif üzerine üstün hareketi konularak gösterilmiştir: *alma* (اَلْما)"elma" (DLT I. 130)<**alma; andan* (اَنْدَن)'ondan sonra' (DLT I. 109) <**a-n+tın; ätrāk* (اَتْرَك)'rengi sarı adam' (DLT I. 101)<**etrek; aşlıḳ* (اَشْلِق) 'aşevi, mutfak' (DLT I. 114)<**āş.*

Oğuzca kelimelerde iç seste /a,e/ fonemleri üstün ile harekelendirilerek verilmiştir: *ḳat* (قَتْ)'yanında, ininde'(DLT I. 320)<**ḳat*; *taḳdı* (تَقْدِي)'taktı'(DLT II. 16), *yaradı* (يَرادِي)'uygun gelmek'(DLT III. 87), *bäyräm* (بَيْرَم)'bayram'(DLT III. 76)<**baḍram*

Oğuzca kelimelerde söz başı /o,u,ö,ü/ fonemleri elif üzerine ötre harekesi konularak yazılmıştır: *örgen* (اُرْكَن)'urgan' (DLT I. 108)<**ör-gen; us* (اُس) 'hayır ile şerri ayırdediş' (DLT I. 36)<**us*; *uyaz* (اُيَز)'sivrisinek' (DLT I. 84) <**uyaz*; *öylä* (اُيْلا)'öğle vakti'(DLT I. 113)<**öd+leg*; *örçük* ( )'örülmüş saç' (DLT I. 103)<**ör-güç.* (اُرْجُك)

Kelime içindeki dar ve geniş-yuvarlak ünlü fonemlerinin gösterilmesi için ötre kullanılmıştır: *ayruḳ* (اَيْرُق) 'başka'(DLT I. 113)<**aḍır-u/oḳ*; *aluḳ* (اَلُق)'kel'(DLT I. 67)<**alıḳ*; *ügür* (اُكُر) 'yağ ügüri'(DLT I. 54)<**yağ+üyür*; *küsdi*(كُسْدِي)

'küstü'(DLT II. 12)<*küs; yuş* (يُشْ)'sıkışma'(DLT III. 4)<*yoş*; *yöre* (يُرا)'yöre, çevre' ((DLT III. 24)<*yöre*; *buyurdı* (بُيُرْدِي)'buyurdı'(DLT III.186)<*buyur-.*

DLT'te Oğuzca kelimelerde ön seste /ı,i/ fonemleri elif altına kesre konularak hareketlendirilmiştir: *ikit* (اِكِتْ) 'yalan'(DLT I. 51)<**igiḍ*; *idiş*(اِدِشْ) 'tas, bardak'(DLT I. 61)<**idiş*; *ilik*(اِلِكْ) 'ilik'(DLT I. 72)<**yilik.*

İlk hece ve ilk heceden sonraki /ı,i/ ünlülerinin gösterimi de yine kesre işareti ile yapılmıştır: *tıl*(تِلْ)'lugat'(DLT I. 336)<**tıl+ık*; *sırt*(سِرْتْ)'kalın kıl'(DLT I. 342)<**sırt*; *tındı*(تِنْدِي) 'dindi, soludu, dinlendi' (DLT II. 28)<**tın-*; *yelkin*(يَلِكِنْ) 'yelici, koşan' (DLT III. 37)<**yel-gin*; *baḳırdı*(باقِرْدِي) 'bağırdı'(DLT III. 186)<**bakır.*

Hurûf-med ile harekeleme (istisnalar)

DLT'te belirli bir sistem dâhilinde tespit edilen ünlü seslerin harekeleme sistemi içinde az da olsa istisnaî durumlar vardır. DLT'te çeşitli sebeplerle 'Oğuzca' kayıtlı kelimelerdeki ünlü fonemlerinin yazımında hurûf-ı med (ا و ى) harfleri kullanılmıştır.

Kelime içindeki dar ve geniş yuvarlak ünlü fonemlerinin gösterilmesinde hurûf-ı mede başvurulmuştur. *ḳur* قُورْ 'kuru'(DLT III. 122)<**ḳurı-ġ*; *töl* (تُو ل)'yavrulama zamanı' (DLT III. 133)<**töl*; *uç* (اُوجْ)'bir nesnenin tükenmesi'(DLT I. 44)<**uç.*

DLT'te bir örnekte *aḳ*(اَاقْ) 'her şeyin beyazı'(DLT I. 81)<**ak*, aslî şekli uzun /a/ ünlülü olarak kurulan kelime uzunluğu iki elif yan yana yazılarak gösterilmiştir.

Kelime içinde yer alan /a,e/ fonemleri elif ile gösterilmiştir: *keregü*(كَرَاكُو) 'çadır, kışlık ev'(DLT I. 447)<**kerekü; mandar*(مَنْدَارْ) 'sarmaşık' (DLT I. 457)<**mandar; susġaḳ*(سُسْغَاقْ)'su ve suya benzer şeyler alınan nesne'(DLT I. 470)<**suḳaḳ*; *ḳusġaç* (قُسْغَاجْ)'kara bir hayvancık; insanı ısırır'(DLT I. 455)<**ḳıs-ıġ-ġaç*

Kelime içinde yer alan /ı,i/ fonemleri hüruf-ı med ile gösterilmiştir. *toḳıdı*(تُقْبِيدِي)'vurdu' (DLT III. 268)<**tokı-l-; yubıladı*(يُبِيلادِي) 'al etti'(DLT III. 327)<**yob+la.*

DLT'te yine Oğuzca kayıtlı kelimelerde iç seste harekeleme ile gösterilen /a,e; o,u; ö,ü; ı,i/ ünlülerinin, son sesteki yazımında her zaman (ه, ا) kullanılmıştır. *çufġa* ()'kılavuz'(DLT I. 424)<**çufġa*; *seçe*(سَجا) 'serçe'(DLT III. 218)<**seçe*;

ärse (أَرْسُو)'değersiz şey' (DLT I. 127)<**är+se-g*; *sındu*(سِنْدُو) 'makas, sındı'(DLT I. 418) <**sındu*; *yalğu*(يَلْغُو) 'ahmak, beyinsiz' (DLT III. 33)<**yalğu*; *tälü* (تَلُو) 'ahmak' (DLT III. 232) <**telve*; *ayıttı* (أَيِتّي) 'sordu'(DLT I. 216)<**ayıt-*; *arḳadı* (أَرْقَادِي)'aradı, yokladı'(DLT I. 283)<**arḳa-*; *kämi* (كَمِي) 'gemi' (DLT III. 235)<**kemi*; *toḳıdı* (تُقْيِدِي) 'vurdu' (DLT III. 268)<**toḳı-*.

DLT'te kelime başı /a,e/ fonemleri hemzeli elif üzerine üstün harekesi konularak gösterilmesi yalnız bir örnekte görülmektedir: ep (أَبْ)'tekit ve abartma edatı'(DLT I. 34).

2. Ünlü değişmeleri

2.1 Ünlü daralmaları

e > i

Dīvān'da kelime başında ve ilk hecede /e/ sesinin durumuna özellikle 'Oğuzca' kayıtlı kelimeler açısından bakıldığında Oğuzcanın /e/'den tarafta olduğu görülür. Bir örnekte tespit edilen e >i değimi Oğuzca kayıtlı diğer kelimelerde tespit edilmemiştir. Kâşgarlı Mahmud eserinde konuyla ilgili şu açıklamları yapmıştı: İkinci şahıs teklik zamirinin Kençek dilinde esre ile *sin*, Çiğil, Yağma, Toxsı dillerinde ötre ile olmasına karşılık Türkler, Suvarlar ve Kıpçaklarla birlikte Oğuzlarca üstünlü, ötre ve *sen* olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bu zamirin üstünlü, ötreli ve esreli türlerinden söz edilmiş ve karşılaştırma olarak *tewe/tiwi* yanında *bardım/bardım/bardum* gibi çekimlerinde yer almıştır (DLT III. 140). Karahanlı Türkçesindeki *emdi* sözcüğünün Oğuzlarca esre ile *imdi* olarak söylenişi de Oğuzcaya özgü bir ses özelliği olarak belirtilmiştir (DLT I. 125).

-u- > -ı-

arıḳ 'zayıf, cılız' (DLT I. 66) < **aruḳ*

-o- > -u-

ḳuşun 'kurşun' (DLT I. 512) < **ḳoruġın*

2.2 Ünlü düzleşmesi

Çeşitli fonetik etkenlerle ve genellikle dilimize geçmiş yabancı sözlerde, ilk

hecedeki yuvarlak sıradan bir ünlünün düz sıraya geçmesi olayı:[18]

-ü- > -e-

sörçäk 'gece toplantısı' (DLT I. 478) < * *sörçük*

könçäk 'yaka, urba yakası' (DLT I. 480) < **könçük*

2.3 Ünlü uyumları

2.3.1 Damak uyumu (Kalınlık-incelik uyumu)

Türkçe'de genel kural olarak kelimenin ilk hecesinde kalın ünlü (a,ı,o,u) varsa, takip eden hecelerdeki ünlüler de kalın sıradan olur, ince sıradan ünlüler varsa, ince olur. Damak uyumu veya büyük ünlü uyumu olarak adlandırılabileceğimiz bu ses olayı hemen hemen tüm Türk lehçe ve şivelerinde tamdır.[19]

Dîvân'da Oğuzca kelimelerde büyük ünlü uyumunun tam olduğu görülür:

alma 'elma'(DLT I. 130)<**alma;* , *äbä* 'ana' (DLT I. 86)<**aba*; *imdi* 'şimdi' (DLT I. 125)<**amtı*; *ëtti* 'koymak, kılmak' (DLT I. 172)<**ét-*; *taḳdı* 'takmak, başka bir şeye bağlanan her ip için de böyle denir.' (DLT II. 17)<**taḳ-*; *çaḳdı* 'erişti' (DLT II. 17)<**çaḳ-*; *yatuḳ* 'atılan, unutulan her şey' (DLT III. 14)<**yatuḳ*; *yöre* 'yöre, çevre, bir şeyin etrafı'(DLT III. 24)<**yöre*; *töndi* 'döndü' (DLT III. 184)<**tön-; kibä* 'az zaman, kısa zaman' (DLT III. 217)<**kibe.*

2.3.2 Dudak uyumu (Düzlük-yuvarlak uyumu)

Türkçe'de kelimenin ilk hecesinde yuvarlak ünlü (o,ö,u,ü) varsa bu ünlülerde sonra gelenler ya dar-yuvarlak (u,ü) ya da düz-geniş (a,e) olur. Kelimenin ilk hecesinde düz ünlü (a,e,ı,i) varsa onu takip eden ünlüler de düz olur. Küçük ünlü uyumu olarak da adlandırılan bu ses uyumu Türk lehçe ve şivelerinde farklılıklar göstermektedir.[20]

Dîvân'da 'Oğuzca' kayıtlı kelimelere bakıldığında küçük ünlü uyumuna uyan ve uymayan örneklerin bir arada yer aldığı görülür:

---

[18] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* TDK, Ank. 2003, s. 227.
[19] A. Melek Özyetgin, *Ebü Hayyân -Kitâbu' l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi,* Köksav, Ank. 2001, s. 92.
[20] A. Melek Özyetgin, A.g.e., s. 93.

Yuvarlaklık uyumu:

o/ö, u/ü → u/ü, a/e: *oġur* 'karşılık, ıvaz; hayır ve bereket'(DLT I. 53)<**oġur*; *yaġ üġür* 'susam' (DLT I. 54)<**yaġ+üyür*; *oyuḳ* 'hayal, belge' (DLT I. 85)<**oyuḳ*; *oba* 'oba' (DLT I. 86)<**oba*; *örçük* 'örülmüş saç' (DLT I. 103)<**ör-güç*; *örgän* 'urgan' (DLT I08)<**ör-gen*; *kübän* 'deve hamudunun altına konulan çul ve çula benzer şeyler' (DLT I. 404)<**köben*; *uyaz* 'bir çeşit sivri sinek' (DLT I. 84)<**uyaz; sürçäk* ' gece toplantısı, müsamere' (DLT I. 478)<**sörçük*; *kümürgän* 'dağ soğanı' (DLT I. 522)<**kövürgen*; *tubul-* 'delinmek, çıkarmak' (DLT II. 119)<**topul-*; *porsuḳ* 'porsuk' DLT III. 417)<**borsmuḳ*.

o/ö, u/ü → ı/i: DLT *ḳonşı* 'komşu' (DLT I. 435)<**ḳon-şı; toḳındı* 'çarptı, döğüldü' (DLT II. 147)<**toḳı-n-; töndi* 'dönmek' (DLT III. 184)<**tön-; sordı* 'sormak' (DLT III. 182)<**sor-; tögi* 'darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan kısmı' (DLT III. 229)<**tög-i*; *toḳadı* 'çalmak, döğmek' (DLT III. 268)<**toḳı-*; *yubıla-* 'hile etti, al etti' (DLT III. 327)<**yob+la-*.

Düzlük Uyumu

a/e → ı/i: DLT *ayrıḳ* 'ayrık otu' (DLT I. 113)<**aḍır-ıḳ; aşlıḳ* 'buğday' (DLT I. 114)<**aş+lıḳ; ayıttı* 'söz söylemek' (DLT I. 216)<**ayıt-; arıḳ* 'arık, zayıf, cılız' (DLT I. 66)<**är-uḳ; alıḳ* 'kuş gagası' (DLT I. 68)<**alıḳ; aġıl* 'koyun pisliği'(DLT I. 73)<**äġıl*; *ḳarıt* 'söğmek' (DLT I. 356)<**ḳarıt-, ingek* 'kaplumbağanın dişisi' (DLT I. 111)<**ingek*; *emdi* 'şimdi' (DLT I. 125)<**amtı*; *çaşır* 'çadır'(DLT I. 406)<**çäçır*; *çärik* 'her şeyin vakti, sırası' (DLT I. 388)<**çerig*; *elgin* 'yelici, koşan' (DLT III. 37)<**yel-gin*; *baḳırdı* 'bağırmak' (DLT III. 186)<**baḳır- kämi* 'gemi' (DLT III. 235)<**kemi*; *ḳarınça* 'karınca' (DLT III. 375)<**ḳarınçga*; *sırtladı* 'iple bükmek, yukarı çıkmak' (DLT III. 444)<**sırt+la-*.

a/ı, e/i > u/ü: *aḍruḳ* 'başka' (DLT I. 98)<**aḍır-uḳ*; *ayruḳ* 'başka' (DLT I. 113)<**aḍır-ıḳ*; *ärsü* 'değersiz şey' (DLT I. 127)<**är+sä-g*; *aluḳ* 'kel, daz kişi' (DLT I. 67)<**aluḳ*; *oġur* 'karşılık, ıvaz; hayır ve bereket' (DLT I. 53)<**oġur*; *çaltur-* 'çeldirmak, çaldırmak, aratmak' (DLT II. 182)<**çal-tur-; saltur-* 'saldırttı' (DLT II. 187)<**sal-tur-; kältürdi* 'getirtti' (DLT II. 195)<**kel-tür-;, taḳuḳ* 'tavuk' (DLT II.

286)<*taḳıġu; çäkük* 'çekiç' (DLT II. 287)<*çäkük; yatuḳ* 'atılan, unutulan her şey' (DLT III. 14)<*yatuḳ; yalġu* 'ahmak, beyinsiz adam' (DLT III. 33)<*yalġu; tälü* 'ahmak' (DLT III. 232)<*telve.*

Eklerdeki uyum

DLT'te gramer kısmında kalınlık-incelik uyumuna dikkat edilmiştir. İsim ve fiil köklerine eklenen eklerde ise düzlük-yuvarlaklık uyumunun tam olmadığı görülür.

Çekim morfolojisi küçük ünlü uyumu bakımından incelendiğinde bazı eklerin ünlü uyumuna uyduğu bazıların ise uyuma girmediği görülür. Örneğin DLT'te belirli geçmiş zaman eki *-dı/-tı* ekinin yuvarlak ünlülü köklere eklendiğinde uyuma aykırı olduğu görülür. *sordı* 'sormak, emmek' (DLT III. 181)<*sor-; töndi* 'dönmek' DLT III. 184)<*tön-.*

Kâşgarlı *-mı/-mi* soru ekinin Oğuzlarca fiillerin yalnız 3. şahıs çekiminde *-mı/-mi* biçimiyle düz olarak, öteki kişiler çekimlerinde ve isimlerde ise bütün öteki Türklerle ortaklaşa yuvarlak olarak kullandığını söylemektedir.

Ettirgenlik eki olan *-tur/-dur* ekinin de küçük ünlü uyumuna uymadığı görülür.

DLT'te bazı istisna yazımlar dışında genellikle kalın ünlülü kelimeler kalın sıradan ince ünlüsü olan kelimeler de ince sıradan ünsüzlerle yazılmıştır. Ancak *s* ve *t* ünsüzleri için kalın ve ince kelimelerde Oğuzca örneklerde ünsüzlerin daima ince şekli (س/ت) kullanılmıştır: *usladı* 'anladı'(DLT I. 286)<*us+la-; ḳat* 'yanında, ininde' (DLT I. 329)<*ḳat; soḳdum* 'eve sokmak,yılan sokması'(DLT II. 18)<*soḳ- taḳdı* 'takmak'(DLT II. 17)<*taḳ-* gibi.

3. Ünsüzler

3.1 Ünsüz değişmeleri

3.1.1 Tonlulaşma (Ötümlüleşme)

Ünsüzlerin boğumlanması sırasında, ciğerlerden gelen havaya ses tellerinin titreşerek ton vermesi, ünsüzlerin tonluluk niteliği kazanması, b, c, d, g vb. ünsüzlerin boğumlanmasında olduğu gibi; tonsuz p, ç, t, k gibi ünsüzler ile biten kelimelerin sonuna ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde, kelime sonundaki tonsuz

sert ünsüzlerin yumuşayarak tonlu b, c, d, g(ğ) ünsüzlerine dönüşmesi olayıdır.[21] DLT'te ötümsüzleşme olayını sadece t >d değişiminde birkaç örnekte tespit ediyoruz:

t- > d-

t- >d- ötümlüleşmesi, Oğuz Türkçeleri için diğer Türk lehçelerinden ayırıcı karakteristik bir ses değişimidir. Türk dünyasının 11.yüzyıla ait devresinin en iyi ve en zengin dil ve gramer malzemesini veren Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvân*'ında *t- >d-* değişimi iki kelimede görülmektedir: **taḳ > daḳ* (DLT II. 195), **tewey > deve* (DLT III. 225). DLT'te her iki kelimeye de Oğuz kaydı konulmuştur. Kâşgarlı Mahmud, *t >d* değişimi için "Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelimedeki t- harfini d- harfine çevirirler' (DLT II. 195) demiştir. DLT'te *d-*'li geçen bu kelimelerin *t-*'li şekilleri de vardır. *taḳ* "dahi (Türklerce)" (DLT I. 173), *tävä* "deve (Oğuzca)" (DLT III. 342).

Bu iki örnek dışında DLT'te birçok kelime başı *t-*'li geçen kelimeye de Oğuz kaydı konulmuştur: *tamar* "damar (Oğuzca)" (DLT I. 362)<**tam-ar*; *tavar* " mal, davar (Oğuzlar ve uyanlarca)" (DLT I. 234)<**tavar; tägül* "değil (Oğuzca)" (DLT I. 329)<**tegül*; *tälü* "deli, çılgın (Oğuzca)" (DLT III. 156)<*telve*; *tämürgän* "ok temreni (Oğuzca)" (DLT I. 522)<**temür+gen*; *tön-* "dönmek (Oğuzca)" (DLT III. 184)<**tön-; tobul-* "delinmek (Oğuzca)" (DLT II. 119)<**top-ul-; täk tur-* 'sessiz olmak' (DLT I. 334)<**tek, tön-* 'dönmek' (DLT III. 184)<**tön-*, *toḳı-* 'çalmak, vurmak, döğmek' (DLT III. 268)<**toḳı-, tölä-* 'döllemek, kuzulamak' (DLT III. 271)<**töl+e, taḳ-* 'takmak' (DLT II. 16)<**taḳ-, tölät-* ' kuzulatmak, doğurtmak' (DLT II. 310)<**töl+e-t-, törüt-* 'yaratmak; bir şeyi takdir etmek' (DLT II. 303)<**törü-t-, tuġraġlan-* 'mühürlenmek' (DLT II. 272)<**tuġraġ+la-n-;, toḳın-* 'çarpmak, döğülmek' (DLT II. 147)<**toḳı-n, toḳıl-* 'döğülmek, dokunmak' (DLT II. 129)<**toḳı-l-, topo/ul-* 'elbisesini çıkarmak' (DLT II. 119)<**topul-, tılıḳ-* ' konuşmak' (DLT II. 116)<**tıl+ıḳ, taşıḳ* 'çıkmak' (DLT II. 116)<**taş+ıḳ; tın-* 'dinmek, solumak, dinlenmek' (DLT II. 28)<**tın-, töl* 'yavru' (DLT III. 133)<**töl, taḳı* 'ile' (DLT III. 226)<**taḳı, tögi* 'darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü' (DLT III. 229)<**tögi, tälü* 'ahmak' (DLT III. 232)<**telve, täriŋ* 'derin' (DLT III.

[21] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ank. 2003, s. 215.

370)<*terin , tänlägüç* 'dölengeç denilen bir kuş' (DLT III. 388)<**tönlegüç, taḳuḳ* 'tavuk' (DLT II. 286)<**taḳıġu, tas* 'her nesnenin kötüsü, bayağası' (DLT I. 329)<**tas; töläk* 'dölek, oturaklı, gönlü sakin kişi' (DLT I. 387)<**tölek; tümrük* 'davul, def' (DLT I. 478)<**tümrüg; tuġraġ* 'tuğra' (DLT I. 462)<**tuġraġ; taḳuḳluġ er* 'tavuğu olan adam' (DLT I. 497)<** taḳaġu+luġ+er.*

Bu durum o dönemde Oğuzcaya has *t >d* ses değişiminin henüz başlangıç aşamasında olduğuna işarettir.

3.1.2 Tonsuzlaşma (Ötümsüzleşme)

Ses tellerinin ciğerlerinden gelen havayı titreştirmemesi ve ton vermesi; ünsüzlerin boğumlanma sırasında titreşimlerini kaybederek tonsuzluk niteliği kazanması.[22]

-ġ- > -ḳ-

Kelime içinde ve kelime sonunda -ġ- >-ḳ- ötümsüzleşmesini DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı bir örnekte görüyoruz: *taḳıġu > taḳuḳ* " tavuk" (DLT II. 286).

3.1.3 Sızıcılaşma

Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli nedenlerle sızıcı ünsüzlere dönüşmesi olayı.[23]

-ç- > -ş-

Boğumlanma yerleri bakımından dişeti-damak ünsüzlerinden olan /ç/ ve /ş/ sesleri birbirine kolayca dönüşebilir. DLT'te Oğuzca kayıtlı sadece bir isimde kelime içinde -ç- >-ş- değişimi tespit edilmiştir: **ça:çır > çaşır* "çadır" (DLT I. 406).

-ḍ-, -ḍ > -y-, -y

Kâşgarlı Mahmud DLT'te "Yağma, Tohsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar" birbirine uygun olarak /ḍ/harfini her zaman /y/' ye çevirirler ve hiçbir zaman /ẕ/'li söyleyemezler. Çiğil ve başka Türklerce /ẕ/ olarak söylenen bu harfi, "Rus" ve "Rum" bölgelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek ve Kıfçak boyları

---

[22] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* TDK. Ank. 2003, s. 215.
[23] Zeynep Korkmaz, A.g.e., s. 193.

hep birden /z̲/ olarak söylerler, öbür Türkler *'ayak'* a 'aḍak'; bunlar *'az̲ak'* derler. Sözün kısası Çigil dilinde /z̲/ harfi Rum diyarına kadar Yağma, Tohsı, Oğuz boylarıyla Argıların bir takımının dilinde /y/ olur. Kıfçaklarca ve ona uyanlarca /z̲/ olur." şeklinde ağız değişikliği olarak verdiği bu sesin durumunu ses değişmeleri içinde açıklamıştır. (DLT I. 32)

DLT'te Eski Türkçenin kelime içi ve kelime sonu /ḍ/ sesi /ḍ,z̲,y/ olarak *aḍak - az̲ak* (DLT I. 32) - *ayak* (DLT I. 84) olarak üç şekil bir arada geçmektedir.

DLT'te bir örneğe aynı kelimenin hem ḍ'li hem de y'li şekillerine 'Oğuzca' kayıt konulmuştur: *aḍruḳ* (DLT I. 98) ~ *ayruḳ* "başka" (DLT I. 113). Bir örnekte de sadece ḍ'li şekil geçmekte ve kelime 'Oğuzca' kaydıyla eserde yer almaktadır: *sıḍrım* 'sırım'(DLT I. 485)

DLT'te -ḍ- >-y- değişimine uğrayan 'Oğuzca' kayıtlı kelimeler:

**kaḍıt-ar- > kaytar* "çevrilmek, döndürmek" (DLT III. 193).

**aḍrık > ayrık* "ayrık otu" (DLT I. 113).

**öḍleg > öyle* "öğle vakti" (DLT I.113).

**bo:ḍ > boy* "kavm, kabile, aşiret, hısım" (DLT III. 141).

**aḍıġ > ayıġ* "ayı" (DLT I. 84).

**ḳaḍıt-ar- > ḳaytar-* "çevrilmek, döndürmek." (DLT III. 193).

**baḍram > bayram.* Kâşgarlı Mahmud, *Dîvân*'da bu kelimenin sevinç ve eğlence günü demek olan "bedhrem" kelimesinden bozulmuş olduğunu söylemektedir. Çünkü İslâmlıktan evvel bayramın bilinmediğini, eğer olsaydı adı olacağını ve bunu da bütün Türklerin bileceğini söylemiştir. Bunu ancak dillerin /ḍ/ (ڈ) harfini /y/ (ي) yapanların bildiğini belirtmiştir (DLT III. 176).

y- > c-

Kâşgarlı Mahmud *Dîvân*'ında /y/ sesinin Oğuz ve Kıpçaklarca /e/ yahut /c/ sesine çevrildiğini belirtmiştir. Öbür Türkler *"yolcu"* ya *"yelgin"* derken, Oğuz ve Kıpçaklarca *"elgin"* dediklerini, onların *"ılık su"* ya *"yılıġ suw"*, bunların *"ılıġ"* dediklerini, bunun gibi öbürlerinin *"yincü"* dediğine, bunların *"cincü"* ve Türklerin

devenin uzamış tüyüne *"yuġdu"* derken, Oğuz ve Kıpçakların *" cuġdu"* dediklerini belirtmiştir. (DLT I. 31) Z. Korkmaz, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde zikrettiği y- > c- değişiminin 11. yüzyıldan sonraki Oğuz metinlerinde görülmediğini, aksine bu ses değişiminin Kıpçakçada olduğunu, bu sebeple de Kâşgarlı'nın y- > c- değişimini Oğuzca için vermesinin bir yanlışlık olarak kabul edilebileceğini söylemiştir.[24]

Bununla birlikte, 11.yüzyıldaki Türk dilinin gerek fonetik, gerekse morfolojik ve leksik bakımdan zengin bir malzemesini içeren *Dīvān*'da y- > c- için söylenmiş olan bu kayıt dikkate alınmalıdır. Tarihî Türk dili alanında tanıklandırılamayan y- >c- ses değişimi Orta Türkçenin dönemlerine ait bir ses gelişmesidir. Türk dilinin ayırıcı fonetik ölçüt olarak kullanılan ve Kâşgarlı Mahmud'un da hem Oğuzlar hem de Kıpçaklar için işaret ettiği bu ses değişimi, çağdaş Kıpçak grubu Türkçelerinde çeşitli şekillerde görülmektedir[25].

**yinçü* > *cincü* "inci" cariyelere de böyle denir (Oğuzca)" (DLT III. 30).

3.1.4 Akıcılaşma

b- > m-

Kelime içinde burun ve nazal seslerden biri olduğu takdirde Ortak Türkçe /b/ sesi boğumlanma noktası bakımından çift-dudak ünsüzü olan /m/ sesine dönüşebilmektedir.Tarihî Türk dili alanında bu ses değişimi, Köktürkçede seyrek olarak, Maniheist ve Budist Türk çevreleri ile ilk İslamî Türk çevresine ait eserlerden itibaren görülmektedir.[26]

Kâşgarlı Mahmud, *Dīvān*'ında *b- >m-* değişimi ile ilgili bilgi vermiş ve Oğuzcanın bu ses değişiminde genellikle */b/*'nin tarafında olduğunu söylemiştir (DLT I. 31). Bununla birlikte *Dīvān*'da *b- >m-* değişimine uğramış *m-*'li kelimeler, örneğin *muŋar* "pınar" kelimesi "Oğuzca" olarak gösterilmiştir:

**bıŋa:r* > *mıŋğar* "pınar, su gözü" (DLT III. 363).

---

[24] Zeynep Korkmaz, *Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkı basım)*, Ankara 1973, s. 44.
[25] A. Melek Özyetgin, *Ebū Hayyān -Kitâbu' l-İdrâk li Lisāni'l-Etrāk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav, Ank. 2001, s. 107.
[26] A. Melek Özyetgin, *Ebū Hayyān -Kitâbu' l-İdrâk li Lisāni'l-Etrāk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav, Ank. 2001, s. 107.

-b- > -v- değişimi

Kâşgarlı Mahmud DLT'te Karahanlı Türkçesindeki */b/* ile */f/* arasında boğumlanan çift dudak */w/* ünsüzünün Oğuzlarca /v/'ye çevrildiği kaydetmiştir:

**eb >ev* (DLT I.32).

**ab >av* (DLT I. 31, 32).

**tabar > tavar* 'cansız mal' (DLT I. 362).

**yablak > yavlak* 'yavuz, kötü' (DLT I. 432; III. 43).

**sabçı > sawçı* 'haber götüren kimse' (DLT III. 441).

Ancak sözcük başında b- > v- değişiminin, verilen örneklerden yola çıkarak Oğuz lehçesinde henüz başlamamış olduğunu düşünülebiliriz: *bar* "var", *barmak* "varmak", *baran* "varan" (DLT I, 31, 33, 339), *birmek* gibi[27].

3.1.5 Ünsüz düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste r,n,l,f gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile y, g, ğ, k, h gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı.[28]

y- > Ø

Söz başında *y-* ünsüzünün düşmesi bugün modern Oğuz lehçelerinde özellikle Azerbaycan Türkçesi için karakteristik bir ses değişimidir. DLT'te de 'Oğuzca' kayıtlı bazı kelimelerde bu ses değişimini tespit edebiliyoruz:

**yemet >emet/evet* 'evet, peki' "Kâşgarlı Mahmud, bunda üç türlü söyleyiş olduğunu belirtir: Yağma, Toxsı, Kıpçak boyları *'ewet'*, Oğuzlar *'emet'*, *'evet'*, öbür Türkler *'yemet'* dediğini belirtmiştir. (DLT I. 51) **yilik > ilik* 'ilik' Kâşgarlı Mahmud, öbür Türklerin *'yilik'* derken, Oğuzların */e/* harfini */y/* den çevirdiklerini belirtmiştir.

**yelgin > elgin* "yelici, koşan" DLT'te Oğuzların */y/* harfini */e/* ye çevirerek *"elgin"* dediklerini belirtmiştir. (DLT III. 37).

---

[27] Zeynep Korkmaz, *"Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" Türk Dili Üzerine Araştırmalar,* C. I. Ank. 1995, s. 244.

-ġ- > Ø

Oğuzcaya has karakteristik bir ses değişimi olan ek başı /ġ/ ünsüzünün düşmüş örneklerini yine özellikle 'Oğuzca' kayıtlı kelimelerde görüyoruz. Kâşgarlı Mahmud, *Dĩvān*'ında isimlerde ve fiillerde işin devam etmekte olduğuna bir belge bulunursa, kelimenin ortasındaki ġ harfinin atılmasında Oğuzların ve Kıpçakların birbirine uyduklarını belirtmiştir. İsme örnek olarak, Türkler *"alaḳarġa"* ya *"çomġuk"* , öbürleri *"çomuḳ"* ; Türkler *"boğaz"* a *"tamġaḳ"*, öbürleri *"tamaḳ"*; fiillere örnek olarak; Türkler, *"baraġam"*, öbürleri *"baran"*; Türkler *"uraġan"*, öbürleri *"uran"* dediklerini, ayrıca bunun gibi yeğnilik olsun diye isim ve fiillerde *ġ*' nin yerini tutan */k/ (kef)* harfinin atıldığını belirtmiştir. (DLT I. 33).

**ḳarınçġa* > *ḳarınça* "karınca" "ḳarınça dahi denir" (DLT I. 501; III. 375).

**ḳovġa* > *ḳova* "kova" (DLT III. 237).

**yorınçġa* > *yorınça* "yonca" (DLT III. 375).

**buşġaḳ (er)* > *buşaḳ* "içi sıkıntılı kişi" (DLT I. 154).

Oğuzca için karakteristik olan bu özelliğin henüz 11. yüzyılda başlangıç safhasında olduğunu düşündürecek, yine 'Oğuzca' kayıtla geçen ekbaşı *g*'nin düşmediği örnekler de DLT'te vardır:

**çufġa* > *çufġa* "kılavuz, başbuğ" (DLT I. 424).

**kövürgen* > *kömürgän* "dağ soğanı" (DLT I. 522).

**ḳıs-ıġ-ġaç* > *ḳısġaç* "küçük, kara bir hayvancık; insanı ısırır" (DLT I. 455).

**ör-gen* > *örgän* "urgan" (DLT I. 108).

**temür+gen* > *tämürgän* "ok temreni" (DLT I. 522).

**urġa* > *urġa* "büyük ağaç" (DLT I. 128).

**yalġu* > *yalġu* "ahmak, beyinsiz adam" (DLT III. 33).

**arḳa* > *arḳa-* "yoklamak, arayıp taramak" (DLT I. 283).

**satġa* > *satġa-* "çiğnemek; bir yol bir yola çatılmak; uğramak; ödeşmek; karşılaştırmak" (DLT III. 288).

---

[28] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK. Ank. 2003, s. 231.

**satġaş-* > *satġaş-* "rastgelmek, kavuşmak; sataşmak, saldırışmak; sayışmak, ödeşmek" (DLT II. 214).

**ingek* >*ingek* "kaplumbağanın dişisi" (DLT I. 111).

-g > Ø

Aynı şekilde yine Oğuzca için karakteristik ses özelliklerinden olan iki heceli kelimelerin sonundaki art ve ön damak ġ/g sesinin düşümünün, henüz 11. yüzyıl Oğuzcası için düzenli bir değişim olmadığını görüyoruz. DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı birkaç örnekte -g >Ø gelişimi görülmektedir:

**öḏleg* > *öylä* "öğle vakti" (DLT I. 113).

**erseg* > *ärsü* "değersiz şey" (DLT I. 127).

**ḳurı-ġ* > *ḳur* "kuru" (DLT III. 122).

DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı aşağıdaki çok heceli kelimelerde son seste *ġ/g* sesi korunmuştur:

**aḏġ* > *ayıġ* "ayı" (DLT I. 84).

**alıġ* > *alıġ* "her şeyin kötüsü" (DLT I. 64).

**tuġraġ* > *tuġraġ* "tuğra" (DLT I. 462).

**yorı-ġçı* > *yorıġçı* "hısımlar, dünürler arasında gelip giden adam" (DLT II. 51).

**yazıġçı* > *yazıġçı* "yazıcı, hısımlar arasında mektup götüren elçi" (DLT III. 55).

**taḳıġu* > *taḳuḳluġ (er)* "tavuklu" (DLT I. 497).

**biti-g* > *bitig/k* "muska" (DLT I. 384; III. 164).

**çerig* > *çärig/k* "her şeyin vakti, sırası" (DLT I. 388).

**sü+m+süçig* > *sümsüçüg* "taptatlı, pek tatlı" (DLT I.338).

**tümrüg* > *tümrüg* "dümrük, def" (DLT I. 478).

-m- > Ø

başmaḳ ~ *başaḳ* "pabuç" (DLT I. 378; I. 466; III. 417), DLT'te her iki şekilde geçiyor.

**borsuḳ* > *borsmuḳ* "porsuk" (DLT III. 417).

3.1.6 Göçüşme

Kelime içinde çift ünsüzlerin veya komşu seslerin söyleyişte kolaylık yaratma amacıyla bazı durumlarda yer değiştirmesine göçüşme (metatez) denir.[29]

DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı kelimelerde görülen göçüşme olayı şunlardır:

**örgüç* > *örçük* "örülmüş saç" (DLT I. 103).

**eçkü* > *käçi* "keçi" (DLT III. 219).

3.1.7 Hece kaynaşması ve hece kaybı

DLT'te hece kaynaşması 'Oğuzca' kayıtlı birkaç kelimede görülmektedir:

**uwutlandı* > *utandı* 'utandı' (DLT I. 291). Kâşgarlı Mahmud *Dīvān*'da madde başı olarak geçen *uwutlan-* fiilinde, Oğuzların bu kelimeye *utandı* dediklerini ve kelimeden birkaç harfi birden attıklarını söylemiştir. (DLT I. 291).

DLT'te hece yutumu için verebileceğimiz Oğuzca kayıtlı örnekler ise şunlardır: *men tururmen* yerine *men turan, men barırmen* yerine *men baran* şekillerini gösteren Kâşgarlı "Oğuzlar muzari siygasında ikinci r harfini atıp kelimenin kökünde olan /r/ harfini bırakarak *men baran, men turan* derler ki 'ben varırım, ben kalkarım' demektir. Burada iki /r/ harfi vardır. Birisi aslî diğeri muzarî belgesidir. Kurala uygun olan budur. Oğuzların tuttuğu yol kural yolu değilse de kolaylık yoludur." açıklamasını yapmıştır. (DLT I. 64, 65)[30].

DLT'te 'Oğuzca' kayıtla geçen diğer hece yutumlu şekiller aşağıda verilmiştir:

**ḳoruġjın* > *ḳuşun 'kurşun'* (DLT I. 512).

**ḳoçŋar* > *ḳoç* 'koç' (DLT I. 321).

taḳuḳ< **taḳġu* "horoz" (DLT II. 286; III. 114).

---

[29] A. Melek Özyetgin, *Ebū Hayyān -Kitâbu' l-İdrâk li Lisâni'l-Etrāk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi,* Köksav, Ank. 2001, s. 112.

[30] Zeynep Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I. TDK. Ankara 1995, s. 246-247.

3.1.8 Ses Nöbetleşmesi

beçkem ~ bärçäm "alâmet, belge" (DLT I. 483), *ḳovuç ~ ḳovuz* "cin çarpması eseri" (DLT III. 163), *telwe ~ tälü* "deli, çılgın" (DLT III. 156), *teŋlegüç ~täŋlävüç*

II. Dîvânu Luġati't-Türk'te 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzemesinin Şekil Bilgisi Özellikleri

Kâşgarlı Mahmud DLT'te 'Oğuzca' ile ilgili şekil bilgisi özelliklerinden söz ederken, özellikle Oğuzcanın Karahanlı yazı dili ile diğer ağız ve lehçelerden ayrılan özellikleri üzerinde durmuştur. DLT'ün sözlük tarzında düzenlenmiş bir eser olduğunu göz önüne aldığımızda, gramerle ilgili pek çok bilginin eserin genelinde serpinti hâlinde yer aldığı, dolayısıyla özellikle Oğuzcanın tam bir şekil bilgisi malzemesine ulaşmanın zor olduğu açıktır. Aşağıda Kâşgarlı Mahmud'un DLT'te Oğuzcanın morfolojisine dair verdiği kısa bilgiler dışında, *Dîvân*'da 'Oğuzca' kayıtlı isim ve fiil malzemesi de şekil bilgisi açısından incelenerek, Oğuzcanın yapım morfolojisi *Dîvân*'daki malzeme temelinde ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

İSİM

1. Yapım Morfolojisi

1.1 İsimden isim yapım ekleri

+ımsın/+imsin

Kâşgarlı bu ekin *+ımsı/+imsi* biçimiyle ve "küçültme, öyle sayma" anlamlarıyla Oğuzcada yalnız isim soylu sözlere geldiğini belirtmiştir.

+lıḳ, +lik, +luḳ, +lük

aş+lıḳ < *āş* (DLT I. 114) "buğday"; *ḳuş+luḳ*< *ḳuş+luḳ* (DLT I. 474) "kuşluk vakti"; *yüzer+lik* > *yüzärlik* (DLT III. 12) "üzerlik otu", *arsa+lıḳ* < *arsa+lıḳ* (DLT I. 159) "hem erkekliği, hem dişiliği bulunan bir hayvan" (DLT I.159).

Oğuzcada isimden isim türeten *+lıḳ/+lik* eki yerine *+saḳ/+sek* eki de bulunduğu belirtilmiştir: *tavratıġlıḳ/tavratıġsaḳ* 'evdirmek hakkıdır' gibi. Ayrıca, Oğuzcada *+lıḳ/+lik* ekine paralel olarak aynı görevde *+sıḳ/+sik* eki vardır:

Ol et ***toġraklıḳ*** *erdi* "onun et doğramak hakkı idi", *ol saŋa* ***oġraksıḳ*** *erdi* "onun sana uğramak hakkı idi." (DLT III. 315)

+lıġ/+luġ

taḳuḳ+luġ < *taḳaġu+luġ+er* (DLT I, 498) "tavuğu olan adam"

+çı

yazıġ+çı <yaz-ıġ+çı (DLT III. 551) "yazıcı, elçi"; *yoruġçı* < *yorı-ġçı* 'elçi' (DLT II. 51).

+deş

yer+däş <**yer+deş* (DLT III. 40) "hemşehri"

+gen

tämür+gän <**temür+gen* (DLT I. 522) "ok temreni"

+GA

çekürge<**çekürge* (DLT I.490), *ḳarınça* < *ḳarınçġa* (DLT I. 501, III. 375), *yorınça* < *yorınçġa* (DLT III.375).

+ġaç

ḳasġaç<**ḳas-ıġ-ġaç* "küçük, kara bir hayvancık" (DLT I. 455).

+gAk

DLT'te Kâşgarlı Mahmut, Karahanlı Türkçesindeki "abartma" sıfatları türeten *-ġan/-gen* ekinin Oğuzcada *-ġaḳ/-gek* olduğu ve ek başı g'lerinin de erimesi ile *-aḳ/-ek* ile karşılanmakta olduğunu şöyle açıklar: "Bu ayrım mevsuftan sıfatların çok olduğunu gösterir. Bu Arapçada fiilin kendisinden çok olarak çıktığını gösteren sıfat manasına gelen mif-āl ayrımı gibidir. Mit'ām 'çok yemek yediren', mihrāb 'çok savaş yapan kimse' demektir. "Bu ayrımdaki kelimelerin sonunda n bulunmak gerekir. Oğuzlarla Kıpçakların çoğu bu *n* harfini *ḳ* yaparlar. İçi sıkıntılı kişiye *buşġan* denir. Oğuzlar ġ harfini atarak *buşaḳ* derler. Bu gerçek bir kuraldır. (DLT I. 153-154).

1.2 Fiilden isim yapım ekleri

-n

äk-in<**ek-in* (DLT I. 78); "çiftlik"

-uḳ; -ük

yat-uḳ > *yatuḳ* (DLT II. 14) "atılan, unutulan her şey tembeller ve atılmışlar"; *aḍır-uḳ* > *ayruḳ* (DLT I. 113) "başka"; *aḍır-ık* > *ayrıḳ* (DLT I. 113) "ayrık otu"; *är-uḳ* > *arıḳ* (DLT I. 66) "arık, zayıf, cılız"; *öt-ür-ük* > *ötrük* (DLT I. 101) "hileci, ütücü adam"; *yügür-ük* > *yügrük* (DLT III. 45) "koşucu, geçici"; *sı-n-uḳ* > *sınuḳ* (DLT III. 365) "sınık, kırılmış"

-ġ/-g

ḳur < *ḳurı-ġ* "kuru" (DLT III. 122), *oy-uḳ* (DLT I. 85) "hayal,belge"<**oy-uġ*, **erse-g* >*ärsü ër+së-g* (DLT I. 127) "değersiz şey"; *biti-g* > *bitik* (DLT I. 384) "muska"

-gen

ör-gen > *örgän* (DLT I. 108) "urgan"

-güç

ör-güç > *örçük* (DLT I. 103) "örülmüş saç"

-kin

yel-kin > *elgin* (DLT III. 37) "yelici, koşucu"

-maḳ

ba-ş-maḳ > *başaḳ* (DLT I. 466) "pabuç"

-üm; -ım

bük-üm > *büküm* (DLT I. 395) "kadın pabucu"; *sıḍır-ım* > *sıḍrım* (DLT I. 485) "sırım, kayış"

-şı

ḳon-şı > *ḳonşı* (DLT I. 435) "komşu"

-iş ; -üş

ker-iş >*käriş* (DLT I. 370) "üstüne çıkabilen dağ tepesi"; *sög-üş* > *sögüş* (DLT I. 369) "kebap etmeye yarayan oğlak, yahut kuzu."

-mük

ügri-mük > *ügürmäk* (DLT I. 507) "deve üzerinde iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne"

-ar /-ır

tam-ar/tam-ır >*tamar* (DLT I. 362) "damar"

-i

tög-i > *tögi* (DLT III. 229) "darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü"

-ç

öten-ç > *ötünç* (DLT III. 448) "ödünç", *utan-ç* > *utunç* (DLT III. 448) "utanma"

-ġçı

yorı-ġçı > *yorıġçı* (DLT II. 51) "hısımlar, dünürler arasında gidip gelen kimse"

yaz-ıġ-çı (DLT II. 55) "yazıcı"

2. Fiil

2.1 İsimden fiil yapım ekleri

+A-

İsimden fiil türetme fonksiyonunda işleyen, isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller yapan *+A-* eki, ünsüzle sonlanan Türkçe tek ve iki heceli isim köklerine gelir. Eklendiği iki heceli kelimelerin ikinci hecesindeki düz-dar ünlü genellikle düşer. İki heceli /k,g,ŋ/ ekleriyle sonlanan kökler, genellikle *+la-/-le-* eki alır, *+A-* eki almaz.

Türk dili sahasında özellikle Karahanlı dönemi eserlerinde rastlanan bu ek çağdaş Türk dili alanında kullanılan çok işlek bir yapım ekidir.[32]

*tölä-<*töl+e-* (DLT II. 310; III. 271)"kuzulamak, yavrulamak"; *utan- < *uvut+a-n-* (DLT I. 291) "utanmak"; *ota-< ot+a-* (DLT III. 252) "ilaç yapmak"

+lA-

DLT'te isimden fiil yapan ekler arasında geçen *+la-/+le-* tarihî ve çağdaş Türk dili alanında geçen çok işlek bir ektir. Hem Türkçe hem de yabancı kökenli isim soylu kelimelere eklenebilen ek, en genel ve en çok kullanılan fiil yapım ekidir.[33]

usla- < us+la* (DLT I. 286) "anlamak"; *boḳla-<* boḳ+la-* (DLT II. 292; III. 292) "pislemek"; *sırtla-< *sırt+la-* (DLT III. 444) "iple bükmek, sırtlamak"; *başmaḳlan-<*başmaḳ+la-* (DLT II. 274) "başmaklanmak"; *yopla-/ yobıla-<*yop+la-* (DLT III. 142) "aldatmak, hile yapmak".

+la-/+le- eki ayrıca fiil çatısı eki olan -n- ve -ş- ile genişletilerek bağımsız, farklı fonksiyonlara sahip iki ayrı ek olarak da Türk dili alanında geçmektedir.[34]

+lAn-

+la-, +le- isimden fiil türetme eki, fiilden fiil yapma eki olan -n-, -ş-, -t-, eklerini alarak yeni bir işleve girer. J. Deny, bu fiiller özgelemeçler alabilir diyerek, "mütavaat lâhikası olan *-len (-lan)* ve müşakeret lâhikası olan *-leş- (-leş)*'i aldığını belirtir. Batı grubu yazı dillerinde bu eklerle genişleyen şekiller çok yaygın olarak kullanılır. Türkologların bir kısmı, genişleyen bu şekilleri bir tek ek gibi kabul etmişlerdir. O. Hanser, bunları *-lan-, -laş-, -lat-,* olarak müstakil bir ek kabul etmiştir. N. Hacıeminoğlu, *-lan-, -len-,* ekini *-la-, -le-* türetme eki altında verir. M. Ergin de bu konuda "Bu konuda yapılan bazı fiillerin kendileri kullanılmayıp, onlardan fiilden fiil

---

[32] M.Erdal, *Old Turkic Word Formation*, C. II, Wiesbaden 1991, s. 416-428. Ayrıca bkz. M. Räsänen, *Materialien Zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Studia Orientalia, ESOF, XXI, Helsinki, 1957, s.144; E.R. Tenişev, *Sravnitel'no-istoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva 1988, s. 432

[33] M.Erdal, *Old Turkic Word Formation*, C. II, Wiesbaden 1991, s. 416-428. Ayrıca bkz. M. Räsänen, *Materialien Zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Studia Orientalia, ESOF, XXI, Helsinki, 1957, s.144; E.R. Tenişev, *Sravnitel'no-istoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva 1988, s. 454; / s.147-148 s. 424-429.

[34] A. Melek Özyetgin, *Ebû Hayyân -Kitâbu' l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav, Ank. 2001, s. 128.

yapma ekleriyle meydana getirilen şekiller kullanılır." der. Gerçekten, bazı fiiller *-la, -le-* ile yapıldıkları şekilleriyle değil, *-n-, -ş-, -t-* ekinden herhangi birisiyle genişlemiş olarak işleklik kazanırlar.[35]

+lan- eki, *+la- /+le-* fiilden isim yapım eki üzerine */-n-/* dönüşlülük çatı ekinin gelmesiyle oluşan *+lan-/+len-* eki daha çok somut anlamlar ifade eden geçişsiz fiiller yapan işlek bir ektir. *+lan-* ekindeki *-n-*'nin dönüşlülük çatı eki olduğu söylenmekte birlikte *-lan*'lı fiil teşkillerinin her zaman dönüşlü fiiller olmadığı görülür. *+la-/+le-* ekinin aksine *+lan-/+len-* eki isim soylu kelimelerde, kılıcı şahıs üzerine yönelik değişme ve gelişme süreçlerini bildiren fiiller türetir. *+lan- /+len-* ekiyle türetilen fiiller şu kavramları taşır: "1. Bir durumdan başka bir duruma geçiş. 2. Bir niteliğin veya özelliğin ortaya çıkması ve gelişmesi. 3. Kendisi için bir şey edinme, 4. Benzetme ve taklit etme."[36]

eşgek+len- >âşyâk (DLT I. 316) "eşek sahibi olmak"; *başmaḳ+lan- > başmaḳlan-* (DLT II. 274) "başmaklanmak"; *bek+len- >bäklän-* (DLT II. 239); *at+lan- > atlan-* (DLT I. 255) "binmek, çıkmak"; *yumur+lan- > yumrlan-* (DLT III. 114) "toplanmak"; *uġur+lan- > uġurlan-* (DLT I. 292) "yaklaşmak, uğurlu olmak, verilmek", *tuġraġ+lan- > tuġraġlan-* (DLT II. 272) "mühürlenmek".

+ıḳ-, +ik-, +uḳ-, +ük-

Bu ek de artık sayılı bir kaç isim köküne gelen ve işleklik sahası daralmış bir ektir. Deny, "pek az miktarda bir takım bitaraf fiiller teşkil eder ki, doğusu bunların hepsi de çok kullanılır." diyerek, az sayıdaki örneğin kullanılış sahasının genişliğine dikkat çeker. Ergin de, ekin Eski Türkçe'de örneklerinin daha çok olduğunu, bugün anacak bir kaç misalde görüldüğü ifade eder.[37]

tıl+ıḳ- > tılıḳ (DLT II.117) "konumak"; *taş+ıḳ- > taşıḳ* (DLT II. 116) "çıkmak"

İsimden +°k- eki ile fiil türeten örnekler bölümünde Kâşgarlı Mahmud Oğuzca *tılıḳ-* "konuşmak, haber sormak, dile düşmek" fiili için bu kelimeyi Türklerin bilmediğini Oğuzcaya özgü olduğunu belirtmiştir.

---

[35] Ayşe İlker; *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil,* TDK, Ankara, 1997, s. 38

[36] A. Melek Özyetgin, *Ebü Hayyân -Kitâbu' l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk- Fiil: Tarihî Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi,* Köksav, Ank. 2001, s. 133.

[37] Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil,* TDK. Ankara 1997, s. 60.

+ḳır-

baḳır- > *baḳır-* "bağırmak" (DLT III. 186).

2.2 Fiilden fiil yapım ekleri

-n-

Batı grubunda en çok kullanılan aslî dönüşlülük ekidir. Uzun bir kullanılış sürecinden sonra manâ olarak da genişlemiş, esas dönüşlülük işlevinden başka bir de pasiflik ve meçhullük işlevi kazanmıştır.

Deny, ekin fonksiyonu hakkında, "mutavaat fiil failin (isterse kendi üzerinde veya kendisi için olsun) yaptığı fiil ve hareketin (hadesin) tesirlerine bizzat kendisinin doğruda doğruya veya dolayısıyla uğradığını bildirir." diyerek dönüşlülük manâsının belirginliğe dikkat çeker ve ayrıca ekin geçişli fiil tabanlarına geldiğini belirtir.[38]

yu-n- > *yun-* (DLT III. 66) "yıkanmak"; *çal-ın-* > *çalın-* (DLT II. 149) "çalınmak"; *toḳı-n-*< *toḳın-* (DLT II. 147) "çarpmak"; *at+la-n-* > *atlan-* (DLT I. 255) "binmek, çıkmak"; *uvut+a-n-* > *utan-* (DLT I. 291) "utanmak"; *yumurla-n-* > *yumurlan-* (III, 114) "toplanmak"; *başmaḳla-n-* > *başmaḳlan-* (DLT II. 274) "başmaklanmak"; *tuġrağla-n-* > *tuġrağlan-* (DLT II. 272) "atlanmak"; *bekle-n-* >*bäklän-* (DLT II. 239) "berkişmek, sağlamlaşmak, kapanmak, saklanmak".

-l-

Batı grubu yazı dillerinde en işlek edilgenlik eki olarak kullanılan bu ek, geçişsiz fiillerden meçhul fiiller yapar. Deny, ekin manâ fonksiyonunu iki şekilde değerlendirir. 1. Failin başka bir zihni varlık tarafından işlenmiş hadese uğradığını bildirir. 2. Bir hadesin mevzuu olmaktan ibaret alâlede bir manâ olacak yerde ekseriya bir hadesin mevzuu olabilmek manâsını taşır.[39]

ḳar-ıl- > *ḳarıl-* (DLT II, 134) "karışmak"; *toḳı-l-* > *toḳıl-* (DLT II, 129) "döğülmek, dokunmak".

---

[38] Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil,* TDK, Ankara, 1997, s. 67.
[39] Ayşe İlker, A.g.e., s.70.

-ş-

Batı grubu Türk yazı dillerinde en işlek fiilden fiil yapma eki olan bu ek hem işteşlik, hem oluş bildirme işlevinde kullanılır.

Deny, *-ş-* ekinin fonksiyonuyla ilgili olarak: 1. kökün anlattığı hadesin yapılmasında bir çok failin hissesi olduğunu: a) gerek bu hadesi karşılıklı olarak birbirine yapmak suretiyle bildirir: görüş-, söyleş-, dövüş- b) gerek bu hadesi emek birliği fikri olmadan aynı zamanda içinde yapmak suretiyle bildirir: uçuş-, koşuş, gülüş- 2. kökün bildirdiği hadesin yapılmasında bir tek failin sıkı sıkıya hissesi olduğunu bildirir: yapış-, iliş-, çalış-, uğraş- açıklamasını yapar.[40]

bek+le-ş- > *bäkläş-* (DLT II, 203) "ahitleşmek, yardım etmek"; *çaḳır-ış* > *çaḳırış-* (DLT II. 209) "çağırmak"; *satġa-ş-* > *satġaş-* (DLT II. 214).

-t-

-t- ekinin Batı grubu yazı dillerinde işlek bir kullanışı vardır. Ek, çoğunlukla ünlü ile biten fiillere gelir. Bunu yanında, son ünsüzü *l* ve *r* olan fiil kök ve gövdelerine eklenir. Hem isimden fiil türetme, hem de fiilden fiil türetme ekleri üzerine gelebilir.

Deny, bu eki "sebepleme fiil" bahsinde verir ve "evvelce işaret edilen manâda ayrı olarak sebepleme veya oldurucu fiil, istemiyerek sebep olunan veya sadece hoş görünüp göz yumulan hadesleri, failin önüne geçmeyerek yapılmasına meydan verilen hadesleri de bildirir."der.[41]

ay-ıt- > *ayıt-* (DLT I. 215) "sormak"; *bekle-t-* > *bäklät-* (DLT II. 341) "bağlatmak, hapsetmek"; *törü-t-* > *tölät-* (DLT II, 303) "kuzulatmak, yavrulatmak."; *kaḍ-ıt-ar-* > *kaytar* (DLT III, 193) "çevrilmek, döndürmek"; *töl+ë-t-* > *törüt-* "yaratmak" (DLT I, 310) "kuzulatmak, doğurtmak".

-dır-, -dir-, -dur-, -dür-; -tır-, -tir-, -tur-, -tür-

Batı grubu yazı dillerinde çok işlek olarak kullanılan bir geçişlilik ekidir. Bu ek, fiil köklerine direk olarak eklendiği gibi isimden fiil ve fiilden fiil türetmek ekleri de

[40] Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil,* TDK Ankara, s. 73.
[41] Ayşe İlker, A.g.e., s. 77.

gelebilir. İsimden fiil türetme eklerinden en çok *-lat-* üzerine, fiilden fiil türetme eklerinden de en çok *-t-* ve *-ş-* üzerine geldiği görülür.[42]

kel-tür- > *kältür-* (DLT II. 195) "getirtmek"; *ḳar-tur-* > *ḳartur-* (DLT II. 190) "tıkamak, kardırmak, karıştırmak"; *sal-tur-* > *saltur-* (DLT II. 187) "saldırtmak, sallatmak"; *çal-tur-* > *çaltur-* (DLT II. 182) "çeldirmek, aratmak"

-düz-

bil-düz- > *bildüz-* (DLT II. 202) "bildirmek, öğretmek"

Kâşgarlı ettirgenlik eki olan, *-ur-/-ür-* ekinin Oğuzlarca kimi kez *-z-* ile karşılandığını bildirmiştir. "Oğuzlar bazı kere *r* yerine *z* getirirler: ol tawar alduzdı 'o malı aldırdı, mal soyuldu' (DLT II. 87) şeklinde bir açıklama yapmış. Ayrıca *bildüzür "bildirir", "bildüzmek"* sözcüklerinin Oğuzca olarak kaydetmesi Oğuzcada *-r-*'nin yanında *-z-* ettirgenlik eki olduğunu da göstermektedir.

3. DLT'te 'Oğuzca' kayıtla geçen fiil çekimleriyle ilgili notlar

Kâşgarlı Mahmut, eserin fiiller bölümünde Oğuzcadaki çekimli fiillerle ilgili bazı açıklamalar yapmıştır:

Emir-İstek Kipi : Emir kipinde, Oğuzlarla Kıpçakların 2. şahıs teklik için yalnız fiil kök ve tabanını kullandıklarını, çokluk için de *-ıŋ/-iŋ* ekini ekledikleri bildiriyor. Türkler ise, fiil kök ve tabanları üzerine, ikinci şahıs teklik çekiminde *-ġıl/-gil, -ḳıl/-kil* (DLT I. 43-45), çokluk çekiminde *-ŋlar/-ŋler* eklerini getirirler. (DLT II. 45) Buna göre *bar-* "varmak" fiilinin ikinci şahıs emir kipleri, teklik ve çokluk çekimlerinde, Karahanlı Türkçesinde *barġıl, barıŋlar ikigü* "ikiniz varın", *barıŋlar ḳamuġ* "hepiniz varınız" şeklindedir. Oğuzlar için ise, "Oğuzlarla Kıpçaklar tek kişiye *bar*, birkaç kişiye *barıŋ* derler. Cemi belgesi olan *-lar*'ı atarlar; onun yerine gunneli *-ŋ* ile birlikte bir kişiye, acımak ve onu ağırlamak istedikleri zaman *z* getirirler. Oğuz dilinde bu cemi olur. Fakat tek kişi için söylenir(DLT II. 45, 46).

[42] Ayşe İlker, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK. Ankara, s. 80.

Emir kipinin olumsuz çekiminde bütün Türk dillerinde ikinci şahıs teklik çekiminde fiil köküne *-ma/-me,* çokluk çekiminde *-mañlar/-meñler* eki getirildiği söylenmiştir. *barma* "varma", *barmañlar* "varmayınız" gibi.

Yine üçüncü şahıs emir kipinin bütün Türkler dillerinde ortaklaşan *-sun/-sün* eki ile kurulduğu söylenmiştir. (DLT II. 64) : *barsın, tursun.*

Geniş zaman

Geniş zaman kipinin *-r* eki yapılmaktadır. Bu ek XI. yüzyılda hem geniş zaman, hem de gelecek zaman görevi yüklenmiştir. (DLT II. 34) *barır, küler* gibi. Kâşgarlı, geniş zaman çekimi ile ilgili açıklamalarında, fiil ve tabanı ile, -r geniş zaman eki arasındaki bağlantı ünlüsünün durumunu açıklamamıştır. Ancak verilen örneklerinin incelenmesinden *–ar/-er, -ır/-ir, -ur-/-ür* eklerinin karışık olarak kullanıldığı görülüyor. *saldı/salar, ḳaldı/ḳalır/, tamdı/tamar, bandı/banır* gibi

Kâşgarlı, *tun-* fiilinin *tunur* geniş zaman çekimi için özel bir açıklama yapmıştır: "Bu gibi muzarilerde Oğuzlarla Kıpçakların adeti *tunar* şeklinde fiili üstün kılmaktır. (DLT II. 27) demiştir. Bu açıklamada yola çıkarak Oğuzlarda geniş zaman çekiminde fiil kökünün dar yuvarlak ünlülerinden sonra, bağlantı ünlüsü düz geniş olabilir." diyebiliriz.

Kâşgarlı, *-r* ile biten fiillere gelen geniş zaman çekiminde kolaylık için art arda gelen *r* 'lerden birinin Oğuzlar tarafından atıldığını bildirmiştir. DLT'te hece yutumu için verebileceğimiz Oğuzca kayıtlı örnekler ise şunlardır: *men tururmen* yerine *men turan, men barırmen yerine men baran* şekillerini gösteren Kâşgarlı "Oğuzlar muzari siygasında ikinci *r* harfini atıp kelimenin kökünde olan */r/* harfini bırakarak men baran, men turan derler ki 'ben varırım, ben kalkarım' demektir. Burada iki */r/* harfi vardır. Birisi aslî diğeri muzarî belgesidir. Kurala uygun olan budur. Oğuzların tuttuğu yol kural yolu değilse de kolaylık yoludur." açıklamasını yapmıştır. (DLT I. 64, 65)[43]

[43] Zeynep Korkmaz, *"Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi" Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I. TDK. Ankara 1995, s. 250.

Belirli geçmiş zaman

Eserde, bütün Türk dillerinde geçmiş zaman kipinin *-dı/-di* eki ile kurulduğu söylenmiştir. Kâşgarlı Oğuzca için bazı açıklamalar yapmıştır: "Çin'e varıncaya dek Uygur, Argu, Çiğil, Toxsı, Yağma gibi Türk boylarının büyük bir kısmı mazi siygasının *-dı* ile bağlı olmasında birleşmişlerdir. Bunlar mazi siygasında bardı derler. Suvarlarla, Kıpçaklardan birtakımları ile Oğuzlar onlardan ayrılmışlardır. (II, 60) Bu dilde müfret ve cemi siygası bir olur, araları ayırt edilmez." Şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu durum geçmiş zaman kipinin 1. ve 3. şahıs çekimlerinde *-duḳ/-dük* eki ile kurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak Oğuzlardan bir kısmı 3. şahıs çekimi *bardı, keldi* biçimlerini olmaları (DLT II. 62) nedeniyle öteki Türklerden ayrılır.

İkinci şahıs çekimi yine *-dı/-di* geçmiş zaman eki üzerine kişi ekleri getirilerek kurulmuştur. Oğuzların çoğul için kullandıkları *bardıŋız* kelimesini, Türklerin nezaket göstermek için kullandıkları belirtilmiştir.

Bu ekin olumsuz biçimi ise bütün Türklerde aynı olduğu *Dĭvān*'da belirtilmiştir. Olumsuz eki üzerine kip ve kişi ekleri getirerek yapılmaktadır. *barmadım, kelmedim.*

Eserde, geçmiş zaman ekinin bütün Türk dillerinde *-dı/-di* eki ile yapıldığını belirtmiştir. (DLT II. 35), Oğuzca için şu açıklama yapılmıştır: "Çin'e varıncaya dek Uygur, Argu, Çigil, Toxsı, Yağma gibi Türk boylarının büyük bir kısmı mazi siygasının *-dı* ile bağlı olmasından birleşmişlerdir. Bunlar mazi siygasında bardı derler. Suvarlarla, Kıpçaklardan, birtakımları ile Oğuzlar onlardan ayrılmışlardır. (DLT II. 60) Bu dilde müfret ve cemi siygası bir olur, araları ayırt edilmez." şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu durumda Oğuzların I. ve 3. şahıs çekimlerinin herhangi bir ayırım yapılmadan *-duḳ/-dük* eki ile kurulduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca eserde Oğuzların I. tekil şahıs için *men barduḳ* şeklini yeğlerken, 3. tekil şahıs çekimi için öteki Türklerden ayrılarak, bardı, keldi biçimleri de benimsedikleri belirtilmiştir. (DLT II. 62)

Kâşgarlı, ikinci şahıs çekimi yine *-dı/-di* geçmiş zaman eki üzerine, kişi ekleri getirerek kurulduğu söylemiştir. Diğer Türklerin kibarlık göstermek için kullandıkları *bardıŋız* vb. şekilleri, Oğuzların ikinci şahıs çokluk için kullandıklarını bildiriyor.

-lA pekiştirme eki

Eserde ayrıca fiillerin sonunda anlamı pekiştirmek üzere kullanılan *-la/-le* eki de Oğuzca olarak gösterilmiştir. Kâşgarlı bu ek için: "İşin tahakkukunu, bitmesini gösteren bir edat olarak fiillerin sonuna gelen bir harftir. Oğuzlar kullanırlar: *'ol bardı la' o gitti be, o gitti ya 'ol keldi la' o geldi be, o geldi ya:* Onun gitmesi, gelmesi gerçekleşti." Bu söz işin gerçekleştiğini bilmediği için dinleyen adamda bir parça inkâr anlamı bulunduğu zaman kullanılır. Öbür Türkler bilmez" şeklinde bir açıklama yapmıştır(DLT III. 214).

4. Sıfat-fiiller

-ġuluḳ/-gülük

*Divān'*da Oğuzca için sıfat-fiiller konusu önemli bir yer tutar. Kâşgarlı, "bir işi işlemek öznenin hakkı olmak, o işi işlemeye içinden kurmak ya da işlemeye azmetmek" anlamında sıfat-fiiller türeten bir *-ġuluḳ/-gülük* ekinden söz etmektedir: *ol barġuluḳ erdi "gitmek o adamın hakkı idi."* (DLT II, 256) gibi. Kâşgarlı, Oğuzlardan birtakımlarının *l* ünsüzü yerine *s* getirerek bunu *-ġsaḳ/-gsek* eki ile karşıladıklarını belirtmektedir. (DLT II, 56, 57)

-ġlıḳ/-glik

Dîvânın bir başka bölümünde "bir eylemi işleme hakkına sahip" sıfatlar türeten – *ġlıḳ/-glik* ekine karşı *(tawratıġlıḳ ol "ivdirmek onun hakkıdır.)* Oğuzlardan bir bölümü *-ġsaḳ/-gsek ya da -ġsi/-gsi* ekini kullanmışlardır.

-ġlı/-gli

Eserde Oğuzca için *-ġlı/-gli* eki ile türeten sıfat-fiiller görülmektedir. Bu ekin ortak olduğu eserde "Bütün Türk boyları arasında ayrışık yoktur. Fiillerin hepsinde de birtakım anlamlar için bu beş türlü sıfat göstermiş olduğum düzen üzerine gelir." sözüyle dile getirilmiştir. (DLT II. 58)

-ġuçı/-güçi

"Bir eylemi işleyen" anlamında sıfat-fiil türeten *-ġuçı/-güçi* eki Oğuzcada yürürlüktedir. Kâşgarlı, *külgüçi* "gülücü adam", *evde kirgüçi* "eve girici", *yarmaḳ*

tirgüçi "para derici", *at sürgiçi* "at sürücü" gibi örnekleri sıraladıktan sonra: "Kural, Oğuzlar ve Oğuzlarla birlikte yukarıda söylediğim boylar dilincedir. Bu çeşit sıfatta Çiğil ve başka Türkler Oğuzlarla birleşirler, aralarında ayrılık kalmaz." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. (DLT II.49, 51)

Eserde, Oğuzcadaki *-ġuçı/-güçi* ekini paralel olarak *-taçı/-teçi ve -daçı/deçi* ekleridir. *Divān*'da fiilden türeyen sıfatların "ism-i fail" grubuna soktuğu *-daçı/-deçi* eki, bir eylemi "sürekli olarak ya da alışkanlık halinde" yapmayı gösterir: *bardaçı* "gidici" demektir. Eserde bu ek ile ilgili değişik bölümlerde, değişik örnekler verilmiştir.

-asɪ/-esi

Eserde üzerinde durulan başka bir ek de *-asɪ/-esi* gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Bu ek "zaman", "yer", "alet" isimlerinin kuruluşunda Hakaniye Türkçesindeki *-ġu/-gü* ekinin yerini almıştır. *barġu yir/barası yir* "varacak yer", *turgu oġur/turası oġur* "duracak zaman", *bu turġu yir ermes/bu turası yir teğül* "duracak yer değil", *bu taġ aġķu ermes/bu tag aġası oġur tegül* "bu dağa ağacak zaman değildir. (DLT II. 68), *yıġaç bıçġu neŋ /yıġaç bıçası neŋ* "ağaç biçeçek nesne" (DLT II. 70), *tarıġ arıtası oġur* "buğday temizleyecek zaman", *tarıġ arıtası yer* "buğday temizleyecek yer" *tarıġ arıtası neŋ* "buğday temizleyecek şey" (DLT II. 321, 322). şeklinde bir açıklama yapmıştır.[44]

5. Edatlar

ep

Tekit ve abartma edatıdır. Oğuzlar bembeyaz denecek yerde "*ap ak*" derler. (DLT I. 34)

tes

Abartma edatıdır. Oğuzlar, yuvarlak bir nesnenin vasfında abartma diledikleri zaman '*testegirme*' denir ki '*desdeğirmi*' anlamındadır. Ancak bu kurala uymaz. Çünkü kural, renklerde de bir şeyin vasfını abartmak için, sıfatı söylenen kelimenin ilk harfi alınıp-bütün Türk dillerinde beklemekle yapılır; bu Oğuzcada *m* getirmekle

[44] Zeynep Korkmaz, "*Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi*" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. I. TDK. Ankara 1995, s. 253.

olur. Koyu gök renginde olan nesneye Türkler *köp kök,* Oğuzlar '*köm kök*' derler, "*göm gök*" demektir. (DLT I. 328)

6. DLT'deki 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığındaki birleşik kelimeler

Birleşik isimler, birden fazla kelimenin çeşitli gramer kuralları dahilinde bir araya gelerek, tek bir nesnenin, tek bir soyut varlığın adlarını ifade etmekle görevli kelimelerdir. Çeşitli gramer kuralları dahilinde bir araya gelen kelimeler, birleşik isim durumuna girdiklerinde, gramerde tek kelimelik ismin gördüğü muameleye tâbi olurlar. Bu isimler gelen yapım ve çekim ekleri; tek kelimelik isimlerde olduğu gibi bunlarda da sona gelir. Birleşik ismi teşkil eden kelimelerin önceki vurguları, birleşik ismin alacağı yeni vurguya yerlerini terk ederler. Birleşik ismi meydana getiren kelimeler genellikle kendi anlamlarını kaybederek -bazen de kendi anlamlarını koruyarak- bir araya geldikleri kelimelerle yeni bir anlam yüklenirler. Meydana gelişlerinde benzetme yolu daha çok yer tutmaktadır. Birleşik isimlerin karşıladıkları varlıklar, daha çok insanlar, belli coğrafî yerler, hayvanlar, aletler, bitkilerdir. Ayrıca çeşitli soyut kavramların isimleri de birleşik isimle karşılanabilmektedir.[45]

DLT'te 'Oğuzca' kayıtla geçen birleşik isimler aşağıda verilmiştir:

saġ+elig > *saġ elig* (DLT I. 72; III. 154) "sağ el"; *köm+kök* > *kömkök* (DLT I. 338) "gömgök, masmavi"; *ḳara+ḳuş* > *ḳaraḳuş* (DLT I. 332; III. 221) "Oğuzlar devenin ayaklarına *ḳaraḳuş* derler."; *buş-aḳ+er* >*buşaḳ er* (DLT I. 378) "sıkıntılı adam"; *sü+m+süçig* > *süm süçig* (DLT I. 338) "taptatlı, pek tatlı"; *taḳuḳluġ+er* > *taḳuḳluġ* (DLT I. 497) "tavuğu olan adam"; *saġ+yaġ* > *saġ yaġ* (DLT III. 159) "sade yağ"; çok (çok er) 'kötü alçak adam' (DLT II. 130).

7. DLT'deki 'Oğuzca' Kayıtlı Sözvarlığındaki alıntı kelimeler

DLT'te 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığı içinde alıntı unsurlar vardır. Bu alıntı kelimelerin büyük bir kısmı erken İranî alıntılamalardır. Kâşgarlı Oğuzların Farslarla olan ilişkileri ile ilgili şunları ifade etmektedir: "Oğuzlar Farslarla birlikte düşüp kalkmaya başlayınca bir takım Türkçe kelimeleri unutmuşlardır, onun yerine Farsça

[45] Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, TDK, Ankara, 1999, s. 192.

kullanır olmuşlardır. Nitekim, Oğuzlar kovaya *'aftabı'* derler. Farsçada *aftâbe* denir; ve nitekim gerdanlık için *'kılide'* derler. (DLT I. 433) şeklinde açıklamalar yapmıştır.

DLT'de 'Oğuzca' kayıtlı alıntı kelimeler şunlardır:

ören "bir nesnenin kötüsü" (DLT I, 76) < ören (Fa.)

känd 'köy' (DLT I, 344) < Sogd.

kerey 'saç tıraş eden ustura' (DLT III, 174) < Grek.

porsuḳ 'porsuk' (DLT III, 417) < *borsmuk* (Toh.)

çaşır 'çadır' (DLT I. 406)< *çāçır* (Fa.)

çömçä 'kepçe' (DLT I. 417)< *çömçe* (Fa.)

käşür 'turp' (DLT I. 431)< *geşür* (Fa.)

ujlanğ 'bukalemun' (DLT I. 116)< *ajlaŋ* (İranî)

käläçü 'söz' (DLT I. 445) < *keleçü* (Mo.)

cincü 'inci' (DLT I, 417) < Çin.

III. BÖLÜM

DĪVĀNU LUĠATİ'T-TÜRK'TE OĞUZCA KAYITLI SÖZ VARLIĞI

1. DİVĀNU LUĠATİ'T-TÜRK'TE OĞUZCA KAYITLI SÖZ VARLIĞI

(İSİMLER)

1. **DLT** ***aḏruḳ*** 'başka' (Oğuzca) (Atalay I, 98; Dankoff-Kelly 62). (آذْرُقْ).
   DLT ***ayruḳ*** 'başka' (Oğuzca) (Atalay I, 113; Dankoff-Kelly, 69). (آيْرُقْ).

<* aḏır-u/ok 'ayrı, farklı, başka' Bkz. ED65a, ERDAL I 226, UWb. 59.

Kâşgarlı Mahmud kelimenin hem ḏ'li hem de y'li şekillerini Oğuzca kayıtla vermiştir. Ayrıca *aḏruk* kelimesinin başka Türklerce aynı anlamda 'adhın' (Bkz. ED60a adın 'farklı, diğer') kelimesiyle karşıladığını söylemiştir.

Tarihî Oğuz: *ayrık* (~ *ayruğ, ayruh, ayruk*) 'başka, gayri, mâada diğer' (TS I, 330).

Modern Oğuz: TTü. *ayrık* 'ayrılmış; ayrı tutulan, başkalarına benzemeyen, ayrıcalı, müstesna; kur'a dışı, müstesna; düzgün ve uygun olmayan, çarpık' (TüSl. I, 179); **(Anad. ağ.)** *ayruk (I)* 'artık; başka' (DS I-431); *ayruk (II)* 'muhalif' (DS I-431); **Az.Tü.** *ayrı* 'hususi, tek, başkasına bağlı olmayacag müstegil, özbaşına; başka, geyri, diker; goşma manasında' (ADİL I, 78); **Trkm.Tü.** *ayrı* 'özbaşına, özbaşdak' (TrkmDS, 31); **Gag.Tü.** *ayırı* 'ayrı, başka, diğer; parçalara ayrılmış' (GagSl. 23).

2. **DLT** ***aḳ*** 'beyaz' (Atalay I, 134; Dankoff-Kelly 79) (آقْ)

<*a:k 'beyaz' ED 75a; āk 'ak,beyaz' TEKİN 171.

*Dîvân'*da 'beyaz' anlamına geçen *ürüŋ* kelimesinin Oğuzlarda *ak* olarak söylendiği kaydı yer alır.

Tarihî Oğuz: *ağ (I), (ak)* 'ak, berrak' (TS I, 23).
Modern Oğuz: TTü. *ak* 'kar, süt gibi şeylerin rengi, beyaz; bu renkte olan; *mec.* temiz namuslu; *mec.* sıkıntısız, rahat; beyaz leke; bazı şeylerin beyaz bölümü' (TüSl. I, 51); **Az.Tü.** *ağ* 'beyaz; temiz, üzerine yazı yazılmayan; göz bebeği üzerinde oluşan

beyaz leke, göz hastalığı; gümüş veya beyaz metallerden darbedilen para; *mec.tar.* Komünistlerin karşıtı, komünizme karşı çıkanlar; açık renkli damarlar veya satranç figürleri; Avrupalılar, beyaz ırka mensup olanlar; *mec.kon.* aşırı, mübalağalı, açıktan açığa manasında' (Altaylı I,12); **Trkm.Tü.** *ak(a:k)* 'ak, beyaz; kır, kırçıl; bir şeyin beyaz kısmı' (TrkmÇSl. 26); **Gag.Tü.** *ak* 'ak; temiz; göz akı; ak leke, ak benek; beyaz' (GagSl. 6).

3. DLT *andan* 'ondan sonra' (Atalay I, 109; Dankoff-Kelly 67) (آندَنْ)

<*a-n+tın 'oradan, o yerden, o sebepten, ondan sonra' Bkz. ED 177b, UWb. 157.

Kâşgarlı Oğuzca kayıtla verdiği *andan* kelimesini diğer Türklerin *anda* olarak söylediğini belirtir.

Tarihî Oğuz: *andan* 'ondan; ona; sonra, ondan sonra; ondan ötürü; oradan; onunla' (TS I, 138).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) andan (I)* 'mademki, sonra, bakalım' (DS I-258); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

4. DLT *ayrıḳ* 'ayrık otu' (Atalay I, 113; Dankoff-Kelly 69) (آيِرِقْ)

<*aḍır-ık 'creepingrhizomes, couchgrass' ED65a *adrok* 'different, distinct,various, different" *adru-k* 'excellent, superior, best; virtue, excellence 'may be two different lexemes' ERDAL I, 226.

Clauson kelimenin *adır-* fiilinden *adruk* gibi türetilmiş şekilce benzer, ancak anlamca farklı iki kelime olduğunu belirtmiştir.

Modern Oğuz: TTü. *ayrık* 'ayrık otu' (TüSl. I,179); *(ağ.) ayrıh otı* 'ayrık otu' (DS I-430); **Az.Tü.** *ayrıġ, ayrıġ otu* 'çohillik tahıllar fesilesine mensup ot' (ADİL I, 78); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *ayırık* 'ayrık otu' (GagSl. 23).

5. DLT ayla 'öyle' (Atalay I, 113 (eyle); Dankoff-Kelly 93) (آيلا).

<*ayla 'öyle, böyle' Bkz. ED 272a.

Tarihî Oğuz: *eyle* 'öyle' (TS III, 1582).

Modern Oğuz: TTü. *öyle* 'onun gibi olan, ona benzer; *zf. o* yolda, o biçimde, o tarzda; *zf.* o denli, o kadar, o derace; *ünl.* içinde, ne, nasıl gibi sorular bulunan cümlelerin sonuna geldiğinde o cümlede anlatılan şeyin hoş karşılanmadığını veya ona şaşıldığını anlatır'(TüSl. II,1742); ***(Anad. ağ.)*** *éyle* 'öyle' (DS V-1823); **Az.Tü.** *éle (sıf.ve zar.)* 'o şekilde, o biçim, o tarzda, o derecede, o şekilde; ancak, sadece, yalnız anlamında; o tarafa, o yana, o semt; *çoğ. éleleri(i)* öyleleri, öyle adamlar, şahıslar; edat olarak ait olduğu kelimenin anlamını kesinleştirir, dakikleştirir; de edatı ile kullanıldığında: a- O şekilde, o tarzda, o biçim b- o halde, bunun gibi; ki edatı ile kullanıldığında: O zaman ki, nasıl ki, o zaman anlamlarında bir mana kazandırır'(Altaylı I, 365); **Trkm.Tü.** *eyle* 'öyle' (TrkmSl. 208), **Gag.Tü.-**

6. DLT *aylu/oḳ aylu/oḳ* 'öyle öyle' (Atalay I, 113; Dankoff-Kelly 69)(آيلوق آيلوق)

< *ayla 'böyle, bunun gibi' + ok (Pekiştirme edatı) Bkz. ED 272b.

İkilemeli zarf şeklinde madde başı olarak geçen ve Oğuzca kayıtla verilen kelimenin kök ismi olan *ayla* (bkz. **5. ayla**) kelimesi de Oğuzca kayıtla verilmiştir. Clauson *aylu/ok* kelimesini hapax bir veri olarak değerlendirmiş ve *ayla* isminin crasis biçimi olarak vermiştir. Kelime tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

7. DLT *aşlıḳ* 'Buğday' (Atalay I, 114; Dankoff-Kelly 70) (آشلوق)

<*āş "aş, yiyecek" + *lık* ED 261b, UWb. 243, bkz. TEKİN 172.

Uygurca metinlerde kelime "mutfak" anlamı yanında, tahıl ürünlerinden 'buğday' için de kullanılmıştır (UWb. 243). Dîvân'da *aşlık* kelimesinin anlamı "aşevi, mutfak" olarak verilmiştir. Kâşgarlı Mahmud kelimenin Oğuzlarda 'buğday' için kullanıldığını kayıt düşmüştür. Ayrıca Dîvân'da *aşlık tarıg* ibaresi "yemeklik buğday" anlamında geçmektedir. Muhtemelen o dönemin temel gıda malzemelerinden olan 'buğday' anlamına gelen *aşlık* kelimesi *aşlık tarıg* ibaresinden eksilti ile oluşmuş bir şekil olmalıdır. Kelimenin Oğuzca kaydedilen 'buğday' anlamı modern Oğuz lehçelerinde yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: *aşlık* 'yemeklik' (TS I, 266).

Modern Oğuz: TTü. *aşlık* 'aş yapmak için hazırlanan ve saklanan şeyler; dövüldükten sonra savrularak temizlenen ve kurutulan buğday; sırası gelince kullanılmak için saklanan yemeklik şeyler, zahire' (TüSl. I, 153); *(Anad. ağ.) aşlık (II)* 'buğday, mısır gibi tahıl, bunlardan yapılan çorbalık, bulgur gibi yemeklikler; yemeklik sebze' (DS I-360); **Az.Tü.** *aşlıġ* 'pilavlık, pilav için uygun' (Altaylı I, 61); **Trkm.Tü.** *aşlık* 'aş, etmek üçin gerekli bolan, aş bişirmek için yararlı' (TrkmSl. I, 60); **Gag.Tü.-**

8. DLT *alma* 'elma' (Atalay I, 130; Dankoff-Kelly 77) (آلما).

<*alma 'elma' Bkz. ED 146a.

Dîvân'da Kâşgarlı Oğuzca kayıtlı verdiği *alma* kelimesini diğer Türklerin *almıla* olarak söylediğini belirtir. Clauson *alma* kelimesinin ikinci şeklinin *almıla* olduğunu belirtmiştir. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime *alma* şekliyle görülmektedir.

Tarihî Oğuz: *alma* 'elma' (TS I, 108).

Modern Oğuz: TTü. *elma* 'gülgillerden, çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaç (Pirvo malus); bu ağacın kabuğu parlak, sert, kırmızıdan yeşile kadar türlü renkte, kokusu hoş, tadı ekşi veya tatlı, dokusu gevrek, ufak çekirdekli meyvesi' (TüSl. I,703); *(ağ.) alma (alme)* 'elma; bir çeşit erik'(DS I-226); **Az.Tü.** *alma* 'bir meyve çeşidi' (Altaylı

I, 37); **Trkm.Tü.** *alma* 'togalak görnüşli mive ve şol mivesin agaj' (TrkmSl. I, 40); **Gag.Tü.** *alma* 'elma' (GagSl. 11).

9. DLT *armaġan* 'Gittiği yerden doyumlu gelen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan, *yarmakan* dahi denir' (Atalay I, 140; Dankoff-Kelly 82) (آرمغان)

<*armağa:n/yarmağa:n 'hediye, armağan' Bkz. ED 232a, TMEN II 465.

*Dîvân'*da *armaġan* kelimesinin Oğuzca olduğu ve *yarmaḳan* da denildiği söylenmiştir. Clauson'da da kelimenin iki şeklinin olduğu belirtilmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime *armağan* şekliyle yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *armağan* 'birini sevindirmek, mutlu etmek için verilen şey, hediye; ödül; bir bilim adamının emek verdiği dalda onu anmak için hazırlanan bilimsel eser; *mec.* bağış, ihsan' (TüSl. I,135); ***(Anad. ağ.)*** *armaan* 'armağan' (DS I-328); **Az.Tü.** *armağan* 'hediye, bahşiş' (Altaylı I, 53); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

10. DLT *arsalıḳ* 'hem erkekliği, hem dişiliği bulunan bir hayvan' (Atalay I, 159; Dankoff-Kelly 90) (آرسلق).

<*arsa+lık 'kadınlık organı eksik olan, kısır' Bkz. ED 238b.

Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak değerlendirmiş, etimolojisinin açık olmadığını belirtmiştir. Kelimeyi anlam bakımından uygun gözüken Osm. *aslıḳ* ile ilişkilendirmiştir. *Dîvân*'daki *arsalıḳ* şekli Kâşgarlı dışında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: *aslık (aslak)* 'kadın organı bitişip olup karı koca olamayan kadın' (TS I, 245).

Modern Oğuz: TTü. *aslık* 'kısır olan' (kadın veya dişi hayvan)' (TüSl. I, 146); *(Anad. ağ.) aslık (aslıh)* 'kızlık zarı yırtılmamış; kesilmeye muhtaç kızlık zarı; tam oluşmamış kızlık zarı; üreme organı noksan kadın; kısır kadın veya dişi hayvan' (DS I, 345); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

11. DLT *anġ* 'yok, değil' (Atalay I, 40; Dankoff-Kelly 32) (أَنْڭ).

<*aŋ Bkz. ED 165b.

Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak değerlendirmiştir. Kelime tarihî sahada sadece Kâşgarlı'da 'Oğuzca' kayıtla geçmektedir. Kelime modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

12. DLT *ayıġ* 'ayı' (Atalay I, 84; Dankoff-Kelly 54) (أَيِغ).

<*aḍıg 'ayı' Bkz. ED 45b, UWb. 48.

Dîvân'da kelimenin d'li biçimi *adıg* (I, 63) de geçmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime *ayı* biçiminde geçer.

Tarihî Oğuz: *ayu inceği* 'ayı yavrusu' (TS I, 341).

Modern Oğuz: TTü. *ayı* 'memelilerin et obur takımından, beş parmaklı tabanlarına basarak yürüyen, yurdumuzda boz türü bulunan, iri gövdeli hayvan; *mec.* kaba, saba' (TüSl. I, 174); **Az.Tü.** *ayı* 'uzun tüyleri, kocaman gövdesi olan vahşi bir hayvan; *mec.* kaba saba adam' (Altaylı I, 72); **Trkm.Tü.** *ayı* 'ayı' (TrkmSl. 32); **Gag.Tü.** *ayı* 'ayı' (GagSl. 22).

13. DLT *alıġ* 'her şeyin kötüsü' (Atalay I, 64; Dankoff-Kelly 44) (أَلِغ).

<*alıg 'kötü, aptal, akılsız, çılgın' Bkz. ED 135b, alık ~ alıg 'kötü' ERDAL II, 645.

Dîvân'da kelime için hem Oğuz hem de Kıpçakça kaydı var.

Tarihî Oğuz: *alu* 'âciz; aşağı, geri, değersiz; ahmak, aptal, sersem' (TS I, 115).

Modern Oğuz: TTü. *alık* 'akılsız, sersem, budala, ebleh' (TüSl. I, 81); *(Anad. ağ.) alık (II)* 'düzensiz, tertipsiz; sözünde durmayan, yalancı, dönek' (DS I-217); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *alık* 'deli' (GagSl. 9).

14. DLT ***arıḳ*** 'arık, zayıf, cılız' (Atalay I, 66; Dankoff-Kelly 45) (اَرِقْ)

<* ār-uk 'yorgun, zayıf' Bkz. ED 214a, ERDAL I, 175, UWb.182.

Dîvân'da kelime için hem Oğuzca hem de Kıpçakça kaydı var. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime *arık* şekliyle geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *arık (arığ, aruk)* 'zaif, cılız' (TS I, 198).

Modern Oğuz: TTü. *arık* 'eti, yağı erimiş zayıf, cılız, kuru, sıska' (TüSl. I, 130); *(Anad. ağ.) arık (II)* 'zayıf, cılız, sıska; özsüz tahıl; çürümüş, fazla olmuş, çürümeye yüz tutmuş' (DS I-316); *arık (V)* 'Dert, hastalık' (DS I, 317); **Az.Tü**. *arıġ* 'zayıf, cılız, sıska' (Altaylı I, 52); **TrkmÇ.Tü.** *arık (a:rık)* ark; kanal. (TrkmÇSl. 32); **Gag.Tü.** *arımaa* 'yorulmak, güçten düşmek' (GagSl. 16);

15. DLT ***aşaḳ*** 'aşağı, dağın eteği' (Atalay I, 66; Dankoff-Kelly 45) (اَشَقْ)

<*aşak 'aşağı' Bkz. ED 259a.

Dîvân'da kelime için Oğuzca kaydı verilmiştir. Modern Oğuz lehçelerinde kelime yönelme hali almış aşağa > *aşağı* şekli ile geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *aşak (aşaḫ)* 'alçak, aşağı' (TS I, 262); *aşağa* 'aşağı' (TS I, 257).

Modern Oğuz: TTü. *aşağı* 'bir şeyin alt bölümü; bir yere göre daha alçak yerde bulunan; eğimli bir yerin daha alçak olan teri; *mec.* niteliği düşük olan, kötü, adi; bayağı, adi; daha küçük, daha az; değer yönünden daha az; aşağıya, yere doğru' (TüSl. I,149); *(Anad ağ.) aşak (I)* 'aşağı' (DS I-349); *aşak (II)* 'aşağı' (DS I-349); **Az.Tü**. *aşağa*, *aşağı* 'altta veya alçakta bulunan, bir şeyin dibine, yere en yakın olan tarafı; yere doğru, aşağı doğru; evin, bir binanın alt katı; orta seviyeye ulaşmayan, normalden az, küçük, kifayetsiz, zayıf; ucuz; alçak, kötü, faydasız, kıymetsiz,

kalitesiz, bir tarafı noksan, özürlü; *mec.* yoksul, fakir; *mec.* rütbesi yüksek olmayan, küçük rütbeli; son, nihayet, bitiş'(Altaylı I, 58); **Trkm.Tü.** *aşakı (aşa:kı)* 'alt, aşağı'(TrkmÇSl. 35); **Gag.Tü.** *aşaa* 'aşağı' (GagSl. 18).

16. DLT *aluḳ* (*aluḳ er*) 'kel, daz kişi' (Atalay I, 67; Dankoff-Kelly 7) (اَلُوْق).

<* alık/aluk ED135b.

Clauson kelimenin *Divan*'da Oğuzca kayıtla verilen anlamının doğru olamayacağını belirtmektedir. Kelime *Divan*'daki anlamıyla, tarihî ve modern Oğuz dil alanında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

17. DLT *alıḳ* 'kuş gagası' (Atalay I, 68; Dankoff-Kelly 7) (اَلِوْق).

<*alık Bkz. ED 135.

Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

18. DLT *am* 'kadının dişilik organı '(Atalay I, 38 *äm*; Dankoff-Kelly 31) (اَمْ).

<*am 'Vajina' Bkz. ED 155a.

Kelime için hem Oğuz hem de Kıpçak kaydı vardır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *am* 'dişilik organı, ferç' (TüSl. I, 96); **Az.Tü.; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

19. DLT ***aġıl*** 'koyun yatağı' (Atalay I, 73; Dankoff-Kelly 49) (أَغِلْ).

<* āgıl 'koyun yatağı' Bkz. ED 83b, TEKİN 171, UWb. 63, TMEN II 84.

Dîvân'da kelime "koyun yatağı" anlamında geçmektedir. Buna karşılık Kâşgarlı kelimenin Oğuzlarca "koyun pisliği" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime *ağıl* şekliyle "koyun yatağı" anlamında geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *aġul* 'ağıl' (TS I, 59).

Modern Oğuz: TTü. *ağıl* 'koyun ve keçi sürülerinin gecelediği, çit ve duvarla çevrili yer; bazı yıldızların, özellikle ayın çevresinde görülen geniş ve aydınlık teker, hale' (TüSl. I, 34); ***(Anad. ağ.)*** *ağal (l)* 'gece, kırda yatırılan koyun sürüsünü korumak için yapılan çitle çevrili yer, açık ağıl' (DS I- 81); **Az.Tü.** *ağıl* 'hayvan barınağı, koyun, keçi gibi küçük baş hayvanların konduğu üstü açık ve etrafı çit ve çalı çırpı ile çevrili yer' (Altaylı I, 15); **Trkm.Tü.** *agıl (a:gıl)* 'ağıl,mandıra; ağıl; hale' (TrkmÇSl. 23); **Gag.Tü.-.**

20. DLT ***aḳ*** 'ak, her şeyin beyazı' (Atalay I, 81; Dankoff-Kelly 53) (اق).

<*ak 'ak, beyaz' Bkz. ED 75a, TEKİN 171, UWb.77.

Dîvân'da kelime Oğuzca kayıtla "ak, her şeyin beyazı" anlamında verilmiştir. Diğer Türklerin ise 'alacalı olan ata' *ak at* dedikleri belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *ak ~ ağ* 'ak, berrak' (TS I, 23).

Modern Oğuz: TTü. *ak* 'kar, süt gibi şeylerin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı; bu renkte olan; *mec.* temiz namuslu; *mec.* sıkıntısız, rahat; beyaz leke; bazı şeylerde beyaz bölüm'(TüSl. I, 51); ***(Anad. ağ.)*** *ak* 'tülbent, baş örtüsü beyaz yaşmak; iç çamaşırı; ayran; göz bebeğine inen beyaz leke, boz' (DS I-135); **Az.Tü.** *ağ* 'beyaz; temiz, üzerine yazı yazılmayan; göz bebeği üzerinde oluşan beyaz leke, göz hastalığı; gümüş ve beyaz metallerden darbedilen para; komünistlerin karşıtı, komünizma karşı çıkanlar; açık renkli damarlar veya satranç figürleri; Avrupalılar, beyaz ırka mensup olanlar; aşırı, mübalağalı, açıktan açığa manasında' (Altaylı I, 12); **Trkm.Tü.** *ak*

'beyaz' (TrkmSl. 33); *ak(a:k)* 'ak, beyaz; kır, kırçıl; bir şeyin beyaz kısmı' (TrkmÇSl. 26); **Gag.Tü.** *ak* 'ak, ak sakal: tecrübeli, bilgili kişi; temiz; göz akı; ak leke, ak benek; beyaz' (GagSl 6).

21. DLT *bal* 'bal' (Atalay III, 156; Dankoff-Kelly 513) (بَالْ).

<*ba:l 'bal' Bkz. ED 330a.

Dîvân'da kelime için Suvarlar, Kıpçak ve Oğuz dillerince olduğu ve öbür Türklerin buna 'arı yağı' dedikleri kaydı yer almaktadır.

Tarihî Oğuz: *bal sağmak* 'kovandan veya arıların yuva yaptıkları ağaç dalından bal peteklerini toplamak' (TS I, 394).

Modern Oğuz: TTü. *bal* 'özellikle bal arılarının bitki ve çiçeklerden topladıkları bal özünden yapıp, kovanlardaki petek gözlerine doldurdukları, rengi beyazdan esmere kadar değişen tatlı, koyu, sıvı madde; olgunlanmış incirin, dışına sızan tatlısı; ağaçların kabuğundan sızarak pıhtılaşan besi suyu' (TüSl. I, 206); *(ağ.) bal (II)* 'ağaç balı' (DS II-495); **Az.Tü.** *bal* 'arıların çiçek ve meyve sularından yaptığı tatlı bir madde; *mec.* çok tatlı, lezzetli şey' (Altaylı I, 87); **TrkmÇ.Tü.** *bal* 'bal' (TrkmÇSl. 45); **Gag.Tü.** *bal* 'bal'(GagSl. 28).

22. DLT *bayram* 'bayram, halk arasında gülme ve sevinme' (Atalay I, 484 beyrem; Dankoff-Kelly 243); ***bayram*** 'sevinç ve eğlence günü demek olan 'bedhrem' kelimesinin bozulmuş şekli' (Atalay III, 176 beyrem; Dankoff-Kelly 522 (بَذْرَمْ).

<*baḍram 'keyif, eğlence' Bkz. ED 308a.

Dîvân'da kelimenin hem ḍ'li (*badhram* III, 176) hem de y'li şekli bir arada geçmektedir. Kâşgarlı kelimenin *bedhrem* kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu; çünkü İslâmiyetten evvel *bayram* kelimesinin bilinmediğini, eğer olsaydı bunu bütün Türklerin bileceğini, ancak bunu dillerinde /d/ harfini /y/ yapanların bildiğini söylemiştir. Kelime modern alanda yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *bayram* 'millî ve dinî bakımdan önemi olan ve kutlanan gün veya günler; *mec.* sevinç, neşe; özel olarak kutlanan gün' (TüSl. I, 250); ***(Anad. ağ.)*** *bayram seyran (I)* 'önemli günler' (DS II-584); *bayram seyran (II)* 'arada sırada' (DS II-584); *bayram ağası* 'dostlarını çok seyrek ziyaret eden, çok az görünen kimse' (DS II-584); **Az.Tü.** *bayram* 'herhangi bir dinî veya tarihî hadiseden dolayı merasim yapılan, kutlanan gün; saadet, mutluluk, şenlik; toplu olarak tertiplenen eylenceler vs. geçirilen gün' (Altaylı I, 106); **Trkm.Tü.** *bayram* 'bayram' (TrkmÇSl. 54); **Gag.Tü.** *bayram* 'ziyaret, bayram sofrası; bayram' (GagSl 32).

23. DLT *bärçäm* 'alâmet, belge; savaş günlerinde yiğitlerin belge olmak üzere takındıkları ipek parçası ya da dağ sığırı kuyruğu' (Atalay I, 483 (perçem)); Dankoff-Kelly 242-3) (بجكم).

<*beçkem (~ peçkem) / berçem (~ perçem) 'atın kuyruğu' Bkz. ED 295a, TMEN II 840.

*Dîvân'*da *beçkem* olarak verilen kelimenin Oğuzlarca *bärçäm* olarak söylendiği kaydı geçer.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *perçem* 'başlarını tıraş edenlerin tepede bıraktıkları saç tutamı; yele; kâkul' (TüSl. II, 1789); ***(Anad. ağ.)*** *perçem (I)* 'asmaların ince ve çabuk kırılabilen kökleri; mısır püskülü' (DS IX-3428); *perçem (III)* 'sığır derisinin kafa tarafı'(DS IX-3428); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *perçan* 'perçem'(kākül)' (GagSl. 195).

24. DLT *başaḳ* '(Çiğilce) papuç' (Atalay I, 378; Dankoff-Kelly 190) (بشق).

Bkz. 24. DLT ***başmaḳ***

25. DLT *başmaḳ* '(Kıpç.-Oğuz.) pabuç'(Atalay I, 466; Dankoff-Kelly 235)(بَشْمَق).

<*ba-ş-mak 'ayakkabı' Bkz. ED 382b, ERDAL I, 110. Bkz. **23 DLT *başak***

DLT'de kelimenin Çiğillerde *başak* '(Çiğilce) papuç' (I, 378) şeklinde geçtiğini kaydeden Kâşgarlı, Oğuzlarla Kıpçakların kelimeye /m/ getirerek *başmak* şeklinde söyledikleri açıklamasını yapmıştır.

Tarihî Oğuz: *başmak (~ paşmak)* 'ayakkabı' (TS I, 448).

Modern Oğuz: TTü. *başmak* 'ayakkabı, paşmak' (TüSl. I, 240); ***(Anad. ağ.)*** *başmak (I)* 'ayakkabı; takunya; terlik' (DS II-564), **Az.Tü.** *başmaġ* 'üstü kapalı, arka tarafı ve pençesinin yarısı açık olan kadın veya erkek ayakkabısı; ayakkabı' (Altaylı I, 103); **Trkm.Tü.** *başmak* 'pes ökjeli eniljek ayakgap' (TrkmSl. 82); **Gag.Tü.** *başmak* 'ayakkabı, çizme' (GagSl. 30).

26. DLT *bi* 'böy denilen böcek' (Atalay III, 206; Dankoff-Kelly 535) (بِي).

<*bö:g 'zehirli örümcek, bir tür büyük örümcek' Bkz. ED 323b.

Dîvân'da kelimenin aslî şekli olan *bög ~ böy* (Atalay III, 131-1,141-7,206-24) şekilleri de geçiyor.

Tarihî Oğuz: *bö, (böy)* 'zehirli örümcek' (TS I, 662).

Modern Oğuz: TTü. *böğ* 'eklem bacaklılardan, soluk sarı renkli, zehirli bir örümcek türü' (TüSl. I, 343); *(ağ.) bö bö* 'korkunç böcek, korkunç yaratık; iri ve zehirli örümcek' (DS II-753); **Az.Tü.** *bö(v)* 'zehirli örümcek, böy' (Altaylı I, 149); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

27. DLT *bäkmäs* 'pekmez' (Atalay I, 459; Dankoff-Kelly 231) (بَكْمَس).

<*bekmes 'meyve şurubu' Bkz. ED 327b.

Tarihî Oğuz: *bekmez* 'pekmez' (TS I, 485).

Modern Oğuz: TTü. *pekmez* 'genellikle üzüm, dut gibi meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyu' (TüSl. II, 1785); ***(Anad. ağ.)*** *bekmez* 'pekmez' (DS II-604); **Az.Tü.** *bekmez* 'pekmez' (Altaylı I, 113); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü-.**

28. DLT *büküm (büküm etük)* 'kadın pabucu' (Atalay I, 395; Dankoff-Kelly 83) (بُكُم).

<* bük-üm 'çile, yün gibi yumuşak şey, kısa saç' Bkz. ED 327b + etük (ED50b).

Kâşgarlı Mahmud *büküm* maddesi altında *büküm etük* 'kadın papucu' kelimesini Oğuzca olarak kaydetmiştir. Kelimeye başka Türklerin *mükim* dediğini ve b> m değişiminin olduğunu ve bu kelimenin öz Türkçe olmadığını söyleyerek m'li şekilleri Kıpçakların kullandığını ifade etmiştir. Kelime bugünkü modern alanda Divan'daki anlamıyla tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: *büküm* 'bükülme izi, büküm yeri' (TS. I, 740).

Modern Oğuz: TTü. *büküm* 'bükmek işi, bir şeyin bükülmüş yeri, kat, kıvrım, (iplik, yün vb için) bir defada eğrilmiş ip miktarı' (TüSl. I, 366); ***(Anad. ağ.)*** *büküm* 'yufkanın dört köşe olarak dürülüş şekli; kat, katmer' (DS II-819); **Az.Tü.** *büküm* 'elbisenin vs.'nin katlanmış yeri; tomar, rulo yapma, bükme tarzı; kâgıt vs.'ye sarınmış şey; bir büküm şeklinde: bükülmüş, katlanmış biraz şey; kırışıklık (alındaki vs.)' (Altaylı I, 161); **TrkmÇ.Tü.-; Gag.Tü.-**

29. DLT *bitik* 'muska' (Atalay I, 384; Dankoff-Kelly 193) (بِتِگ).

<* biti-g 'yazı, mektup, kitap' Bkz. ED 303a; ERDAL I, 184.

Bitig kelimesi için temel anlamları olan 'kitap, yazma, belge' *Dîvân*'da ayrı madde başı olarak geçmektedir. Kelimenin sadece 'muska' anlamı için Oğuzca kaydı konulmuştur.

Tarihî Oğuz: *biti (bitik (I))* 'mektup, yazılmış şey' (TS. I, 615); 'senet, belge' (TS. I, 619); 'Defter-i a'mâl' (TS I, 617).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) biti(I)* 'defter; mektup; kitap; forma, kitap parçası; muska; vesika, vekâletname, senet, kart, kimlik cüzdanı, tezkere' (DS II- 710); *biti (II)* 'yazman' (DS II-710); **Az.Tü.** *bitik* 'mektup, kağıt, üzerine dua ayetleri yazılı kağıt parçası' (Altaylı I, 139); **TrkmÇ.Tü.** *bitik* 'yara izi, yara yeri' (TrkmÇSl. 75); **Gag.Tü.-**

30. DLT *balçıḳ* 'çamur' (Atalay I, 467; Dankoff-Kelly 235) (بَلْجُوْ).

< *balçık 'çamur' ED 333a. Bkz. **29. DLT *balık***

Tarihî Oğuz: *balçuk* 'balçık, bataklık' (TS I, 389).
Modern Oğuz: TTü. *balçık* 'içinde çeşitli organik maddeler bulunan, daha çok killi, koyu, yapışkan, çamur, mil; *mec.* güçlük çıkartan; içindeki kil oranı yüksek, yağlı, su geçirmez, koyu toprak' (TüSl.I, 208); *(Anad. ağ.) balçak (II)* 'balçık' (DS II-501); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

31. DLT *balıḳ* 'çamur' (Atalay I, 379; Dankoff-Kelly 190) (بَلِوْ).

<* bālık 'çamur' Bkz. ED 336a 3balık; TEKİN 172. Bkz. **28. DLT *balçık***

Kelime için hem 'Oğuz' hem de 'Argu' kaydı vardır. *Dîvân*'da Oğuzların bir kısmının kelimeye *balk* dedikleri kayıtlıdır. Kâşgarlı Mahmud Türk dilinde ancak iki sakin bir arada bulunabilir ifadesine eserinde yer vermiştir. Clauson kelimenin morfolojik olarak *balçık* kelimesiyle ilişkili olduğunu söylemektedir.

Tarihî Oğuz: -
Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

32. DLT *bart* 'su içilen bardak' (Atalay I, 341, Dankoff-Kelly 172) (بَرْتْ).

<*bart 'bardak' Bkz. ED 358a bart.

Tarihî alanda DLT dışında tanıklanamamıştır. Osmanlıcada muhtemelen küçültme eki olan *-ak* ile *bartak* şekliyle geçer. Aynı şekil Modern Oğuz sahasında da yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: *bardak (bartak)* 'testi' (TS. I, 400).

Modern Oğuz: TTü. *bardak* 'su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap; bir bardağın alacağı miktar; (bazı bölgelerde) toprak testi' (TüSl. I, 219); ***(Anad. ağ.)*** *bardak (I)* 'toprak testi, küçük testi; camdan yapılmış su testisi; toprak, cam veya madenden yapılmış ibrik; sürahi; toprak çömlek, toprak kavanoz; kiremit; killi arazide olan yarıntılar; sazlık, bataklık' (DS II- 528); **Az.Tü.** *bardağ* 'su, şerbet vs. şeyleri içmek için kullanılan cam, kristal veya madenden yapılan kalıplı veya kulpsuz kap, maşrapa, küçük testi' (Altaylı I, 91); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *bardak* 'bardak' (GagSl. 29).

33. DLT *bayıḳsöz* 'doğru söz' (Atalay III, 166; Dankoff-Kelly 517) (بَيِقْ).

<*bayık 'doğru' Bkz. ED 385b + söz.

Tarihî Oğuz: *bayık* 'açık, aşikâr, muhakkak, gerçek, şüphesiz' (TS I, 465).

Modern Oğuz:TTü. *(ağ.) bayık (III)* 'doğru, gerçek, şüphesiz' (DS II-579); **Az.Tü.-Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

34. DLT *baynaḳ* ' pislik, gübre' (Atalay III, 175; Dankoff-Kelly 522) (بَيْنَقْ).

<*baŋak 'dung; animal dung' Bkz. ED 350b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

35. DLT *bän* 'ben' (Atalay I, 339; Dankoff-Kelly 170) (بَنْ).

<* ben 'ben' Bkz. ED 346a.

Dîvân'da kelimenin *män* şekli de vardır. b-'li şekil Oğuzca olarak kaydedilmiştir.Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime hem b'li hem de m'li olarak yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: *ben bana* 'kendi kendime' (TS I, 502); *ben beni* 'kendi kendimi' (TS I, 502).

Modern Oğuz: TTü. *ben* 'tekil birinci kişiyi gösteren zamir; kişiyi öbür varlıklardan ayıran bilinç; bir kimsenin kişiliğini oluşturan temel öge, ego' (TüSl. I, 265); ***(Anad. ağ.) ben baŋa*** 'kendi kendime' (DS II-625); **Az.Tü.** *ben* 'teklik birinci şahıs zamiri' (Altaylı I,116), *men* id. ; **Trkm.Tü.** *men* 'birinci şahıs, özüm' (TrkmSl. 437); **Gag.Tü.** *ben* 'ben' (GagSl. 33).

36. DLT *boḳ* 'bok' (Atalay III, 129; Dankoff-Kelly 499) (بُوْق).

<*bo:k 'yeşil gübre, dışkı' Bkz. ED311a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *bok* 'dışkı; kaba (kaba konuşmada) hor görülen, tiksinilen; kaba, güç durum' (TüSl. I, 324); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *bok* 'bok böceği' (GagSl. 38); *boklamaa* 'pislik atmak, çirkeflik etmek' (GagSl. 38).

37. DLT *boy* 'yenilen bir ottur' (Atalay III, 141; Dankoff-Kelly) (بُوْي).

<*bo:y 'fenugreek' Bkz. ED 384b.

Tarihî Oğuz: *boy (I)* 'tohuma pastırma çemeninin yapılmasında kullanılan bir bitki' (TS I, 643).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) boy(I)* 'yem olarak kullanılan, çemen yapılan burçağa benzer bir tahıl çeşidi; çökeleğe katılan kokulu bir ot' (DS II-744); **Az.Tü.** *boy* 'küme halinde sarı çiçeği olan hoş kokulu bir bitki.'(Altaylı I, 146); **Trkm.Tü.** *boy* (103) (?); **TrkmÇ.Tü.** *boy* 'boy, yükseklik, uzunluk; kenar, kıyı, uzunluk; mec. süresince.' (80); **Gag.Tü.-.**

38. DLT *boy* 'kavim, kabile, aşiret, hısım'(Atalay III, 141; Dankoff-Kelly 505)(بُوْ)

<*bo:ḍ 'boy, insan boyu, fakat daha erken zamanlarda kabile' Bkz. ED 296b.

Tarihî Oğuz: *boy* 'bir aşiretin kollarından her bir' (TS I, 644).

Modern Oğuz: TTü. *boy (II) is. sos.* 'ortak bir atadan türediklerine,birbirleriyle kan akrabalığı bulunduğuna inanılarak evlenmeyen, toplumsal ve ekonomik ilişkilerini anaerkil, ataerkil anlayışına uygulayan geleneksel topluluk, kabile, klan' (TüSl. I, 335); **Az.Tü.** *boy* 'vücudun uzunluğu ve yüksekliği.//vücut yapısı, bedendeki uygunluk; uzunluk; yükseklik, irtifa' (Altaylı I, 146); **Trkm.Tü.** *boy* 'boy; yükseklik, uzunluk; kenar, kıyı, uzunluk; *mec.* süresince' (TrkmÇSl. 80); **Gag.Tü.** *boy* 'boy; kıyı, sahil' (GagSl. 39).

39. DLT *buşaḳ er* 'sıkıntılı adam' (Atalay I, 378 puşak; Dankoff-Kelly 190) (بُشَقْ آَرْ).

<*buş-gak + er 'titiz, sinirli adam' Bkz. ED 379a buşak; ERDAL I 394.

*Dîvân'*da kelimenin Oğuzlar ve başkaları dilinde kullanıldığı kaydedilmiştir. Kelime modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: *buşurgamak* 'kızmak, öfkelenmek; sıkılmak,canı sıkılmak'(TS I, 721).

Modern Oğuz: TTü.-, Az.Tü.-; Trkm.Tü.-;Gag.Tü-

40. DLT *cincü* 'inci' (Atalay I, 417, III, 30; Dankoff-Kelly 457) (جِنْجُوْ).

<*yinçü 'inci' <Çin. Bkz. ED 944b.

Kelime için Oğuzca ve Kıpçakça kaydı vardır. *Dîvân'*da Oğuzlarla Kıpçakların kelime başında y- sesini c- ye çeviriler, onlar *yinçü* kelimesine *cincü* derler kaydı geçmektedir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *inci* 'istiridye gibi bazı kabuklu deniz hayvanlarının içerisinde oluşan, değerli, küçük, sert, sedef renginde süs tanesi; yanlışlığı sebebiyle gülünç olan söz ve cümle; incilerden oluşan takı' (TüSl. I, 1082); **Az.Tü.** *inci* 'istiridye ve midye cinsinden bazı deniz hayvanlarının içinden çıkan, parlak, yuvarlak ve ziynet eşyası olarak kullanılan sedef maddesi; bu maddeden yapılmış kıymetli süs eşyası; *mec.* çok kıymetli şey için kullanılır; *mec.* benzetmelerde saflık, temizlik, parlaklık anlamında kullanılır; aynı manada dişler için kullanılır' (Altaylı II, 697); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

41. DLT *çat* 'kuyu' (Atalay III, 146 ; Dankoff-Kelly 508) (جات).

< ça:t < Sogd. č't 'kuyu' Bkz. ED. 401b. (hap.leg.).

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *çat* 'sert bir şeyin kırılırken çıkardığı ses, iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak' (TüSl. I, 442); *(ağ.) çat (I)* 'iki dere veya iki yolun birleştiği yer; orta yeri; köşebaşı; iki tepe arasındaki geçit; tam karşı, yüz.(DS III-1086); *çat(II)* kuyruk sokumu; bel'(DS III-1086); **Az.Tü.** *çat* 'çatlamış toprak, çatlak, yarık' (Altaylı I, 193); **Trkm.Tü.** *çat* 'ayrık, cayrık, yarık'(TrkmSl. 741); **TrkmÇ.Tü.** *çat* çatlak, yarık; kuyruk sokumu (113); **Gag.Tü.-.**

42. DLT *çäkük* 'çekiç' (Atalay II, 287; Dankoff-Kelly 409 çäkäk) (جكك).

<*çäkük Bkz.ED 415a. (hap.leg.).

Tarihî Oğuz: *çeküç* 'çekiç' (TS II, 852).

Modern Oğuz: TTü. *çekiç* 'çivi çakmak, madenleri dövmek gibi işlerde kullanılan ve bir sapla döverek bir maden bölümünden yapılmış araç; yaklaşık 1.20 m uzunluğundaki madeni tele bağlı ve ağırlığı 7.257 kg olan gülle' (TüSl. I, 450); *(ağ.) çeküg* 'Çekiç' (DS III-1116); **Az.Tü.** *çekic* 'bir tarafı düz diğer tarafı çatal veya başka şekilde olup çakmağa, çivi çekmeğe vs. yarayan metal alet; *öz.ter.* soğuk metalleri işlemede kullanılan pres; atletizm yarışmasında döndürüp fırlatılan saplı

demir küre' (Altaylı I, 196); **Trkm.Tü.** *çekiç* 'çekiç' (TrkmÇSl. 115); **Gag.Tü.** *çekiç* 'çekiç'(GagSl. 54).

43. DLT ***çäkürgä*** 'çekirge' (Atalay I, 490, Dankoff-Kelly 240) ( ).

<*çekürge 'çekirge' Bkz. ED 416b.

Dîvân'da kelime için Oğuzca kaydı düşülmüş, bunun yanında Türklerin daha uçmadan önce böyle dediklerini ve çoluk çocuğun çokluğunu, ordunun kalabalıklığını buna benzeterek *çekürge tek sü* "çekirge gibi asker" şeklinde konuştukları belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *çekürge* 'çekirge' (TS II, 852).

Modern Oğuz: TTü. *çekirge* 'düz kanatlılardan, uzun olan art bacaklarına dayanarak uzağa sıçrayabilen, birçok türleri olan böcek' (TüSl. I, 453); ***(Anad. ağ.)*** *çekürge* 'çekirge'(DS III-1117); **Az.Tü.** *çeyirtke* 'çekirge' (Altaylı I, 202); **Trkm.Tü.** *çekirtge* 'çekirge' (TrkmSl. 743); **Gag.Tü.** *çekirge* 'çekirge'(GagSl. 54).

44. DLT ***çomuḳ*** 'ala karga' (Atalay I, 470; Dankoff-Kelly 236 çumuk) ( ).

<*çomğuk 'küçük dalgıç kuşu' Bkz. ED 423a.

Dîvân'da *çomġuḳ* 'ayağı, başı kızıl, kanadında ak tüy bulunan karga' kelimesi geçer. Bu kelimenin geçtiği madde başı altında Kâşgarlı Oğuzların g-'yi atarak "çomuk" dediklerini kaydeder. Kelime tarihî ve modern Oğuz dil alanında tanıklanamamıştır. Kelime tarihî alanda DLT dışında KB'de de *çomguk* olarak tespit edilmiştir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; AzTü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

45. DLT *çor (ot)* 'Oğuzlar sarılgan bitkilere *çor ot* derler' (Atalay III, 121; Dankoff-Kelly 495) (جُوْز).

<*çor Bkz. ED 428a.

Dîvân'da Oğuzlar sarılgan bitkilere *çor ot* derler şeklinde bir açıklama yapılmıştır. Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır. Muhtemelen 'hastalık' anlamına gelen *çor* kelimesinin yan anlamlarından biri olarak *çor ot* tamlaması 'sarılan bitki' anlamında kullanılmıştır.

Tarihî Oğuz: *çorlu* 'hastalıklı, illetli' (TS. II, 943).

Modern Oğuz: TTü. *çor* 'hastalık, dert; sığır vebası' (TüSl. I, 499); *(ağ.) çor (I)* 'dert, keder, hastalık; İspanyol nezlesi; bir çeşit hayvan hastalığı, sığır vebası; ağaçlarda olan bir çeşit hastalık' (DS III-1269); *çor(V)* 'çam kabuğu; yulaf sapı' (DS III-1270); **Az.Tü.** *çor* 'genelde pamuk ve bazı bitkilerde görülen örümcek hastalığı; *mec.* kültür, beddua ifadesi' (Altaylı I, 212); **Trkm.Tü.** *çor* 'kir' (TrkmSl. 752); **TrkmÇ.Tü.** *çor* 'ellerde ve ayaklarda katılaşıp kalan kir'(TrkmÇSl. 124); **Gag.Tü.** *çor* 'çörek otu, kimyon' (GagSl. 63).

46. DLT *çufġa* 'kılavuz, başbuğ' (Atalay I, 424; Dankoff-Kelly çuwga 96) (جُفْغا).

<* çufğa (?çuvġa) Bkz. ED 395b.

Kelimede hem Kıpçak hem de Oğuz kaydı var. Günümüz Oğuz lehçelerinde kelime tanıklanamamıştır. Clauson kelimenin aslının *çuvġa* şeklinde olduğunu, /f/ telâffuzunun /v/ için bir yanlış yazım olduğunu söyler.

Tarihî Oğuz:-

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

47. DLT *çil* 'çirkinlik, çil' (Atalay III, 134; Dankoff-Kelly 502) (جِيل).

<*çi:l 'a spot, freckle; spotted, leprous' Bkz. ED 417b.

Tarihî Oğuz: *çil at, (çil aygır)* 'tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan at, alaca renkli, benekli at' (TS II, 919).

Modern Oğuz: TTü. *çil* 'çoğunlukla yüzde oluşan kahverengi küçük binekleri; aynada oluşan leke; köklerdeki kıl gibi ince uzantılar; tüyünde küçük benekler bulunan.(hayvan); yeni ve parlak' (TüSl. I, 486); *(ağ.) çil (X)* 'Çilli (kimse hk.); yüzdeki çicek izleri' (DS III-1213); **Az.Tü.** *çil* 'deride ekseriyetle yüzde meydana gelen kahverengi veya sarımtrak lekeler, benekler; *sıf.* belirli renkte olan hayvanların, ekseriyetle kuşların tüyleri içinde olan başka renkli küçük benekler, lekeler; kumaş üzerinde genellikle yuvarlak şeklinde olan başka renkli küçük benekler, puanlar' (Altaylı I, 206); **Trkm.Tü.** *çil (çi:l)* (748); **TrkmÇ.Tü.** *çil (çi:l)* tarla sınırı (122); **Gag.Tü.** *çil* 'çil' (GagSl. 60).

48. DLT *çoḳ er* 'kötü, alçak adam' (Atalay III, 130; Dankoff-Kelly 500) (جُوق).

<*ço:k 'kötü yararsız' Bkz. ED 405b.

Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Kelime modern alanda *çak* "kötü" şeklinde Kazakçada yaşamaktadır. (RSl. III 1831). Kelime tarihî ve modern Oğuz alanında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

49. DLT *çömçä* 'çömçe, kepçe' (Atalay I, 417; Dankoff-Kelly 210) (جُمجا).

<*çömçe 'kepçe' Bkz. ED 422a.

Clauson kelimenin Fa. *çamça*'dan alıntılama olduğunu söylüyor. Kelime bugün modern Oğuz lehçelerinde yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: *çömçe, (çomça)* 'kepçe' (TS II, 951).

Modern Oğuz: TTü. *çömçe* 'tahta kepçe' (TüSl. I, 502); ***(Anad. ağ.)*** *çömçe (I)* 'kepçe, büyük tahta kaşık; kaşık şekline getirilmiş yufka parçası' (DS III-1284); **Az.Tü.** *çömçe* 'ağaçtan yapılan kepçe, büyük kepçe' (Altaylı I, 213); **Trkm.Tü.** *çemçe* 'kaşık'(TrkmÇSl. 116); **Gag-Tü.-**

50. DLT *çaşır* 'çadır' (Atalay I, 406 (çaşır); Dankoff-Kelly 204) (جا ٍشْر).

<*çāçır (ça:tır) 'büyük şemsiye' Bkz. ED 403b, TMEN II, 1042, TEKİN 172.

Clauson kelimenin Sanskrit *chattra* 'a (royal) umbrella' kelimesinden alıntılama olduğunu kaydeder. Yine Clauson kelimenin bugünkü anlamıyla Türkçeye bir İranî dilin aracılığıyla girmiş olabileceğini söyler. Dilimize *Dîvân*'da ayrıca *çātır ~ çaçır* şekilleri de geçmektedir. Kâşgarlı Oğuzların *çaçır* kelimesine *çaşır* dediklerini kaydeder.

Tarihî Oğuz: *çadır(dutmak)* 'çadır, perde germek, çadır kurmak' (TS II, 782).

Modern Oğuz: TTü. *çadır* 'keçe, deri, kıl dokuma veya sık dokunmuş kalın bezden yapılarak direklerle tutturulan, taşınabilir, barınak, çerge, oba, otağ; gölgelik olarak kullanılan tente veya şemsiye' (TüSl. I, 420); ***(Anad. ağ.)*** *çadır (I)* 'şemşiye' (DS III-1032); *çadır (II)* 'kefen; yorgan çarşafı; kadınların örtündükleri alacalı veya düz renkli çarşaf' (DS III-1032); **Az.Tü.** *çadır* 'kalın bezden, keçe veya deriden yapılan su geçirmeyen geçici barınak' (Altaylı I, 188); **Trkm.Tü.** *çadır (ça:dır)* 'ıgaldan, elden, günden ve ş.m. garanmak üçin galın brezentden tutulgan bagtlayın jay' (TrkmSl. 733); **TrkmÇ.Tü.** *çâdır* 'çadır' (106); **Gag.Tü.** *çadır* 'çadır' (GagSl. 49).

51. DLT *çerik* 'her şeyin vakti, sırası' (Atalay I, 388, Dankoff-Kelly 195) (جَرِكْ).

<*çerig 'ordu' Bkz. ED 428b; çerig '(çeri)', ordu, asker.' TEKİN 180.

Çerik kelimenin temel anlamı olan 'savaş safı, savaşta sıra, dizi' Divân'da geçmektedir. Yine kelimenin temel anlamıyla ilişkili "bir şeyin vakti, sırası' şeklindeki yan anlama Kâşgarlı Oğuzca kayıt koymuştur.

Tarihî Oğuz: *çeri, (çerü)* 'asker; savaş' (TS II, 861).

Modern Oğuz: TTü. *çeri* 'asker' (TüSl. I, 463); **Az.Tü.** *çeri* 'ordu, asker' (Altaylı I, 200); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

52. DLT *çanaḳ* 'çanak' (Atalay I, 381, Dankoff-Kelly 192) (جَنَقٌ).

<* çanak 'içi boş, konik nesne' Bkz. ED 425b; çânak 'çanak' TEKİN 172.

Tarihî Oğuz: *çanacuk* 'çanakçık' (TS II, 821).

Modern Oğuz: TTü. *çanak* 'toprak, metal vb.den yapılmış yayvan, çukurca kap; çiçeğin en dışında bulunan yeşil yaprakların tümü; göz çukuru; çevresine göre alçakta bulunan ve genellikle geniş tekne biçiminde yer' (TüSl. I, 434); ***(Anad. ağ.)*** *çanah* 'saksı' (DS III-1067); *çanak (I)* 'dağ tepeleri üzerindeki oyluklar, çukurlar; güneşte sertleşmiş ıslak toprak' (DS III-1067); *çanak (II)* 'minare şerefesi' (DS III-1067); *çanak (III)* 'üç okkalık bir çeşit tahıl ölçeği; fincan; ağaçtan ve madenden yapılmış kap' (DS III-1067); **Az.Tü.** *çanaġ* 'ağaçtan oyularak yapılan bir kap; bir çanaklık ölçü birimi; araçlarda, üretimde kullanılmak üzere bir şey doldurmaya veya boşaltmaya yarayan kepçe; musluktan dökülen suların akıp gitmesi için alta yerleştirilen delikli leğen; gövde (gemi vs.'de); bazı hayvanların vücudunu örten sert kabuk' (kaplumbağa vs.'de); bazı telli müzik aletlerinin (tar, saz vs.) gövdesi; insan ve hayvan iskeletinin bir kısmı' (Altaylı I, 191); **Trkm.Tü.** *çanak (ça:nak)* 'ağaçtan oyulıp yasalan, nahar iyilyen gap, kiçirek kersen' (TrkmSl. 738); **Gag.Tü.-**.

53. DLT çätük 'kedi' (Atalay I, 388; III,127; Dankoff- Kelly 195) (جَتُّكٌ).

<*çetük '(dişi) kedi' Bkz. ED 402b.

Kâşgarlı, Divan'da geçen kedi anlamındaki *muş* (Çiğilce) (III, 127) kelimesine Oğuzların *çätük* dediğini kaydeder.

Tarihî Oğuz: *çetük (cetük, çedük, çetik)* 'kedi' (TS II, 871).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) çetük (I)* 'kedi yavrusu' (DS III-1152); **Az.Tü**.-; **Trkm.Tü.**-; **Gag.Tü.**-

54. DLT *dädä* 'baba' (Atalay III, 220; Dankoff-Kelly 542) (دَدا).

<*dede 'baba' Bkz. ED 451b.

*Dîvân'*da kelime için Oğuzca kaydı düşülmüş, kelime modern alanda büyük baba anlamında kullanılmaktadır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *dede* '*(evlat için)* babanın veya ananın babası, büyük baba; büyük babadan başlayarak geriye doğru atalardan her biri; mevlevi tarikatında çile doldurmuş olan dervişlere verilen unvan; *tkz.* çok yaşlı kimselere seslenme sözü olarak kullanılır' (TüSl. I, 536); *(ağ.) dede (II)* 'genç baba; ağabey' (DS IV-1397); **Az.Tü.** *dede* 'baba./babaya seslenme; üstad aşık, üstad' (Altaylı I, 244); *dede* '*baba* atadan, ulu babalar, ecdat; dede-babadan *zar.* çok eskiden, babalardan' (Altaylı I, 244); **TrkmÇ.Tü.** *däde(dääde)* 'baba' (TrkmÇSl. 168); **Gag.Tü.** *dede* 'dede' (GagSL. 70).

55. DLT dävä 'deve' (Atalay III, 225; Dankoff-Kelly 544) (دَوا).

<*tevey (d-) 'deve' Bkz. ED 447b.

*Dîvân'*da madde başı olarak geçen *täwäy* kelimesine Oğuzların *dävä* dedikleri kaydı geçer.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *deve* 'geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veye iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan' (TüSl. I, 571); **Az.Tü.** *deve* 'çöllerde yük taşımada,binmede kullanılan eti yenen büyük bir hayvan. (Altaylı I, 267); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *deve* 'deve; obur. *(mec.)*' (GagSl. 73).

56. DLT *elgin* 'yelici, koşan' (Atalay III, 37; Dankoff-Kelly 460) (يَلْكِن).

<*yel-gin 'hızlı yürümek, hızlıca koşmak, genelde yolcu' Bkz. ED 928a, *yelkin* ERDAL I, 329, yel- 'yelmek, tırıs gitmek, koşmak' TEKİN 181.

Kâşgarlı *yelgin* kelimesine Oğuzların y- sesini düşürerek *elgin* dediğini kaydeder.

Tarihî Oğuz: *yeleğen (yileğen)* 'çok gelen, hızlı koşan, süratle giden' (TS VI, 4492).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) yelgin (I)* 'coşkun, dişi peşinde koşan, sevdalı' (DS XI-4234); *yelgin (II)* 'sürek atı' (DS XI-4234); *yelgin (III)* 'hızlı' (DS XI-4234); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

57. DLT ärsü 'değersiz şey' (Atalay I, 127 arsu; Dankoff-Kelly 76) (اَرْسُو).

<*är+sä-g 'aşağı, rezil, kötü kadın' Bkz. ED 237b.

Dîvân'da *ersek* 'ortaya düşmüş azgın kadın, fahişe' anlamında geçmektedir (I, 104). Clauson *ersü* kelimesinin muhtemelen *erseg* kelimesinden geldiğini söylemektedir. Kelime ayrıca *Kitâbu'l-İdrâk*'te *ersi ~ erşi* 'günahkâr' (Caferoğlu, 12) anlamında geçmektedir. *Kitâbu'l-İdrâk*'te aynı zamanda *erseg* kelimesine 'fahişe' anlamı da verilmiştir. Dîvân'da Oğuzca kaydıyla geçen kelime Oğuzcaya has iki heceli kelimelerin sonundaki -g'lerin düşmesiyle oluşmuş bir şekil olmalıdır.

Tarihî Oğuz: *ersek* 'erkek isteyen' (TS III, 1511).

Modern Oğuz: TTü. *ersemek hlk.* 'erkek istemek'(TüSl. I,724); *(ağ.) erşi* 'çirkin' (DŞ V-1777); **Az.Tü.-; Trkm.Tü. -; Gag.Tü.-**

58. DLT ***äbä*** '(Oğuzca) ana' (Atalay I, 86 aba; Dankoff-Kelly 55) (آبا).

DLT ***apa*** 'ana (Karluk Türkmenlerince)' (Atalay I, 86; Dankoff-Kelly I 55, *äpä*)

<*aba/apa ~ (ebe/epe) Bkz. ED 5a UWb. 166.

Kelime tarihî ve modern Türk dili alanında akrabalık terimi olarak birçok farklı anlamla geçmektedir. Kelimenin anlam çerçevesi içinde yer alan 'ata, soy sop, dede, baba, anne,büyük anne, büyük baba, büyük amca, büyük hala, büyük erkek kardeş, büyük kız kardeş' anlamları modern Türk dili alanında dağılımlı olarak yaşamaktadır. Kâşgarlı Mahmud *Dîvân*'da Oğuzca kayıt düştüğü *aba* kelimesinin Karluk Türkmenlerinde ötümsüz ünsüz /p/ ile telâffuz edildiğini kaydeder. Dankoff-Kelly kelimeyi *äpä* şeklinde okumuşlardır. Modern alanda kelimenin bu şekli de mevcuttur.

Tarihî Oğuz: *aba* 'ana' (TS I, 1), *ebe* 'büyükanne, nine' (TS III, 1383).

Modern Oğuz: TTü. *ebe* 'doğum işini yaptıran kadın; *hlk.* büyük anne, nine; genellikle çocuk oyunlarında baş olan, diğer çocuklara veya gruba karşı cezasını çekmek ve bundan kurtulmak için tek başına bütün sorumluluğu üzerine alan çocuk' (I, 667); *(**Anad.ağ.**) aba (I)* 'abla, büyük kız kardeş; anne; üvey anne,analık; büyük anne; kaynana; yenge; teyze; hala; yetişmiş büluğa ermiş küçük kız kardeş; hanım, hanımefendi' (DS I-1); *ebe (I)* 'büyük anne, nine; eci; eze; düğünde geline verilen armağanları toplayıp, göz önüne yayan kadın; soy, boy' (DS V-1649); *apa* 'ağabey' (DS I-282); *ebe (V)* 'küçük çocukların gözünden korkunç bir varlığı canlandıran ve onları korkutmak için söylenen sözcük' (DS V-1650); **Az.Tü**. *aba* 'baba; büyük kız kardeş, abla (hürmet için yaşlı hanımlara da denir)' (Altaylı I, 1); **Trkm.Tü.** *aba* 'esas, ata' (TrkmSl. I, 11); **Gag.Tü.**-.

59. DLT ***äşyäk*** 'eşek' (Atalay I, 111; Dankoff-Kelly 68-70) (آشياك).

<* eşgek 'eşek' Bkz. ED 260a.

Dîvân'da *äşgäk* maddesi altında 'Oğuz' ve Türk diyalektlerinden birinde *äşyäk* olarak söylenildiğini kaydeder. Kâşgarlı buradaki /y/ harfinin g > y değişimi ile aynı

cinsten olan diğer harften çevrildiğini belirtir. Oğuz Türkçesinde bilindiği gibi ek başı g- sesi düşmektedir. Bu örnekte düşmenin bir ara ses olan y- üzerinden olduğu düşünülebilir.

Tarihî Oğuz: *işek* 'eşek'(TS III, 2112).

Modern Oğuz: TTü. *eşek* 'atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep; kaba, yeteneksiz, inatçı kimse' (TüSl. I, 733); **Az.Tü.** *éşşek* 'tek tırnaklı hayvanlardan attan küçük ince bacaklı, iri başlı, büyük kulaklı binek ve yük hayvanı; *mec.* kafası kalın, ahmak, zekası kıt, cahil (küfür ifadesi olarak kullanılır)' (Altaylı I, 395); **Trkm.Tü.** *eşek* 'hayvan, eşek' (TrkmSl. 822); **Gag.Tü.-.**

60. DLT ***ändäk*** 'satıh, bir nesnenin üst yanı, çatı' (Atalay I, 105; Dankoff-Kelly 65) (أَنْدَكْ).

<*endeg Bkz. ED 177b endek; ēn 'en, genişlik' TEKİN 181.

Dîvân'da Oğuzca kaydı bulunan kelimeyi, Clauson hapax veri olarak kabul ediyor.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) endek (III)* kısa; dar gelen elbise ya da başka bir şeyi genişletmek için kenarına eklenen parça' (DS V-1745); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.**-; **Gag.Tü.-.**

61. DLT ***äträk*** 'rengi sarı adam' (Atalay I, 101; Dankoff-Kelly 63)(أَتْرَكْ).

<*etrek 'sarı-kırmızı olan' Bkz. ED 65b.

Clauson kelimeyi hapax olarak kabul ediyor. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

62. DLT *äpmäk* 'ekmek' (Atalay I, 101; Dankoff-Kelly 63). (اَبْمَكْ)

<*etmek ~ epmek 'ekmek' Bkz. ED 12a.

Clauson kelimeyi muhtemelen daha eski şekil olarak kabul ettiği *ätmäk* ile karşılaştırarak kelimenin modern Türk dili alanındaki diğer şekillerine *äkmäk, äpäk* işaret ediyor. *Dîvân*'da *äpmäk* için Yağma ve Tohsı boylarıyla Oğuz ve Kıpçaklardan bir takımlarının dillerince 'ekmek' demektir kaydı yer alır.

Tarihî Oğuz: *etmek* 'ekmek' (TS III, 1563).

Modern Oğuz: TTü. *ekmek* 'çeşitli tahıl unundan yapılmış hamurun fırında, saçta veya tandırda pişirilmesiyle yapılan yiyecek; insanı geçindirecek iş, kazanç; yemek, aş' (TüSl. I, 682); *(Anad. ağ.) etmek* 'ekmek' (DS V-1799); *epmeklik* 'ekmek yapılmak üzere ayrılan buğday ya da un' (DS V-1799); **Az.Tü.** *ekmek* 'buğday, arpa, çavdar, darı vs. gibi tahılların unundan yapılan hamurun ateşte veya fırında vs.de pişmiş parçası ekmek' (Altaylı I, 353); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

63. DLT *äzä* 'büyük kızkardeş' (Atalay I, 90; Dankoff-Kelly 57) (اَزَا).

<*eke 'daha yaşlı olanlar, büyük kızkardeş' Bkz. ED 100b.

Dîvân'da *äkä* maddesi altında kelimeye Oğuzların *äzä* dediği kaydı yer alır. Clauson *äzä* kelimesinin Divân'da kelimenin bir başka formu *äçä* için yanlış yazım olabileceğini ifade ediyor. Ancak Anadolu ağızlarında *äzä* şekli tanıklanmıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(Anad. ağ.) eze(I)* 'teyze; hala' (DS V-1828); *eke* 'büyük, yetişkin, yaşlı, kart; yaşı küçük olduğu hâlde sözleri ve davranışları büyükmüş gibi olan çocuk' (TüSl. I, 681); *eke (I)* 'büyük, yetişkin, yaşlı, kart, olgun (insan ve hayvan)' (DS V-1691); *eke (II)* 'kurnaz, açıkgöz (insan); tecrübe, usta; zeki, çok bilgili (adam); dâhi; görgülü'(DS V-1692); *eke (III)* 'yaşı küçük olduğu hâlde sözleri ve işleri büyük olan (çocuk); çok konuşan, geveze, ukâla' (DS V-1691); *eke (IV)*

'küçük kardeş' (DS V-1692); **Az.Tü.** *eke* 'büyük, iri, kocaman' (Altaylı I, 352); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

64. DLT *äkin* 'çiftlik' (Atalay I, 78; Dankoff-Kelly 51) (اَكِنْ).

<*ek-in 'ürün, mahsul, ekin' Bkz. ED 109a; ERDAL I, 304.

Tarihî Oğuz: *ekin* 'buğday' (TS III, 1408).

Modern Oğuz: TTü. *ekin* 'tahılın tarlaya atıldığı andan harman oluncaya kadar aldığı duruma verilen ad' (TüSl. II, 681); krş. ***(Anad. ağ.)*** *ekinçi* 'ekinci, çiftçi' (DS V-1694); **Az.Tü.** *ekin* 'tahıl, bostan vs. ekilmiş tarla; tarlada bitmiş tahıl, taneli bitkiler vs.; ekme işi; bazı ot isimleriyle beraber kullanılarak onların aslında tarlada ekin arasında bittiğini gösterir (ekin lalesi gibi)' (Altaylı I, 352); **Trkm.Tü.** *ekin* 'ekin' (TrkmÇSl. 195); **Gag.Tü.** *ekin* 'ekin'(GagSl. 89).

65. DLT *äwät* 'evet, peki manasına bir kelimedir' (Atalay I, 51; Dankoff-Kelly 37) (اَوَتْ).

<*yemet 'evet'. Bkz. ED 935a.

Kelime 'Yağma, Tohsı, Kıpçak ve Oğuz' kaydıyla geçmektedir. *Dîvân*'da ayrıca kelimenin *ämät, ävät, yämät* şekilleri de bulunmaktadır.

Tarihî Oğuz: *evet, (evit)* 'ancak, fakat, lâkin, amma' (TS III, 1569).

Modern Oğuz: TTü. *evet* 'öyledir anlamında doğrulama veya tasdik kelimesi; konuşma sırasında cümlenin olumlu anlamını pekiştirmek için de kullanılır' (TüSl. I, 745); **Az.Tü.** *evet* 'tasdik bildirir, belli, doğru, kati, şüphesiz' (Altaylı I, 402); **Trkm.Tü. -; Gag.Tü.-**

66. DLT *ḫayu* 'hangi, hani; hayu dahi denir; k, h'dan çevrilmiştir. Oğuzlar ve Kıpçaklar ḳ'yı ḫ'ya çevirirler' (Atalay III, 218; Dankoff-Kelly 541) (خَيُو).

<*ka:nyu 'hangisi, ne' Bkz. ED 632b.

Tarihî Oğuz: *kangı, (kankı)* 'hangi' (TS IV, 2220); *kanı* 'hanı, nerede' (TS IV, 2226).

Modern Oğuz: TTü. *hani* 'nerede, ne oldu, nerede kaldı' (TüSl 942) ; *hangi* iki veya daha çok şeyden bir tanesini belirtecek bir cevap istemek için kullanılan soru sıfatı; fiili dilek veya şart birleşik zamanında olan cümlelerde, nesnenin veya cümlenin belirteni durumunda olduğunu nesnedeki kavramı genelleştirir. (TüSl. I, 941); *(ağ.)hangini* 'hangisini (DS VII-2274); *hanicib* hani, nerede' (DS VII-2275); **Az.Tü.** *hankı* 'birden fazla şeyden birini belirtecek karşılık almak maksadıyla kullanılan soru sıfatı; ayırt edici, belirtici sıfat olarak kullanılır; bir şahsın, bir şeyin durumunu, özelliği hakkında soru sıfatı olarak kullanılır; bir şeyin oluşma zamanı, sürekliliği ile ilgili soru sıfatı olarak kullanılır; "her biri","herhangi bir" anlamında kullnılır; belirsizlik bildirir' (Altaylı I, 606); **Trkm.Tü.** *haysı* 'hangi' (TrkmÇSl. 340); **Gag.Tü.** *angı* 'hangisi' (GagSl. 13).

67. DLT *imdi* 'şimdi' (Atalay I, 125; Dankoff-Kelly 75) (آمدي).

<*amtı 'şimdi' Bkz. ED 156b.

Dîvân'da *emdi* 'şimdi' kelimesi altında Oğuzların baştaki /e-/ sesini kesreli /i-/ olarak söylediklerini belirterek Oğuzlardaki kullanımı *imdi* olarak kaydedilmiştir.

Tarihî Oğuz: *imdi* 'artık, şimdi, o hâlde' (TS III, 2067).

Modern Oğuz: TTü. *şimdi* 'şu anda, içinde bulunduğumuz zamanda; az sonra, yakında; az önce, biraz önce, demin; artık, bundan böyle, bu duruma göre' (TüSl. II, 2096); ***(Anad. ağ.)*** *şindi* 'şimdi' (DS X-3780); **Az.Tü.** *indi* 'şimdi, şu anda, bu an; hemen, çabucak, bu anda; önceki duruma, şartlara, vaziyete karşılık; başka bir gayeye, mevzuya, meseleye geçince kullanılır' (Altaylı II, 698); **Trkm.Tü.** *indi* 'şu vagt, hezir şindi' (TrkmSl. 338); **Gag.Tü.**-.

68. DLT *imir ~ emir* 'kırağı, sis' (Atalay I, 54, 94; Dankoff-Kelly 39) (أَمِر).

<*iŋir ~ imir 'karanlık, kasvet, alacakaranlık' Bkz. ED 162b; ED188b iŋir.

Dîvân'da *iŋir* "aydınlıkla karanlığın birbirine karışması' (I, 94) kelimesi de vardır. Bu kelimenin Oğuzca biçimi olarak *imir* geçmektedir. Divan'da kelime için *emir ~ imir* şeklinde iki imlâ geçiyor.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) emir (I)* 'gökkuşağı' (DS V-1736); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.** *ümür* 'sisli, puslu hava' (TrkmÇSl.655); **Gag.Tü.-**. Fakat bkz. Tuv. *imir*, Kırg. Kzk. *ımırt* 'dusk' (ED 188b).

69. DLT *ingek* 'kaplumbağanın dişisi' (Atalay I, 111; Dankoff-Kelly 68) (إِنْكَكْ).

<*ingek 'inek' Bkz. ED 184a.

Dîvân'da Oğuzların kaplumbağanın dişisine ingek dedikleri kaydı geçmektedir. Bu anlamıyla kelime Oğuz lehçelerinde tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *inek* 'dişi sığır; *s. mec.* aptal, bön; *argo.* çok çalışan öğrenci; *argo.* ibne' (TüSl. I, 1085); **Az.Tü.** *inek* 'dişi sığır, öküzün dişisi; çok şişman, biçimsiz kadın, korkak veya sakar kimse' (Altaylı II, 698); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *inek* 'inek' (GagSl. 122).

70. DLT *ilik* 'ilik' (Atalay I, 72; Dankoff-Kelly 49). (إِلِكْ).

<*yilik 'ilik, öz' Bkz. ED 927b.

Oğuzca kaydın düşüldüğü ilik kelimesinin aslî şekli *yilik* de *Dîvân*'da genel olarak Türkler tarafından kullanılan bir kelime kaydıyla geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *iliği kurumak* 'çaresizlik içinde bulunmak' (TS III, 2058).

Modern Oğuz: TTü. *ilik* 'kemiklerin iç boşluklarını dolduran yağlı madde' (TüSl. I, 1069); **Az.Tü.** *ilik* 'kemiklerin içindeki boşluklara dolduran yağlı madde; *mec.* benzetmelerde, beyaz, zarif, hoş olan şeyler için kullanılır' (Altaylı II, 690); **Trkm.Tü-; Gag.Tü.-**

71. DLT *idiş* 'kadeh, Yağma, Toxsı, Yemek, Oğuz, Argu dillerinde tas, bardak, kap, tencere gibi her şeye *idiş* denir' (Atalay I, 61; Dankoff-Kelly 42) (اِدِشْ).

<* idiş 'kap, tas, tekne' Bkz. ED 72a.

Kelime Oğuz lehçelerinde tanıklanamamıştır. Fakat Hak. Tuv., Kırg. ve Özbek Türkçelerinde kelime yaşıyor.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

72. DLT *igit* 'yalan' (Atalay I, 51 *ikit*; Dankoff-Kelly 37) (اِكِتْ).

<*igiḍ 'yalan, sahte' Bkz. ED 102a.

Dîvân'da Oğuzca kaydı geçen kelime modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü. -; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

73. DLT *kömürgän* 'dağ soğanı' (Atalay I, 522 kümürgen; Dankoff-Kelly 262). (كُمُرْكَانْ)

<* kövürge:n 'dağ soğanı' Bkz. ED 691b.

Dîvân'da köwürgän 'dağ soğanı' kelimesine Oğuzların *kömürgän* dedikleri kaydı geçmektedir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *kömüren* is. bot. sarımsağa benzer ki bir yaban otu, yaban sarımsağı' (TüSl II, 1378); *(ağ) körmen* 'çiğ olarak yenilen sarmısağa benzer bir çeşit yaban otu, yaban sarmısağı' (DS VIII-2967); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

74. DLT *ḳuşun* 'kurşun' (Atalay I, 512, kurugjın; Dankoff-Kelly 256) (قُشُون).

<*korugj:n 'kurşun' Bkz. ED 656b.

*Dîvân'*da *korugjın* 'kurşun' maddesi altında bu kelimeyi Oğuzların, kelimeden bir takım harfler atarak *kuşun* şeklinde söyledikleri belirtilir.

Tarihî Oğuz: *ḳurşum* 'kurşun'(TS IV, 2741).

Modern Oğuz: TTü. *kurşun* 'atom numarası 82, atom ağırlığı, 207, 21, yoğunluğu 11,3 olan, 327,4 °C de eriyen,yumuşak ve bükülgen, mavimtrak esmer renkte bir element; tüfek, tabanca gibi hafif ataşli silahlarda kullanılan mermi; kurşundan yapılmış' (TüSl. II,1412); **Az.Tü.** *gurğuşun* 'mavimsi gri renkli, yumuşak, dayanıksız, kimyevî etkilere karşı dayanıklı ve ağır bir madde; tüfek, tabanca mermisi; *mec.* çok ağır anlamında' (Altaylı I, 577); **Trkm.Tü.** *gurşun* 'kurşun' (TrkmÇSl. 311); **Gag.Tü.-**

75. DLT *ḳarınça* 'karınca' (Atalay I, 501; Dankoff-Kelly 608) (قَرِنْجَا).

<* karınçga 'karınça' bkz. ED 662a.

*Dîvân'*da ayrıca *karınçak* kelimesi de aynı anlamda geçmekte, Oğuzların bu kelimeye *karınça* dedikleri kaydı yer almaktadır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *karınca* 'zar kanatlılardan, bir çok türü bulunan böceklerin genel adı' (TüSl. II, 1218); **Az.Tü**. *garışğa* 'karıncagillerden, emici ağızlı, toplu olarak yaşayan, erkek, dişi ve işçi olmak üzere üç gruba malik olan hayvan' (Altaylı I, 464); **Trkm.Tü.** *garınca* 'karınca' (TrkmÇSl. 232); **Gag.Tü.** *karımca* 'karınca'(GagSl. 135).

76. DLT *ḳat* 'yanında, indinde' (Atalay I, 320; Dankoff-Kelly 161). (قَتْ).

<*ka:t Bkz. ED 593b.

Tarihî Oğuz: *kat, (kıt(I))* 'nezd, yan, huzur'(TS IV, 2331).

Modern Oğuz: TTü. *kat* 'daire, kat; makam, mevki; defa' (TüSl. II,1234); **Az.Tü.** *ġat* 'bina; mertebe; defa'(Altaylı I, 468); **Trkm.Tü.** *gat* 'bina, mertebe'(TrkmSl. 154); **TrkmÇ.Tü.** *gat* 'sıra, tabaka; kat' (237); **Gag.Tü.** *kat* 'kat' (138)

77. DLT *könçäk* 'yaka, urba yakası'(Atalay I,480 künçek; Dankoff-Kelly 241) (كُنْجَاكْ).

<*könçük 'gömleğin önünün açığı' Bkz. ED 728a.

Dîvân'da kelime *könçük* şeklinde geçiyor. Kâşgarlı Oğuzların kelimeyi /c/ harfini üstün söyleyerek *könçäk* şeklinde kullandıklarını kaydediyor.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) könçek(I)* 'uzun paçalı don, şalvar, don' (DS VIII-2958); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.**-; **Gag.Tü.**-; Krş. **Kzk.** *künçük* (ED).

78. DLT *köpçük* 'eğerin ön ve arka yastıkları' (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240). (كُبْجَاكْ).

<* köpçuk 'atın arka yastıkları' Bkz. ED 688a.

Tarihî Oğuz: *köpçük* 'eyer yastığı' (TS IV, 2693).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) köpçek (III)* 'eğerin içi yün dolu yumuşak yeri' (DS VIII-2960); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

79. DLT *ḳuşluḳ* 'kuşluk vakti' (Atalay I, 474; Dankoff-Kelly 238) ( ).

<* kuş+luk 'erken zaman' Bkz. ED 672b.

Tarihî Oğuz: *kuşluğun* 'kuşluk vaktı' (TS IV, 2754).

Modern Oğuz: TTü. *kuşluk* 'günün sabahla öğle arasındaki bölümü' (TüSl. II, 1423); *(ağ.) guşluh* 'sabahla öğle arası' (DS VI-2202); **Az.Tü.-**; **TrkmÇ.Tü.** *guşluk* 'kuşluk vakti'(TrkmÇSl. 313); **Gag.Tü.** *kuşluk* 'kuşluk vakti.'(GagSl. 157).

80. DLT *ḳısraḳ* 'genç kısrak; Oğuzlarca herhangi bir kısrak' (Atalay I, 474; Dankoff-Kelly 238) (قِنسراق)

<* kısra:k 'kısrak' Bkz. ED 668b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *kısrak* 'dişi at' (TüSl. II, 1307); *(ağ.) gısırak* 'dişi at, kısrak' (DS VI-2062); **Az.Tü.** *ġısraġ* 'doğurmayan, kısır, döl vermeyen' (Altaylı I, 518); **TrkmÇ.Tü.** *gısrak* 'kısrak' (TrkmÇSl. 265); **Gag.Tü.-**

81. DLT *ḳırnaḳ* 'cariye' (Atalay I, 473; Dankoff-Kelly 238) (قِرناق).

<* kırna:k 'köle kız' Bkz. ED 661b.

Kelime için *Dîvân*'da Oğuz yanında Yabaku, Kay, Çomul, Basmıl, Yemek ve Kıpçak dilleri kayıtları da geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *kırnak* 'cariye, halayık' (TS IV, 2513).

Modern Oğuz: TTü. *kırnak* 'cariye; çalımlı, süslü (kimse); güzel, titiz; cilveli, oynak (kadın); boylu boslu; çevik' (TüSl. II, 1302); *(ağ.) kırnak (I)* 'çalımlı, süslü gezen (kimse); güzel, titiz, çevik; boyu bosu yerinde olan; cilveli, oynak (kadın); güzel kız ya da kadın işçi' (DS VIIII-2834); *kırnak (VI)* 'buyruk altı, uşak, hizmetçi; cariye' (DS VIII-2834); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.-**; **Gag.Tü.** *kırnak* 'temiz' (GagSl. 148).

82. DLT *ḳısġaç* 'küçük, kara bir hayvancık, insanı ısırır' (Atalay I, 455 kusgaç; Dankoff-Kelly 229) (قُسْفاجْ).

<*kıs-ıg+ġaç 'maşa, kerpeten, pençe, hayvan pençesindeki kıvrık tırnak; pençeye benzer bir alet' Bkz. ED 667a; ERDAL I, 85.

Tarihî Oğuz: *kısaç* 'kıskaç, kerpeten' (TS IV, 2516).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) kıskaç (I)* 'demircilerin kızgın demiri tuttukları maşa gibi bir araç; maşa; cımbız; kerpeten' (DS VIII-2842); *kıskaç (II)* 'soğanların, sebzelerin içine giren küçük böcek; ağaç ve baldıranlar arasında yaşayan bir kurt' (DS VIII-2842); **Az.Tü.** *ġısġac* 'nemli yerlerde yaşayan sarı renkli, çatal kuyruklu uzun böcek; kafasında makas gibi kıskaçları olan böcek; yengeç, akrep gibi hayvanların kıskaçları; sıkıcı alet' (Altaylı I,517); **Trkm.Tü.** *gısaç* 'mengene' (TrkmÇSl. 264); **Gag.Tü.** *kısaç* 'kıskaç'(GagSL. 148).

83. DLT *käçä* 'keçe' (Atalay III, 219; Dankoff-Kelly 541) (كَچَا).

<*keçe 'keçe' Bkz. ED 694b.

Tarihî Oğuz: *kiçe,(kice)* 'keçe' (TS IV, 2550).

Modern Oğuz: TTü. *keçe* 'yapağı veya keçi kılının dokunmadan, yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış olan' (TüSl. II, 1258); *(ağ.) kec (II)* 'keçi kıllarının dibindeki ince, yumuşak kıllar' (DS VIII-2714); **Az.Tü**. *kəçe* 'ıslatılarak dövülmek suretiyle yün ve kıldan elde edilen kalın ve kaba materyal; *mec. sıf.* taranmamış, birbirine geçmiş, birbirine yapışmış. (saç.)' (Altaylı II, 748); **Trkm.Tü.** *keçe* 'aynı' (TrkmSl. 381); **Trkm.Tü.** *keçe* 'keçe' (TrkmÇSl. 399); **Gag.Tü.** *keca* 'keçe'(GagSl. 142).

84. DLT *keçi* 'keçi' (Atalay III, 219; Dankoff-Kelly 541) (كَچِی).

<*eçkü 'keçi, koç' Bkz. ED 24b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *keçi* 'geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli evcil hayvan; bu hayvanın dişisi; *mec.* inatçı' (II, 1259); *(ağ.) geçi (I)* 'keçi' (DS VI-1962); *geçi (II)* 'makas' (DS VI-1962); **Az.Tü.** *keçi* 'geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli, evcil hayvan.//mec. çok yaramaz için kullanılır' (Altaylı II, 748); **Trkm.Tü.** *geçi* ' keçi'(246); **Gag.Tü.** *keçi* 'keçi' (142).

85. DLT *kärägü* 'Türkmenlerde 'çadır' demektir' (Atalay I, 447; Dankoff-Kelly 225) (گرا كو).

<*kere:kü 'odundan yapılmış kafes' Bkz. ED 744a, TMEN III 1629.

Dîvân'da kelimenin Türkmenlerce 'çadır', göçebelerce 'kışlık ev' anlamına geldiği ifade edilmiştir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) kereki(kereke)* 'aba; yünden ve pamuktan yapılan hırka, ceket' (DS VIII-2753); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

86. DLT *käläçü* 'söz' (Atalay I, 445; Dankoff-Kelly 223) (كلاجو).

<*keleçü 'konuşma' <Mo. Bkz. ED 716b.

Tarihî Oğuz: *keleci (geleci)* 'söz, lakırdı' (TS IV, 2398).

Modern Oğuz: TTü. *keleci* 'öz ve kusursuz, düzgün söz' (TüSl. II, 1263); *(ağ.) keleci* 'sözleşme, anlaşma' (DS VIII-2720); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

87. DLT *kämi* 'gemi (Oğuz-Kıpçak)'(Atalay III, 235; Dankoff-Kelly 548-9) (كمي).

<*kemi: (g-) 'gemi, bot' Bkz. ED 721b; kēmı, kēme gemi, kayık TEKİN 181.

*Dîvân'*da kelime için Oğuzca ve Kıpçakça kaydı düşülmüştür. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanmıştır.

Tarihî Oğuz: *gemü* 'gemi' (TS. III, 1630).

Modern Oğuz: TTü. *gemi* 'su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt, sefine' (TüSl. I, 835); *(ağ.) gemi(I)* sal; kayık; üzerine binilerek su üstünde gezilen buz parçası.(DS VI-1986); **Az.Tü**. *gemi* 'suda hareket eden, yüzen taşıma vasıtası.' (Altaylı I, 488); **Trkm.Tü.** *gemi* 'adam ve yük daşamak üçin ulanılyan sub transportı.'(TrkmSl. 232); **Gag.Tü.** *gemi* 'gemi'(GagSl.102).

88. DLT *kerey* 'saç tıraş eden ustura' (Atalay III, 174; Dankoff-Kelly 521) (كراى).

<*kerey 'razor' Bkz. ED 748a.

*Dîvân'*da kelime için Oğuzca kaydı düşülmüş ve Oğuzların bunu *yüligü* yerine kullandıkları söylenmiştir. Clauson kelimeyi Hint-Avrupa dillerinden ödünçleme bir kelime olarak değerlendirmiştir (<Grek. *keirō* 'to shave). Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

89. DLT *kibe* 'az zaman, kısa zaman' (Atalay III, 217; Dankoff-Kelly 540) (كبا).

<*kibe Bkz. ED 687b.

*Dîvân'*da *büte* 'çok' (III, 218) kelimesi için Oğuzların *kibe* kelimesini kullandıkları belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü. *(ağ.) kibe(II)* 'merdiven' (DS VIII-2869); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.- ; Gag.Tü.-**

90. DLT *ḳova* 'kova' (Atalay III, 237; Dankoff-Kelly 549) (قُوا).

<*kovğa 'kova' Bkz. ED 583b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *kova* 'genellikle su veya sulu şeyleri içine koyup taşımaya, kuyudan veya denizden su çekmeye yarayan üstünden kulplu kap; *argo.* futbolda çok gol yiyen kaleci veya takım' (TüSl. II, 1370); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.** *gova* 'gap' (TrkmSl. 173); **TrkmÇ.Tü.** *gova* 'kova, kuyudan su almak için yapılmış deri kova.'(TrkmÇSl. 284).

91. DLT *ḳovuz* 'efsun, üfürük' (Atalay III, 163; Dankoff-Kelly 516) (قُوز).

<*kow-uç 'zulum, zulmetme' bkz. ED 581b. (hapax)

Dîvân'da kovuç 'Cin çarpması eseri. Böyle olan adamın yüzüne soğuk su serpilir sonra *kovuç kovuç* denir' kaydı geçer. Oğuzların bu kelimeye *kovuz* dedikleri belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü. ?*(ağ.) kovuz (I)* 'aralık, açıklık; tam dolu olmayan' (DS VIII-2940); **Az.Tü.**; **Trkm.Tü.** ?*govuz* ' tam dolmamış' (286); **Gag.Tü.-.**

92. DLT *küvük* 'saman' (Atalay III, 165; Dankoff-Kelly 517) (كُوْلُكْ).

<*küvük 'saman' Bkz. ED 689a 2küvük.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

93. DLT *ḳayır* 'kum' (Atalay III, 165; Dankoff-Kelly 517) (قَيِر).

<*kayır 'kum yığını' Bkz. ED 678b.

*Dîvân'*da *kayır* kelimesine Türklerin 'kaba topraklı yer'; Oğuzların kuma *kayır* dedikleri kaydedilmiştir.

Tarihî Oğuz: *kayır* 'kum, kalım kum, çakıl' (TS IV, 2373).

Modern Oğuz: TTü. *kayır* 'kalın kum, ince kum' (TüSl. II, 1249); *(ağ.) kayır(I)* 'kalın kum; ince kum; taşlı toprak; tabaka tabaka olan sert ve sarı toprak; verimsiz toprak; çakıl taşı; iri taş' (DS VIII-2700); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

94. DLT *ḳurman* 'gedeleç, yay konan kap, yaylık' (Atalay I, 444; Dankoff-Kelly 223) (قُرْمَانْ).

<*kurma:n 'yay' Bkz. ED 660a.

Kelimede Oğuz ve Kıpçakça kaydı var. Kâşgarlı kelimenin kökeniyle ilgili olarak 'beline kuşağı bağla' demek olan kur man sözünden gelmiştir' açıklamasını yapmıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü. *ġurma* 'kurulan, yaylı, zemberekli' (Altaylı I, 578); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

95. DLT *ḳalḳan* 'kalkan' (Atalay I, 441; Dankoff-Kelly 221-2) (قَلْقَانْ).

<*kalkan 'kalkan' Bkz. ED 621a.

*Dîvân'*da kelime için Türk ve Oğuz dillerinde diye kayıt düşülmüş.

Tarihî Oğuz: *kalkan yapınmak* 'kalkanla siperlenmek' (TS IV, 2187).

Modern Oğuz: TTü. *kalkan* 'oktan ve kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korunmalık; toplum olaylarında güvenlik görevlilerinin çeşitli saldırı araçlarından kendilerini ve başkalarını korumak için kullandıkları özel olarak yapılmış korumalık; *mec.* koruyucu' (TüSl. II, 1171); *(ağ.) galkan (II)* 'kalkan' (DS VI-1902); **Az.Tü.** *ġalhan* '*esk.* kalkan, eskiden savaşlarda ok, mızrak, kılıç vs. silahlardan korunmak

için kullanılan savunma aleti; siper' (Altaylı I, 444); **Trkm.Tü.** *galkan* 'kalkan' (TrkmSl.137); **Gag.Tü.** *kalkan* 'kalkan; manivela; kalkan balığı'(GagSl. 129).

96. DLT *ḳonşı* 'komşu' (Atalay I, 435; Dankoff-Kelly 219) (قُنْشِى).

<*kon-şı 'komşu' Bkz. ED 640b; ERDAL I, 344.

Dîvân'da aynı anlamda kelimenin metatezli şekli olan *koşnı* kelimesi de geçiyor.

Tarihî Oğuz: *konşu (konşı, koŋuşu)* 'komşu' (TS IV, 2635).

Modern Oğuz: TTü. *komşu* 'konutları yakın olan kimselerin birbirine göre aldıkları ad; sınır ortaklığı bulunan, mücavir' (TüSl. II, 1350); *(ağ.) konşu(konuşu)* 'komşu' (DS VIII-3036); **Az.Tü.** *gonşu* 'ev işleri, arazi, köy vs. bakımından yakın olan, yakınında yaşayan adam, komşu; komşu olan' (Altaylı I, 538); **Trkm.Tü.** *goŋşı* 'komşu' (TrkmSl. 179); **Gag.Tü.** *komşu* 'komşı'(GagSl. 162).

97. DLT *kündi* 'aşağılık, kötü' (Atalay I, 419; Dankoff-Kelly 211 kündi) (كُنْدِى).

<* köndi Bkz. ED 729a.

Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak değerlendirmiştir.

Tarihî Oğuz: *künd* 'ahmak, aptal; kör, körleşmiş, kesmez' (TS IV, 2770).

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-;Gag.Tü.-

98. DLT *köbän* 'deve hamudunun altına konulan çul, gölüğe gerekli olan çul ve çula benzer şeyler' (Atalay I, 404 küben ; Dankoff-Kelly 203, Oğuzca kaydı yok) (كُبَنْ)

<*köben (?köpen) Bkz. ED 689b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) köpen (l)* 'deve çulu; kıldan dokunmuş çul, kaba yünden yapılmış giysi; uzun tüylü halı; adi dokunmuş kumaş, kaba kumaş; yamaç ya da

yamalı giysi; paçavra, eski bez; çocuk bezi, kundak bezi; beşik üstüne konan örtü' (DS VIII-2960); *köpen (II)* 'minder' (DS VIII-2960); **Az.Tü.** *köbe* 'a felt rug' (RSl. II 1315); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.** Bkz. **Leb. Sag.** *köbön* 'feather bed' (RSl. II 1316).

99. DLT ***käriş*** 'üstüne çıkabilen dağ tepesi' (Atalay I, 370; Dankoff-Kelly 186) (كَرِشْ).

<*ker-iş Bkz. ED 747a; ERDAL I, 270.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) keriş (I)* 'alan; yokuş, tepe' (DS VIII-2754); **Az.Tü.-;Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

100. DLT ***ḳarıt*** 'söğmek' (Atalay I, 356; Dankoff-Kelly 179) (قَرِتْ).

<*karıt 'saldırı, istila' Bkz. ED 648a.

Kâşgarlı bu kelimeye Türkmence 'söğmek' anlamını vermiş ve kelime için 'zannederim ki söz Arapça ġāret sözünden alınmıştır' şeklinde köken açıklaması yapmıştır. Clauson sadece DLT'de geçen kelimeyi hapax bir unsur olarak değerlendirerek kökeninin açık olmadığını belirtmiştir. Kelime modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

101. DLT ***känd*** 'köy' (Atalay I, 344; Dankoff-Kelly 173) (كَنْدْ).

<*kend 'şehir' < Sogd. Bkz. ED 728a.

Kâşgarlı bu kelimenin Oğuzlarla, Oğuzlara uyanlar için 'köy', Türklerin büyük bir kısmına göre de 'şehir' anlamına geldiğini söylemiştir.

Tarihî Oğuz: *kend,* (kent) 'kasaba, şehir'(TS IV, 2412).

Modern Oğuz: TTü. *kent* 'şehir, site'(TüSl. II, 1273); **Az.Tü.** *kend* 'kasabadan küçük yerleşme yeri, köy' (Altaylı II, 759); **Trkm.Tü.** *kent* 'oba' (TrkmSl. 376); **Gag.Tü.** *kent* 'bina ve çadırın destek direkleri.'(GagSl. 144).

102. DLT *ḳurt* 'Oğuzlar böriye kurt derler'(Atalay I, 342; Dankoff-Kelly 172)(قُرْتْ)

<*kürt (kurd) 'yırtıcı hayvan, kurt' Bkz. ED 648a 2kurt; TEKİN 179.

Kâşgarlı Genel Türkçenin sözvarlığında geçen 'yırtıcı hayvan, kurt' anlamına gelen *böri* kelimesine karşılık Oğuzların *kurt* dediğini kaydeder. Bugün gerçekten de Oğuz grubu dışında kalan Türk dili alanında 'kurt' için *böri* ~ *börü* kelimesi kullanılmaktadır.

Tarihî Oğuz: *kurt lingi* 'belli belirsiz zıplayarak koşma, tırıs, yürüyüş' (TS IV, 2741).

Modern Oğuz: TTü. *kurt(I)* 'köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerikada yaşayan, gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan; *mec.* bir yeri, bir şeyi iyi bilen; *mec.* işini iyi bilen aldanmaz, kurnaz' (TüSl. II, 1413); **Az.Tü**. *ġurd* 'kurt, canavar'(Altaylı I, 576); **Trkm.Tü.** *gurt(gu:rt)* 'böcek'(TrkmSl. 207); **TrkmÇ.Tü.** *gurt(gu:rt)* kurt'(TrkmÇSl. 312); **Gag.Tü.-**

103. DLT *kömkök* 'gömgök, masmavi' (Atalay I, 338, Dankoff-Kelly 170)(كُمْ كُوْكْ).

<* köm +kö:k (g-) 'deniz renkli, masmavi' Bkz. ED 708a; TEKİN 184.

Kâşgarlı *köm* madde başı altında 'gök renkte abartma istenildiği zaman bu kelime kullanılarak *kömkök* denir' diyerek kelimeye Oğuzca kayıt koymuştur.

Tarihî Oğuz: *gömgök* 'aşırı derecede' (TS III,1745).

Modern Oğuz: TTü. *gömgök* 'her yanı mavi, masmavi'(TüSl. I, 869); **Az.Tü.** *gömgöy (I)* 'masmavi, koyu mavi', *gömgöy (II)* 'koyu yeşil, yemyeşil, her tarafı yeşil; soğuktan, hiddetten morarmış hâlde; darbe vs. neticesinde vücudun herhangi

bir yerinde oluşan morartı'(Altaylı I, 548); **Trkm.Tü.** *göm-gök* 'gömgök, tam mavi'(TrkmÇSl. 291); **Gag.Tü.-**.

104. DLT ***ḳara ḳuş*** 'Oğuzlar devenin ayaklarına karakuş derler' (Atalay I, 332; Dankoff-Kelly 543) (قَرَاقُشْ).

<*kara+ kuş 'kuş' Bkz. ED 670b.

Dîvân'da *karakuş* kelimesi için ayrı madde başlarında 'karakuş, tavşancıl', 'müşteri yıldızı'gibi anlamlar geçmektedir. Kelimenin 'Oğuzca' kayıt düşülen anlamı ise bu iki anlamdan faklı bir kullanımdadır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. (ağ.) *karakuş (I)* 'çok yem yemekten ve çok ağır yük taşımaktan hayvanların bacaklarında şişlik yapan bir çeşit hastalık' (DS VIII-2648); *karakuş (II)* kartal; çaylak'(DS VIII-2648); **Az.Tü.** *ġarangu̇ş* 'kırlangıç' (Altaylı I,459); **Trkm.Tü.; Gag.Tü.-.**

105. DLT ***kip*** 'benzer, gibi' (Atalay III, 119; Dankoff-Kelly) (كِبْ).

<*ki:b 'kalıp, model, biçim, benzer' Bkz. ED 686a.

Tarihî Oğuz: *bigi* 'gibi' (TS I, 546); *gibi* 'biraz benzer'(TS II, 1693).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) kip (I)* 'uygun, tıpatıp gelen' (DS VIII-2873); *kip (II)* 'sağlam, dayanıklı' (DS VIII-2874); *kip (III)* 'şık, zarif, biçimli' (DS VIII-2874); *kip (IV)* 'tutumlu, kullanışlı' (DS VIII-2874); **TTü.** *gibi* '..-e benzer; o anda , tam o sırada, hemen arkasından; imişçesine, benzer biçimde; ....-e yakışır biçimde' (TüSl. I, 853); **Az.Tü.** *kimi* 'benzetme ve kıyas bildirir, bazı bazısı; ani zaman bildirir; yer veya zaman sınırını bildirir. ...kadar, ...dek' (Altaylı II, 768); *kimi (2)* '*zam.* 'bazısı, kimi anlamında.'(Altaylı II, 768); **Trkm.Tü.** *kimin (kimi:n)* 'yalı, kibi, dek, deyin' (TrkmSl. 382); **TrkmÇ.Tü.** *kimin (kimi:n)* 'benzer, gibi' (TrkmSl 410); **Gag.Tü.** *gibi* 'gibi' (GagSl. 104).

106. DLT *ḳarınça ~ ḳarınçaḳ* 'karınca' (Atalay III, 375, I, 501; Dankoff-Kelly 608) (قَرِنْجَا).

<*karınçğa 'karınca' Bkz. ED 662a.

Dîvân'da kelimenin hem *karınça* hem de *karınçak* şekline Oğuzca kaydı düşülmüştür.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü. *karınca* 'zar kanatlılardan, birçok türü buluna böceklerin genel ad; madenlerde, döküm sırasında arada hava kalmaktan veya pastan ileri gelen ufak boşluk' (TüSl. II,1218); **Az.Tü**. *ġarışġa* 'karıncagillerden,emici ağızlı, toplu olarak yaşayan, erkek, dişi ve işçi olmak üzere üç gruba malik olan hayvan'(Altaylı I, 464); **Trkm.Tü.** *garınca* 'karınca' (TrkmÇSl. 232); **Gag.Tü**. *karımca* 'karınca' (GagSl.135).

107. DLT *ḳoç* 'koç, aslı koçŋar' (Atalay I, 321; Dankoff-Kelly 161) (قُچ).

<*koçŋar 'koç' Bkz. ED 592a.

Dîvân'da kelimenin Oğuzca olduğu belirtilerek ve doğru bir tespitle aslının koçŋar olduğu kaydı verilmiştir.

Tarihî Oğuz: *koçak* 'koç' (TS IV, 2593).

Modern Oğuz: TTü. *koç* 'damızlık erkek koyun; *mec.* sağlıklı, gürbüz genç erkek' (TüSl. II, 1337); **Az.Tü**. *ġoç* 'damızlık erkek koyun, koyunun erkeği; *mec.* yiğit, cesur' (Altaylı I, 533); **Trkm.Tü.** *goç* 'erkeklik mezi biçilmedik ulı goyun' (TrkmSl. 183); **TrkmÇ.Tü.** *goç* 'koç, damızlık koç; dağ keçisi' (TrkmÇSl 276); **Gag.Tü.** *koç* 'koç; yaban domuzu' (GagSl. 160).

108. DLT *ḳarakuş* 'deve tabanının kenarları' (Atalay III, 221; Dankoff-Kelly 543) (قَرَاقُشْ).

<*kara +kuş kara: koş (sic?),the sides(aṭrâf)of a camel's foot; (devenin ayağının yanları) ED 644a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *karakuş(I)* kartal türünden karakuşlara verilen ad; *karakuş(II)* atların ayaklarında şiş yapan bir hastalık (TüSl II, 1207); **Az.Tü.** *garaġuş* 'kartal' (Altaylı I, 458); **Trkm.Tü.-; Gag.-Tü.-.**

109. DLT *ḳat* 'yanında, indinde' (Atalay I, 320; Dankoff-Kelly 161) (قَتْ).

<*kat 'kat, yan, huzur' Bkz. ED 593b 1kat.

Tarihî Oğuz: *kat, (kıt (I))* 'nezd, yan, huzur' (TS IV, 2331).

Modern Oğuz: TTü. *kat* 'bir yapıda iki döşeme arasında yer alan daire veya odaların bütünü; bir yüzey üzerine az veya çok kalın bir biçimde,düzgün olarak yayılmış bulunan şey,üst üste konulmuş şeylerden her biri, tabaka; (giyecekler için) takım; daire; ön, yan, huzur, makam, nezt; bükülen veya kıvrılan bir şeyin her kıvrım; makam, mevki; nicelikçe, kez, defa, misil; *mat.* tekrarlanan bir sayının toplamı; *jeol.* jeoleoji zamanlarından bir dönem içinde oluşmuş katmanlı kayaçlar' (TüSl. II, 1234); **Az.Tü.** *ġat* 'üst üste, yan yana veya arka arkaya konulmuş yayvan cisimlerin her biri, sıra, tabaka.// eski inanışa göre göğün kubbelerini oluşturan tabakalardan her biri; mertebe, kat; bükülmüş kumaşın, kağıdın vs.'nin her katı.// bükülme yeri, kırış.// ipi oluşturan tellerden her biri; defa, kere (rakamlarda)' (Altaylı I, 469); **Trkm.Tü.** *gat* 'mertebe' (TrkmSl. 154); **TrkmÇ.Tü.** *gat* 'sıra, tabaka; kat' (TrkmÇSl. 237); **Gag.Tü.** *kat* 'kat' (138).

110. DLT k/gäşür 'havuç' (Atalay I, 431; Dankoff-Kelly 217) (كَشُرْ).

< Fa. geşür 'havuç' Bkz. ED 754b.

Kelime için *Dîvân*'da Oğuzların havuca *k/gäşür* dedikleri ve bunu da Farslarla olan yakın münasebetlerden dolayı onlardan aldıklarını belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *keşür,(keşir, kişür)* 'havuç'(TS IV, 2457).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) keşir(I)* 'havuç' (DS VIII-2771); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.** *këşir* (kë:şir) 'havuç' (397); **Gag.Tü.**-

111. DLT ***kök*** 'kök, asıl (Oğuz-Kıpçak)' (Atalay II, 284; Dankoff-Kelly 408)(كُوْك)

<*kök 'kaynak,asıl köken' Bkz. ED 708a.

Tarihî Oğuz:-

Modern Oğuz: TTü. *kök* 'bitkilerin toprağa bağlayan ve onların, topraktaki besi maddelerini emmesini yarayan klorofilsiz bölüm, (bazı şeylerde) dip bölüm, (köküyle ve sapıyla çıkarılan bitkilerde) tane; *mec.* Dip, temel, esas; *mec.*kaynak, köken; *mec.* bir kimseye bir yere bağlayan manevi temel güçlerin bütünü; gr. kelimenin her türlü ekler çıkarıldıktan sonra kalan anlamlı bölümü; *kim.* olağan şartlarda çevresinden yalıtılamayan, ancak birçok tepkimede nitelik değiştirmeden geçebilen atom kümesi; *mat.* (denklemde) bilinmeyenin yerine konulduğunda uygun düşen gerçek veya birleşik değer' (TüSl. II, 1375); *(ağ.) kök (III)* pancar; salep kökü' (DS VIII-2951); **Az.Tü.** *kök* 'bitkilerin, toprağın altında olan suyu emen ve onları toprak üzerinde kalmaya yarayan, besin almasına yarayan uzantıları.//bitkilerin belirli gayeleri için kazılarak topraktan çıkarılan kısımları.//kökünden yararlanılan bitkilerin kökü (patates, turp vs.); sarı, kırmızı, siyah renkli kökü yenen bitkinin adı; saçın, dişin vs.'nin vücudun içinde olan kısmı.//organın vücutla birleşen kısmı. (dil); *mec.* nesil, soy, menşe; *dil.* kelimelerin ekler atıldıktan sonra kalan asıl kısmı; *mat.* belirli dereceye çıkarıldığı zaman yeni bir miktar olarak alınan sayı; *mec.* asıl, sebep; **kökünden** şeklinde: a- asla, kat'iyen. b- tamamen, bütün olarak' (Altaylı II, 789); **Trkm.Tü.** *kök* 'kök; teyel ipliği; *anat.* kök; *mat.* kök' (TrkmÇSl. 419); **Gag.Tü.** *kök* 'kök; temel, menşe' (GagSl.165).

112. DLT *ḳur* 'kuru' (Atalay III, 122; Dankoff-Kelly 496) (قُوْر).

<*kurı-g Bkz. ED 642b; kurı- 'kurumak' TEKİN 179.

Dîvân'da Kâşgarlı *kur* kelimesinin Oğuzca olduğunu kaydederek bu kelimenin *kurug* kelimesinin kısaltılmışı olduğunu söyler.

Tarihî Oğuz: *kuru,(kuru yer)* 'kara, toprak, yer' (TS IV, 2742).
Modern Oğuz: TTü. *kuru* 'suyu, nemi olmayan, yaş ve nemli; yağış almayan veya üzerinde bitki olmayan; daha sonra kullanılmak için kurutulmuş; (bitki için) canlılığını yitirmiş; arık, sıska, lagar, kaknem; salgısı olmayan; döşenmemiş, çıplak; katıksız, yanında başka şey olmayan (yiyecek); etkisi ve sonucu olmayan; bazı deyimlerde "yoksunluk, yoksulluk, yalnızlık" bildirir; *mec.* heyecanlı, tadı olmayan, tekdüze; *mec.* akıcı olmayan; duygudan yoksun; *is.* kuru olan şey; kuru fasülye yemeğinin kısa söylenişi' (TüSl. II, 1415); *(ağ.) kur(II)* 'sert, kuru toprak' (DS VIII-3004); **Az.Tü.** *guru* 'yaş, nemli, ıslak olmayan.//kurumuş ölgünleşmiş.//öz suyu olmayan; rutubetsiz,nemsiz; sertleşmiş,eski,bayat; susuz, suyu gitmiş; bitkisiz, çıplak,yeşilliği olmayan; yağmur yağmayan, sıcak, kuru; rutubetsiz, nemsiz; zayıf, cılız, çok zayıf; döşemesiz, çıplak, üzerinde hiçbirşey olmayan; sade, katıksız, yavan; sıvı salgısı olmayan (öksürük vs.); *mec.* baş, etkisiz, sonuçsuz, ciddiyetten uzak; heyacansız, can sıkıntısı, tatsız, süssüz; *mec.* soğuk, sert, duygusuz, lakayıt; *mec.* asılsız, aslı astarı olmayan; yalnız, ancak sadece anlamında. (Altaylı I, 579); **Trkm.Tü.** *gurı (gu:rı)* 'kuru; boş, nafile, beyhude' (TrkmÇSl. 310); **Gag.Tü.** *kuru* 'kuru' (GagSl. 156).

113. DLT *mandar* 'ağaçtan sarılan bir bitkinin adıdır, çok kere ağaçları kurutur, bu, sarmaşıktır' (Atalay I, 457; Dankoff-Kelly 230) (مَنْدَارْ).

<*manda:r (b-) 'ip, sicim' Bkz. ED 767b.

Clauson sadece DLT'de geçen ve Oğuzca kaydı bulunan kelimeyi hapax bir unsur olarak sayıyor ve kelimenin muhtemelen Fa. *band* ile ilişkili İranî bir ödünçleme olduğunu söylüyor.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *mandar is. Yun.* (gemilerde) 'küçük makara'(TüSl. II, 1499); **Az.Tü-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

114. DLT *mıŋar* 'pınar, su gözü' (Atalay III, 363; Dankoff-Kelly 603, 608) (مِنكَرْ)

<* bıŋa:r (p-) 'su kaynağı' Bkz. ED 351b.

Tarihî Oğuz: *bınar (bunar)* 'pınar çeşme' (TS II, 539).

Modern Oğuz: TTü. *pınar* 'yerden kaynayarak çıkan su, kaynak; bu suyun çıktığı yer, kaynak, memba' (TüSl. II, 1799); *(ağ.) bunar,buŋar* 'çeşme, pınar; kuyu' (DS II-791); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *pınar* 'pınar' (195.

115. DLT *ordutal* 'hamam otu' (Atalay I, 124; Dankoff-Kelly 84) (أُرْدُوتَالْ).

<*ordu:ta:l 'depilatory paste' Bkz. ED 211a.

Dîvân'da kelime için Türk ve Türkmen diyalektlerinde olduğu kaydı verilmiştir. Ayrıca kelimenin *ardhutal* şekli de *Dîvân*'da aynı anlamla geçmektedir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-;Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

116. DLT *oba* 'oba, kabile' (Atalay I, 86; Dankoff-Kelly 55) (أُبا).

<*oba 'kabile' Bkz. ED 5b.

Tarihî Oğuz: *oba* 'oymak, boy, kabile, göçerevli kabile, beş on çadırdan mürekkep göçebe oymağı; kır, dışardaki yer, bir oymağın oturduğu yer, bir arada bulunan beş on evlik yurt; çadır, çardak, büyük çadır'(TS V, 2903).

Modern Oğuz: TTü. *oba* 'göçebelerin konak yeri; bu konak yerinde konaklayan göçebe halk veya aile; genellikle bölmeli göçebe çadırı' (TüSl. II, 1667); *(ağ.)*

oba(II) 'yabancı; komşu' (DS IX-3259); *oba (III)* 'ova; tepe; yazın hayvanlarla çıkan yayla, yaylak; yaylalardaki otlaklar' (DS IX-3259); *oba (IV)* 'beş on evli köy' (DS IX-3259); *oba (VI)* 'yazın koyunların yatması için ovalarda yapılan çevresi çitle çevrilmiş yer, ağıl'(DS IX-3259); *oba (VII)* 'konuk olarak bir yere gitme, gezme'(DS IX-3259); **Az.Tü.** *oba* 'bir neçe evden ibaret kiçik ibtidai yaşayış mentegesi, kiçik kend, baloça kend'(ADİL III, 431); **Az.Tü.** *oba* 'birkaç evden, hanaden oluşan ilkel yaşayış mıntıkası, küçük köy; göçerlerin,hayvanların vs. geçici olarak kaldıkları ve birkaç çadırdan oluşan yer,çadırlı göçebelerin konakladıklara yer'(Altaylı II, 925); **Trkm.Tü.** *oba (o:ba)* 'köy' (TrkmÇSl. 481); **Gag.Tü.-.**

117. DLT *oyuḳ* 'hayal, karaltı, işaret' (Atalay I, 85; Dankoff-Kelly 55) (أُيُوق).

<*oyuk 'serap, yer gösteren işaret' Bkz. ED 270b; ERDAL I 198, oy-ug 'işaret'; öy- 'oymak' TEKİN 177; öy 'oyuk, çukur, alçak arazi, vadi' TEKİN 177; öy- 'dikmek' TEKİN177.

Tarihî Oğuz: *oyuk (oyuh)* 'insan veya hayvanların şeklini andırır korkuluk; yol göstermeğe yarayan taş ve benzeri alâmet' (TS V, 3039).

Modern Oğuz: TTü. *oyuk* 'oyulmuş içi boş ve çukur olan; oyulmuş yer' (TüSl. II, 1711); *(ağ.) oyuk (III)* 'bostan korkuluğu' (DS IX-3303); *oyuk (V)* 'mağara; dağların üstünde geçen yolları belirten imler, sivri taşlar; kuytu yer; küçük taşlardan oluşan küme' (DS IX-3304); **Az.Tü.** *oyuġ* 'oyulmuş yer; mağara, kana' (ADİL III, 441); **Az.Tü.** *oyuġ* 'oyulmuş yer, mağara; bir şeyin üzerindeki delik.//çukur; içi oyulmuş, içi oyuk.//gövdede meydana gelen kovuk, oyuk, boşluk (ağaçta); duvarda, pencere, kapı iniş.vs.yeri'(Altaylı II, 940); **TrkmÇ.Tü.** *oyuk* 'oyuk, delik'(TrkmÇSl. 499); **Gag.Tü.-**

118. DLT *o/uġur* 'karşılık' (Atalay I 53; Dankoff-Kelly 149 ugur) (أُغُر).

<*oğur Bkz. ED 89a.

Dîvân'da kelime 'karşılık, ıvaz' anlamıyla verilmiş ve Oğuzca kaydı düşülmüştür. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak değerlendirmiştir. *Divân*'da ayrıca *oğurluk* 'karşılık, ivaz olan' (DLT I, 114) türevi de geçmektedir. Kelime tarihî ve modern alanda bu anlamıyla tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -
Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

119. DLT *öŋ* 'önce' (Atalay I, 115; Dankoff-Kelly 70) (أنلر).

<*öŋ 'ön, doğu' Bkz. ED167b1 *öŋ*, bkz. ED178a *öŋdün.*

Dîvân'da *öŋdün* maddesi altında Kâşgarlı bu kelime için 'Oğuzların dal harfi ile nun harfini atarak *öŋ* derler. *Öŋdün yorıt*, atını önden sür'. Bu Oğuzlar için bir kuraldır' açıklamasını yapmıştır. *Dîvân*'da geçen *öŋdün* kelimesi *öŋ* kelimesinin bir türevidir. Muhtemelen *öŋdün* şekli Oğuzlar dışında kalan Türk boylarında daha yaygın kullanılmış bir şekil olmalıdır.

Tarihî Oğuz: *öŋ* 'önce, mukaddem, evvel; ileri, üstün, makbul' (TS V, 3087).

Modern Oğuz: TTü. *ön* 'bir şeyin esas tutulan yüzü, arka karşıtı; bir şeyin esas tutulan yüzünün baktığı yer, karşı; bir kimsenin ilerisi; yakın gelecek zaman; giyeceklerin genelliklen göğsü örten bölümü; *s.* benzerler arasınada bakılan veya gidilen yönde olan; bazı kelimelerin başına getirilerek kelimenin anlamına "önce olan" veya "ilk kavramı" katar; civar, yöre'(TüSl. II,1729); krş. *(ağ.) öndin* 'önce' (DS IX-3336); *öŋ(II)* O gün.(DS IX-3334); **Az.Tü.** *ön* 'bir şeyin ön tarafı, yüze gelen kısmı, cephe.//sıf. ileride olan, ileriye yöneltilmiş, öntarafta olan; ön.// İleride giden, önde giden // karşısında, önünde. //ön taraf, ileri kısım, karşı taraf; *is.* yüze gelen taraf, kısım, ön, cephe' (Altaylı II,946); **Trkm.Tü.** *ön-(ö:n-)* 'bitmek, yetişmek, ortaya çıkarmak' (TrkmÇSl. 504); **Gag.Tü.** *ön* 'ön' (GagSl. 189).

120. DLT *öylä* 'öğle vakti' (Atalay I, 113; Dankoff-Kelly 69) (أيلا).

<*öd+leg 'zaman' Bkz. ED 55b.

Dîvân'da Oğuzca kaydı düşülmüş kelime için Kıpçakların /y/ harfini /z/'ye çevirerek özle dedikleri belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *öyledence* 'öğleye kadar' (TS V, 3151); *ögleyin* 'ögleyin' (TS V, 3059).

Modern Oğuz: TTü. *öğle is.* 'gün ortası; öğleyin kılınan namaz' (TüSl. II,1718); **Az.Tü.** *öyle* '*is. esk.* öğle' (Altaylı II, 948); **Trkm.Tü.** *öyle* 'öğle, gün ortası'(TrkmÇSl. 512); **Gag.Tü.-**

121. DLT *örgän* 'urgan' (Atalay I, 108; Dankoff-Kelly 66) (أُرْكَنْ).

<*ör-gen 'örgülü ip, sicim ve benzeri' Bkz. ED 225b; hö:r- 'örmek'TEKİN 184.

Dankoff-Kelly neşrinde kelimeye özel (deve için kullanılan) bir anlam verilmiş: 'thong of a camel's girt'. Clauson kelimenin tarihî ve modern alanda geçen urgan kelimesiyle de ilişkili olduğunu söylemiştir.

Tarihî Oğuz: *örken (örgen, örgün, örkün)* 'urgan, ip, yular' (TS V, 3117).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) örken (I)* 'semeri bağlamaya yarayan enli kuşak, kalan; kement' (DS IX-3347); **Az.Tü.** *örken* 'binek hayvanlarının üzerindeki çulu sıkıca bağlamak için bir tarafında ağaçtan yapılma çengeli, çatalı olan uzun ip' (Altaylı II, 946); **Trkm.Tü.** *örk* 'ip, bağ' (TrkmÇSl. 507); **Gag.Tü.-.**

122. DLT *örçük* 'örülmüş saç' (Atalay I, 103; Dankoff-Kelly 64) (أُرْجُكْ).

<*ör-güç 'kadının saç örgüsü' Bkz. ED 223b 2örgüç; ERDAL I, 358.

Dîvân'da kelimenin aslî şekli olan *örgüç* de geçiyor. Kelimenin metatezli şekli Oğuzca olarak kaydedilmiştir.

Tarihî Oğuz: *örgüç (örküç, örküş)* 'hörgüç' (TS V, 3115); *örme* 'ip' (TS V, 3118).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) örgüç* 'dokuma aracı' (DS IX-3346); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.-**; **Gag.Tü.-**.

123. DLT *ören* 'her nesnenin kötüsü' (Atalay I, 76; Dankoff-Kelly 51) (أُرَنْ).

<*ören 'kötü, kalıntı' Bkz. ED 233b.

Dîvân'da Kâşgarlı, kelimenin Oğuzca olduğunu ve Farslardan alındığını; çünkü Farsçada harap olan şeye viran denildiğini ve Oğuzlarla Farsların çok karışmış olduklarından dolayı bir çok Türkçe kelimenin unutulduğu, yerine Farsça kelimelerin kullanıldığını söylemiştir. Dankoff-Kelly neşrinde kelime Fa. *virân* kelimesinin bozulmuş biçimi olarak verilmiştir.

Tarihî Oğuz: *ören* 'virane, harabe' (TS.V, 3115).

Modern Oğuz: TTü. *ören* 'eski yapı veya şehir kalıntısı, harabe, virane' (TüSl. II, 1735); *(ağ.) ören (I)* 'şehir; köy; şehir ya da ev yıkıntısı, kalıntı' (DS IX-3345); **Az.Tü.** *ören* 'eski yerleşme yerinin yıkılmış hâldeki kalıntısı, harabe, virane' (Altaylı II,946); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

124. DLT *ögüz* 'Ceyhun ve Fırat gibi olan her ırmağa verilen isimdir' (Atalay I, 59 öküz; Dankoff-Kelly41) (أُكُزْ).

<*ögüz 'nehir' Bkz. ED 119b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; GagTü.-

125. DLT *ötrük* 'hileci, ütücü adam'(Atalay I, 101 ütrük; Dankoff-Kelly 63-4) (أُتْرُكْ)

<*ötrük (< öt-ür-ük) 'hilekâr, düzenbaz, yalancı' Bkz. ED66a

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü. *(ağ.) ötürük (IV)* 'yalan' (DS IX-3360); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

126. DLT *öyük* 'tepe gibi yüksek olan yerler' (Atalay I, 85 üyük; Dankoff-Kelly 55) (أُيُكْ).

<*öyük 'taş yığını, abide, kurgan.' Bkz. ED 271b 2öyük

Tarihî Oğuz: *üyük* (*hüyük*) 'üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepecik; bostan korkuluğu oyuk' (TS VI, 4129).

Modern Oğuz: TTü. *höyük* 'tarih boyunca türlü sebeplerle yıkılan yerleşme bölgelerinde, yıkıntıların üst üste birikmesiyle oluşan ve çoğu kez içinde yapı kalıntıları gömülü bulunduğu yayvan tepe; toprak yığın, küçük tepe' (TüSl. I, 1007); *(ağ.) öyük* 'toprak tepe, höyük' (DS IX-3366); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.**-; **Gag.Tü.** *üük* 'höyük, urgan' (GagSl. 252).

127. DLT *ötünç* 'ödünç' (Atalay III, 448; Dankoff-Kelly 637) (أُتُنْجْ).

<*öten-ç/ötün-ç (ödenç) 'ödünç vermek' Bkz. ED 61a; ERDAL *ötünç in eşidü berti* (Toŋ 15) has its base adjacent to it, see ötün- among the –xn- verbs. (I, 281) (İki farklı anlamı var.)

Tarihî Oğuz: *ödüncce* 'ödünç olarak' (TS V, 3050).

Modern Oğuz: TTü. *ödünç* 'ileride geri verilmek veya alınmak şartıyla (alınan veya verilen)' (TüSl. II, 1717); **Az.Tü.** *ödünc* 'geri verilmek veya alınmak üzre verilen veya alınan para veya eşya, ödünç; borç'(Altaylı II, 942); **TrkmÇ.Tü.** *ötünç* 'özür, bağışlanmak için söylenen söz'(TrkmÇSl. 509); **Gag.Tü.** *ödünç* 'ödünç' (GagSl. 188).

128. DLT *porsuḳ* 'porsuk' (Atalay III, 417; Dankoff-Kelly 625 borsuk) (بُرْسُمَقْ).

<*borsmuk 'porsuk' Bkz. ED369a.

Kâşgarlı Oğuzların kelimenin aslındaki m'yi attığını ve kelimeye *porsuk* dediklerini kaydeder. Clauson kelimenin alıntılama (muhtemelen Toharcadan) olduğunu kaydeder.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *porsuk* 'sansargillerden, su kıyılarında kazdıkları deliklerde yaşayan, ot ve etle beslenen, pis kokulu, memeli bir hayvan. (TüSl. II, 1817); **Az.Tü**. *porsuġ* 'kısa bacaklı, ağırca vücutlu, etle beslenen, pis koku yayan, tilki büyüklüğünde memeli hayvan' (Altaylı II, 976); **Trkm.Tü.** *torsuk* 'porsuk' (TrkmÇSl. 633); **Gag.Tü.-**

129. DLT *saġ älig* 'sağ el' (Atalay I, 72; Dankoff-J-Kelly 49) (ساغ اَلِگ).

<* sag + elig 'sağ el' Bkz. ED 140b elig.

*Dîvân'*da *oŋ älig* 'sağ el' için Oğuzların *saġ älig* dedikleri kaydedilmiştir. 'Sağ' anlamına gelen *oŋ* kelimesine karşılık Oğuzlar *saġ* kelimesini kullanırlar. Aynı şekilde *Dîvân'*da *saġ yaġ* 'tereyağı' kelimesine de Oğuzca kayıt düşülmüştür.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *sağ* 'vücutta kalbin bulunduğu tarafın karşısında olan. **sol** karşıtı: sağ el, sağ kulak, sağ omuz; bu taraftaki yön; ekonomi ve siyasette eskiden yana olan, gelenekçi (kimse, görüş)' (TüSl. II,1882); *el* 'kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümü' (TüSl. I, 687); **Az.Tü.** *sağ* 'vücutta kalbin bulunduğu tarafın zıt kısmında bulunan,solun zıt tarafı; sol kola zıt olan kolun tarafında bulunan; yüze akış yönüne doğru dururken aynı semte uygun olan taraf; siyasî ve sosyal hayatta muhafazakar görüş' *sağ el. mec.* en yakın kimse, yardımcı, sırdaş, sadık, dost, arkadaş'(Altaylı II, 1008); *el* 'golun bilekden dırnaklara geder olan hissesi' (ADİL II, 251); **Trkm.Tü.** *el* 'adamın iki egninden aşak sallanıp duryan organı, gol' (TrkmSl. 802); **TrkmÇ.Tü.** *saġ* 'sağ, sağ taraf' (TrkmÇSl. 551); **Gag.Tü.-**

130. DLT *saḫt* 'eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenilen altın, gümüş'(Atalay I, 107; Dankoff-Kelly 66) (ساختہ).

<*saxt 'kap, maden' Bkz.ED 806a (stirrup leather, horse armour,saddle and bridle ornament and other artifacts like vessel, pat.)

Dîvân'da ***üstem*** 'eğerlere, kemerin başına, tokalara işlenilen altın, gümüş' (Atalay I, 107) maddesi altında bu kelimenin Oğuzlarda *saht* olarak kullanıldığı geçer. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

131. DLT *sag̈* 'akıl' (Atalay III, 153; Dankoff-Kelly 512) (ساغ).

<*sa:ğ Bkz. ED 803b.

Dîvân'da kelimenin 'akıl' anlamı için Oğuzca kaydı verilmiştir ve kelime diğer anlamlarıyla da yer almaktadır.

Tarihî Oğuz: *sağ (I)* 'sağlam, sıhhatli; temiz, saf, halis; doğru, gerçek, sahih' (TS V, 3220).

Modern Oğuz:TTü. *sağ* 'sağlam, esen, taraf; bu taraftaki yön; ekonomi ve siyasette eskiden yana olan, gelenekçi (kimse, görüş)' (TüSl. II,1882); **Az.Tü.** *sağ (I)* 'canlı, diri, hayatta olan; sağlam, zedesi, kırığı olmayan.//zedesiz'; *sağ(II)* 'vücutta kalbin bulunduğu tarafın zıt kısmında bulunan,solun zıt tarafı.//sol kola zıt olan kolun tarafında bulunan.//yüze akış yönüne doğru dururken aynı semte uygun olan taraf; siyasi ve sosyal hayatta muhafazakar görüş' (Altaylı II, 1008); **Trkm.Tü.** *sag* 'yön' (TrkmSl.569); **TrkmÇ.Tü.** *sag* 'sağ, sağlam, iyi, *sag*; sağ, sağ taraf' (TrkmÇSl. 551); **Gag.Tü.** *saa* 'sağ, sağlıklı, sağlam; bütün, zedelenmemiş; hayatta' (GagSl. 204); *saa* 'sağ taraf'(GagSl. 204); *saa* 'sağ'(GagSl. 204).

132. DLT *saġ elig* 'sağ el (Öbür Türkler bu kelimeyi bilmezler)' (Atalay III, 154; Dankoff-Kelly 49) (ساغ ألڭ).

<* sa:ğ + elig Bkz. ED 803a

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü. *sağ el*; **Az.Tü.** *sağ el*; **Trkm.Tü.** *sağ el* ; **Gag.Tü.-**.

133. DLT *saġ yaġ* 'sade yağ' (Atalay III, 159; Dankoff-Kelly 515) (ساغ ياغ).

<*sa:ġ +yaġ 'saf yağ' Bkz. ED803a.

Kâşgarlı Oğuzların iç yağına da yağ dediklerini söylemiştir.

Tarihî Oğuz: *sayağı (sayağ, sayyağı)* 'sadeyağ, tereyağı' (TS V, 3349).

Modern Oğuz: TTü. *sağyağ (sade yağ)* 'sütten çıkarılan yemeklik yağ' (TüSl. II, 1880); **Az.Tü.; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

134. DLT *sawçı* 'elçi; Bu hısım ve dünür arasında yazı ile gidip gelen kişidir.' (Atalay III, 441; Dankoff-Kelly 634) (ساڤچى).

<*sa:b+çı 'haber götüren kimse' Bkz. ED 785a.

Tarihî Oğuz: *savacı* ' peygamber ' (TS.V, 3332).

Modern Oğuz: TTü. *savcı* 'devlet adına ve yararına davalar açan, kamu haklarına ve hukuku yerine getirmek üzere yargıç katında sanıkları kovuşturan görevli,müddeiumumi' (TüSl. II, 1919); *(ağ.) savcı* 'sözcü, mektupçu' (DS X-3553); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.** *savçı (sa:vçı)* 'dünürcü, kız istemek için kız evine göndrilen adam.'(TrkmÇSl. 564); **Gag.Tü.-**

135. DLT *säçä* 'serçe kuşu' (Atalay III, 219; Dankoff-Kelly 541) (سَجا).

<*seçe 'serçe' Bkz. ED 795a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *serçe* 'serçegillerden, insanlara yakın yerlerde yaşayan, kışın göçmeyen, koyu boz renkli, küçük ötücü bir kuş' (TüSl II, 1944); **Az.Tü.** *serçe* 'serçegillerden, insanlara yakın yerlerde yaşayan, kışın göçmeyen, koyu boz renkli, küçük ötücü bir kuş' (Altaylı II, 1033); **Trkm.Tü.** *serçe* 'serçe' (TrkmSl. 594); **Trkm.Tü.** *serçe* 'serçe' (TrkmÇSl. 571); **Gag.Tü.-.**

136. DLT *sıḍrım* 'sırım, kayış' (Atalay I, 485; Dankoff-Kelly243) (سِدْرِمْ).

<*sıḍır-ım 'uzun ve dar parça sırım' Bkz. ED 802a sıdrım; ERDAL I 29

Dîvân'da kelime ḍ'li olarak Oğuzca kaydıyla geçiyor. Kelimenin modern Türk dili alanında tanıklanan sırım şekli *sıḍrım* > *sıyrım* > *sırım* tarzında bir gelişmenin sonucu olmalıdır.

Tarihî Oğuz: *sırınmak* 'sırımla dikilmek, sağlamca dikilmek' (TS V, 3460); *sırımak* 'sağlamca dikmek' (TS V, 3460).

Modern Oğuz: TTü. *sırım* 'bazı işlerde sicim yerine kullanılmak için sicim kalınlığında, ince ve uzun, esnek deri parçası' (TüSl. II, 1972); *(ağ.) sırım(III)* kağnı dingili.(DS X-3616); **Az.Tü.** *sırımağ* 'içine yün veya pamuk konan mitili kaba dikiş atmak; *mec.* zorla veya kandırarak bir şeyi kabul ettirmek' (Altaylı II, 1042); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

137. DLT *sörçäk* 'gece toplantısı, müsamere' (Atalay I, 478 sürçük; Dankoff-Kelly 240) (سُرْجَاْ).

<*sörçü/ök Bkz. ED 845b; sörçük/sörçök 'story', ERDAL I 47.

Dîvân'da *sürçü/ök* maddesi altında Oğuzların /c/ harfini üstün söyleyerek kelimeyi *sürçek* şeklinde kullandıkları kaydı geçer.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

138. DLT *subran* 'minare ve minareye benzer şeyler gibi uzun olan her nesne' (Atalay I, 436 suyran; Dankoff-Kelly -yok) (سَبْرَانْ).

<*subra:n Bkz. ED 791a subra:n

Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak göstermiştir. Kelime Divan dışında tarihî ve Modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

139. DLT *sıġra* 'iki dağ arasında geniş dere' (Atalay I, 422; Dankoff-Kelly 212) (سِغْرا).

<*sığra Bkz. ED 815a.

Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Besim Atalay kelimeyi Kitābu'l-İdrāk'te geçen *sıġrak* 'iki parmak arası' kelimesiyle ilişkilendirmiştir. Bunun dışında kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.; Gag.Tü.-

140. DLT *sındu* 'sındı, makas' (Atalay I, 418; Dankoff-Kelly 210-1) (سِنْدُو).

<*sındu 'makas' Bkz. ED 836b sındu.

Clauson kelimenin alıntılama olabileceğini kaydeder.

Tarihî Oğuz: *sındı (sındu)* 'makas' (TS V, 3434).

Modern Oğuz: TTü. *sındı* 'makas' (TüSl. II, 1967); *(ağ.) sındı* 'makas' (DS X-3610); **Az.Tü.** -; **Trkm.Tü.** *sındı* 'büyük makas' (576); **Gag.Tü.-.**

141. DLT *sıŋuḳ* 'sınık, kırılmış' (Atalay III, 365; Dankoff-Kelly 604) (سِنْكُوْ).

<*sı-n-uk (sı:nuk) 'kırılmış, yarılmış; yenmek, mağlup etmek; Bkz. ED837b; sın-ok ERDAL I,(243).

Kâşgarlı *Dîvân*'da *sınğuk* olarak verilen kelimeye, Oğuzların *sınuk* dediklerini ve bunun kurala uygun olduğu kaydını düşmüştür.

Tarihî Oğuz: *sınık (sınuk)* 'kırık; mağlup, münhezim' (TS V, 3441).

Modern Oğuz: TTü. *sınık* 'kırık, çıkık; yenilmiş, bozguna uğramış' (TüSl. II, 1968); *(ağ.) sınık (I)* 'kırık, çıkık' (DS X-3611); **Az.Tü.** *sınıġ* 'kırık halde olan, kırık; *is.* kırılmış, kırılmış bütün bir şeyin parçaları; *mec.* perişan, gamlı, kederli, dertli; iflas etmiş; *mec.* yenilgiye uğramış, baskınla dağılmış' (Altaylı II, 1041); **Trkm.Tü.** *sınık* 'kırık, kırılmış' (TrkmÇSl. 576); **Gag.Tü.-**

142. DLT *säŋäk* 'su içilen testi, ağaçtan oyulan su kabı' (Atalay III, 367; Dankoff-Kelly 604) (سَنْكَاوْ).

<*säŋäk 'ağaçtan ya da topraktan yapılan su kabı' Bkz. ED 838a.

Tarihî Oğuz: *seŋek* 'ağaçtan veya topraktan yapılmış su kabı, desti' (TS V, 3384).

Modern Oğuz: TTü. *senek* 'çam ağacından yapılmış su testisi' (TüSl. II, 1940); *(ağ.) senek (I)* 'çam ağacından oyularak yapılan su kabı, tahta testi; toprak su testisi, küp; bakır güğüm' (DS X-3581); **Az.Tü**. *seheng* 'kilden yapılıp pişirilmiş su testisi, güyüm' (Altaylı II,1025); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

143. DLT *sökel* 'hasta' (Atalay I, 394, sükel; Dankoff-Kelly 199) (سُكَلْ).

<*sök-el 'hasta' Bkz. ED 820b sökel.

Tarihî Oğuz: *sökel* 'hasta' (TS V, 3534).

Modern Oğuz: TTü. *sökel* 'sakat (kimse) malûl; güçsüz' (TüSl. II, 2018); *(ağ.) sökel* 'humma, ateşli bir hastalık; güçsüz, düşkün; tifo; zatürree; sakat; öldürücü grip' (DS X-3675); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

144. DLT *sögüş* 'kebap etmeye yarayan ağlak, yahut kuzu' (Atalay I, 369; Dankoff-Kelly 185 (Oğuzca kayıt yok) (سُكُشْ).

<* sög-üş 'kebap edilecek et.' Bkz. ED 823a sögüş; ERDAL I, 270.

*Dîvân'*da kelimenin imlâsıyla ilgili olarak (yumuşak kef) ile okunacağı ibaresi geçiyor.

Tarihî Oğuz: *sögülmek (söglümek)* 'kebap etmek, kızartmak, kebap edilmek' (TS V, 3533); *söğülme (söğlüme)* 'kebap' (TS V, 3533).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) sögüş (II)* 'bir köyden başka bir köye düğün armağan olarak gönderilen koyun, sığır vb. hayvanlar' (DS X- 3675); krş. *sögürmek* 'kebap yapmak, ateşte pişirmek' (DS X-3675); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

145. DLT *sırt* 'bayır, yokuş gibi yerlere ve küçük derelere Oğuzlar sırt der' (Atalay I, 342; Dankoff-Kelly 172) (سِرْتْ).

<*sırt 'arka' Bkz. ED 846a sırt.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *sırt* 'omurgalı ve omurgasız hayvanlardam boyundan kuyruk sokumuna kadar uzanan üst bölüm; insanlarda boyundan bele kadar uzanan üst bölüm; kesici araçların kesmeyen kenarı; dağların ve tepelerin üst bölümü; (insan için) üst, arka; bir şeyin üstü, üst bölümü; dikilmiş veya ciltlenmiş kitaplarda dikişin bulunduğu bölüm' (TüSl. II, 1973); **Az.Tü.** *sırt* 'bel, omurgalı veya omurgasız hayvanlarda boyundan kuyruk sokumuna kadar uzanan bölüm; insanlarda bele kadar olan bölüm; yamacın üstü, sıra halinde uzanan tepeliğin üstü' (Altaylı II, 1042);

Trkm.Tü. *sırt* 'birinin ya da bir zadın arka tarafı' (TrkmSl. 625); **Gag.Tü.** *sırt* 'sırt' (GagSl. 217).

146. ***suḳaḳ*** 'Oğuzların Farslarla verdikleri adtır.'(Atalay II, 287; Dankoff-Kelly 409) (سُقَوْ).

<*sukak 'erkek-dişi ceylan' Bkz. ED 808a; suk-*sus-gak ERDAL I, 395.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

147. DLT ***süm süçüg*** 'taptatlı, pek tatlı' (Atalay I, 338; Dankoff-Kelly 170)(سُمّ سُيْغُ)

<*sü+m+sü:çig 'tatlı' Bkz.ED 796b süçig(?sü:cig); süçi-g 'tatlı, şarap' ERDAL I, 204, suçig 'tatlı' TEKİN 185.

Tarihî Oğuz: *süci, (sücü)* Şarap; içki içme (TS V, 3605).

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü. *süyci* 'tatlı, şekerli; acı, tuzlu olmayan; *mec.* hoş, güzel' (TrkmÇSl. 594); **Gag.Tü.-.**

148. DLT ***taḳuḳ*** 'tavuk (Türkmen)' (Atalay II,286; Dankoff-Kelly 409) (تَقُوْ).

<*takı:ğu 'kümes hayvanı' Bkz.ED 468b.

Tarihî Oğuz: *tavucak* 'tavukçuk' (TS V, 3774); *tavuk* 'horoz' (TS V, 3774).

Modern Oğuz:TTü. *tavuk* 'sülüngillerden, eti ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı.(TüSl. II, 2157); *(ağ.)tavuk karası* 'karanlıkta görememe hastalığı.'(DS X-3849); **Az.Tü.** *toyuġ* 'tavukgillerden, eti ve yumurtasından faydalanılan kümes hayvanı,tavuk.//*sıf.* tavuk etinden hazırlanmış, bu etle yapılmiş.//tavukgillerden olan kuşların dişisi.(Altaylı II, 1148); **Trkm.Tü.** *tovuk* 'tavuk'(TrkmSl. 651); **TrkmÇ.Tü.** *tovuk* ' tavuk '(TrkmÇSl. 633); **Gag.Tü.** *tauk* 'tavuk ' (GagSl. 239).

149. DLT *tämürgän* 'ok temreni' (Atalay I, 522; Dankoff-Kelly 260) (تُمِرْكَانْ).

<*temür+ge:n Bkz. ED 509b.

Clauson kelimeyi *tämür* kelimesinin bir türevi olarak değerlendirmiş ve aynı anlamdaki *tämrän* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. *Dîvân*'da Oğuzca kaydedilen *tämürgän* kelimesinin tarihî ve modern alanda tanığı bulunamamıştır. Ancak 'ok temreni' için *tämrän* kelimesi Oğuz sahasında kullanılmaktadır.

Tarihî Oğuz: *demren (temren)* 'okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası' (TS II, 1073).

Modern Oğuz: TTü. *temren* 'ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri demir' (TüSl. II, 2187); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

150. DLT *täŋlägüç* 'dölengeç denilen bir kuş' (Atalay III, 388 *täŋälgüç*; Dankoff-Kelly 613) (تَنْكَلِكْ).

<*teŋlegüç/teŋlegü:n (d-) 'kuş (bir kuş)' Bkz. ED 522b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

151. DLT *täriŋ* 'derin; Oğuzlar her derin ve çok şeye teriŋ derler' (Atalay III, 370; Dankoff-Kelly 606) (تَرِنْكْ).

<*täriŋ (d-) 'derin' Bkz. ED 551a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *derin* 'dibi yüzeyinden veya ağzından uzak olan; yüzeyden içeri inen; kendi türünde çok gelişmiş, en ileri durumda olan; yoğun; uzun süren; *mec.* ayrıntıya önem vererek hazırlanan; *mec.* çok içten gelen; *is.mec.* dip' (TüSl. I, 562); *(ağ.) deriŋ* 'derin' (DS IV-1433); **Az.Tü.** *derin* 'yüzden aşağı doğru uzaklığı fazla olan, yüzeyi ile dibi arasındaki mesafesi çok olan, sığın zıddı.//derinde

olan.//derinden çıkan.//is.derin yer.//belirli derinlikte olan.//benzerlerine nisbeten derinliği fazla olan.//çok derinda olan, çok derine dalan.//çukur, çukurda olan.//derinden geçen (çıkan, akan, duyulan.//İçeri doğru derinliği hayli olan, hayli içeriye girmiş olan; çok uzaklarda giden, çok uzaklarada olan, gözle görülebilen, sınırsız.//*mec.*sonsuz, uçsuz bucaksız.//uzak, uzakta olan; *mec.* çok anlamlı, mükemmel, ciddi, esaslı; çok akıllı, çok düşünülmesi gereken.//çok bilgili, derin dünya görüşlü; *mec.* çok güçlü,çok tesirli,çok yüksek mertebeye ulaşmış; *mec.* tam, hiçbir şeyle bozulmayan durum' (Altaylı I, 261); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *derin* 'derin' (GagSl. 72).

152. DLT *tärinçäk* 'iki parçadan yapılan kadın elbisesi' (Atalay I, 510; Dankoff-Kelly 254) (تَرِنْجَاكْ).

<*tärinçäk 'pelerin, manto' Bkz. ED 552b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.- Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

153. DLT *taḳuḳluġ* er 'tavuğu olan adam' (Atalay I, 497; Dankoff-Kelly 249) (تَقُقْلُغْ).

<*takagu+luğ +er Bkz. ED 468b.

Kâşgarlı kelime için Oğuzca kaydı düşmüş. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Kelime *Dîvân*'daki şekliyle tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: *tavuk* 'Horoz' (TS V, 3774).

Modern Oğuz: TTü. *tavuk* 'sülüngillerden, eti ve yumurtası için verilen kümes hayvanı' (TüSl. II, 2157); **Az.Tü**. *toyuġ* 'tavukgillerden, eti ve yumurtasından faydalanılan kümes hayvanı, tavuk.//*sıf.* tavuk etinden hazırlanmış bu etle yapılmış.//tavukgillerden olan kuşların dişisi' (Altaylı II, 1148); **Trkm.Tü.** *tavuk* 'öy kuşı, tavuk' (TrkmSl. 651); **Gag.Tü.** *tauk* 'tavuk' (GagSl. 239).

154. DLT *töl* 'yavrulama zamanı; Oğuzlar yavruya da töl derler' (Atalay III, 133; Dankoff-Kelly 501) (تُوْلْ).

<*tö:l 'nesil, torun,yavru' Bkz. ED 490a.

Tarihî Oğuz: *döl* 'yavru; nesil, soy' (TS II, 1229).

Modern Oğuz: TTü. *döl* 'canlıların türemesi sonucu ortaya çıkan yeni birey veya yeni bireylerin bütünü, zürriyet, nesil; yavru, çocuk' (TüSl. I, 631); *(ağ.) döl (I)* 'soy, soyun devamını sağlayan çocuk; piç; inek, koyun, keçi, köpek, kedi gibi hayvanların yavruları; kuzu ve oğlak sürüsü; kavun, karpuz, kabak ve hıyar bitkisinin daha çiceği dökülmemiş meyvesi; canlılarda üremeyi sağlayan tohum' (DS IV-1575); **Az.Tü.** *döl* 'maya, tohum.//ana rahmindeki yavru, cenin; iyi cins.//döllük hayvan; *mec.* nesil, soy' (Altaylı I, 311); **Trkm.Tü.** *döl* 'tohum' (TrkmSl. 258); **TrkmÇ.Tü.** *döl* 'sperma, aile ; döl, yavru; *mec.* torunlar, gelecek kuşaklar'(TrkmÇSl.172); **Gag.Tü.-.**

155. DLT *tümrük* 'davul, def' (Atalay I, 478; Dankoff-Kelly 240 (Oğuzca kayıt yok) (تُمْرُكْ).

<*tümrüg 'tomborin ve benzeri' Bkz. ED 509a.

Dîvân'da Oğuzca kaydı ile verilen kelime modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: *dümrü* 'davul, def' (TS I 228).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) dümrük* 'silindir biçiminde olan şey' (DS IV-1629); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

156. DLT *tuġraġ* 'tuğra, hakanın mührü, buyrultusu' (Atalay I, 462; Dankoff-Kelly 232) (تُغْرَاغْ).

<*tuğra:ğ 'kişiye ait el imzası' Bkz. ED 471b.

Kâşgarlı, *Dîvân*'da Oğuzca kaydı ile verdiği kelimenin aslını bilmediğini ve Türklerin de bu kelimeyi bilmediğini söylemiştir.

Tarihî Oğuz: *tamga* 'damga, nişan, alâmet' (TS. V, 3710).

Modern Oğuz: TTü. *tuğra* ' Osmanlı padişahlarının imza yerine kullandıkları özel bir biçimi olan sembolleşmiş işaret; metal paranın resimli yanı, tura' (TüSl. II, 2250); **Az.Tü.** *tuğra* 'devlet nişanı; padişah fermanı; hükümdarın adı veya lakabını gösteren nişan' (Altaylı II, 1153); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

157. DLT *tägül* 'değil' (Atalay I, 393; Dankoff-Kelly 198) (تگل).

<*tegül 'değil' Bkz. ED 480a.

DLT III 153'te Kâşgarlı Oğuzların Argulardan *dhag ol* sözünü alıp bozduğunu ve *tägül* dediklerini kaydeder. Kâşgarlı Oğuzların Argulara komşu olduğunu ve dillerinin birbirine karıştığını söyler.

Tarihî Oğuz: *degül* 'değil' (TS II, 1054).

Modern Oğuz: TTü. *değil* 'isim cümlesinde yükleme veya başka öğelere olumsuzluk anlamı veren kelime' (TüSl. I, 539); **Az.Tü.** *déyil* 'kendinden önce gelen kelimeye menfi mana kazandırır, değil anlamında; fiilden sonra gelerek cümlede haber gibi kullanılır; "déyil mi" şeklinde soru sormada kullanılır' (Altaylı I, 269); **Trkm.Tü.** *del* 'yok' (TrkmSl. 244); **Gag.Tü.-**

158. DLT *töläk* 'dölek, oturaklı, gönlü sakin kişi' (Atalay I, 387; Dankoff-Kelly 195) (تلك).

<*tölek 'temkinli, vakarlı, sakin' Bkz. ED 498a tölek; ERDAL I, 248.

Tarihî Oğuz: *dölek (tölek)* 'sabit, berkarar, baki, sükun ve asayiş içinde; mutemet, dürüst; sükun ve asayiş içinde; temkinli; sakin ve itaatli; elverişli, uygun; usta, kurnaz' (TS II, 1231).

Modern Oğuz: TTü. *dölek* 'ağır başlı, uslu, ağır davranışlı' (TüSl. I, 631); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

159. DLT *tawar* 'canlı ve cansız mal' (Atalay I, 362 tavar; Dankoff-Kelly 207) (تَقَرْ).

<*tavar 'sığır' Bkz. ED 442b tawar.

Dîvân'da kelime için Oğuzlarla onlara uyanların *tawar* dedikleri belirtilmiştir. Kelime tarihî ve modern alanda yaşamaktadır.

Tarihî Oğuz: *davar (tavar)* 'binek hayvanı' (TS II, 1025); 'dört ayaklı çiftlik hayvanı' (TS II, 1026); 'mal' (TS II, 1027).

Modern Oğuz: TTü. *davar* 'koyun ve keçiye verilen ortak ad; koyun veya keçi sürüsü' (TüSl. I, 531); *(ağ.) tavar (I)* 'koyun; koyun sürüsü' (DS X-3845); **Az.Tü.** *davar* 'koyun, keçi, küçükbaş hayvan' (Altaylı I, 240); **Trkm.Tü.** *dovar* 'malların umumi adı' (TrkmSl. 260); **TrkmÇ.Tü.** *dovar* 'koyun, keçi gibi küçük boynuzlu hayvan' (TrkmÇ.Tü. 171); **Gag.Tü.-**

160. DLT *tamar* 'damar' (Atalay I, 362; Dankoff-Kelly 182) (تَمَرْ).

<* tam-ar/tam-ır 'damar' Bkz. ED 508a tamar/tamır; ta:mar 'damar' TEKİN 174.

Kâşgarlı bu kelime için 'Oğuzlar mimi üstün söyleyerek tamar derler. Onlar her zaman yeğniliğe uyarlar; çünkü üstün harekelerin en yeğnisidir, hep ona doğru giderler' açıklamasını yapmıştır.

Tarihî Oğuz: *tamar urucu, (damar urucu)* 'kancı, kan alıcı, hacamatçı.' (TS. V, 3710).

Modern Oğuz: TTü. *damar* 'canlı varlıklarda kanın veya besleyici sıvıların dolaştığı kanal; mermerde, bazı taşlarda ve tahta kesitlerinde renk ayrılığı gösteren dalgalı çizgi; başka türden katmanların arasında bulunan sıvı, maden veya mineral katmanı; *mec.* soy,yaradılış; *mec.* huy, mizaç; *bot.* içinde ongun besi suyunun

dolaştığı odunsun dokudan boru; *zool.* böceklerde kanat zarını dik tutmaya yarayan organ' (TüSl. I, 523); *(ağ.) damar(I)* 'kök' (DS IV-1350); *damar (II)* 'çeşit, tür'(DS IV-1350); **Az.Tü.** *damar* 'canlıların vücudunda kanın ve tenfaların dolaştığı boru şeklinde yollar; çeşmenin, pınarın başlangıcı, menbaı; volkanik taşlarda, ağaçlarda vs. belirli hatlar şeklindeki tabakalar.//yapraklardaki çizgi şeklindeki izler; *mec.* özellikle, heves, temayül, kabiliyet, beceri' (Altaylı I, 227); **Trkm.Tü.** *damar* 'damar; bitki damarı'(TrkmÇSl. 133); **Gag.Tü.** *damar* 'damar; kas' (GagSl. 67).

161. DLT *tas* 'her nesnenin kötüsü, bayağısı' (Atalay I, 329; Dankoff-Kelly 165) (تَسْ).

<*tas 'kötü ve benzeri' Bkz. ED 554b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) tas (II)* 'bağ çubuklarında görülen bir çeşit hastalık'(DS X-3836); *tas (V)* 'koku, iz' (DS X-3836); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

162. DLT *taḳı* 'Oğuzcada 'ile' anlamınadır'(Atalay III, 226; Dankoff-Kelly 545)(تَقِي)

<*takı 'dahi, daha' Bkz. ED 466a.

*Dîvân'*da kelimenin 'dahi, daha' manasına geldiği, Oğuzcada ile anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *dakı, (dağı, dahı)* 'dahi, de; bundan başka,aynı zamanda,hem de,ve... ; başka, diğer; daha(sıfat başlarında); daha ziyade, daha çok; henüz, hala; sonra bundan sonra, artık, bir daha; yine, yine de' (TS II, 969).

Modern Oğuz: TTü. *dahi* 'da, de.; " bile" anlamında şart bildiren fiilerden sonra gelerek şartın geçerli olmadığını bildirir' (TüSl. I, 514); *(ağ.) da, dā, daa(I)* 'doğrulama, uygun bulma, evet; daha anlamında kullanılır; şaşma bildirir ünlem' (DS IV-1311); **Az.Tü.-; TrkmÇ.Tü.** *dagı (dagı)* daha, başka; daha; başkaları (131); **Gag.Tü.-**

163. DLT *tögi* 'darının kabuğu çıkarıldıktan sonra kalan özü' (Atalay III, 229; Dankoff-Kelly tügi 547) (تُگِی).

<*tög-i 'ezmek, tahıl, hububatın temizlenmesi'. Bkz. ED 478b; tögi 'temizlemek' ERDAL I, 340.

Tarihî Oğuz: *düğü* 'pirinç ufağı, bulgur ufağı'(TS II, 1305).

Modern Oğuz: TTü. *düğü* 'elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur; *hlk.* pirinç' (TüSl. I,651); **Az.Tü.**-; **Trkm.Tü.; Gag.Tü.-.**

164. DLT *tälü* 'ahmak' (Atalay III, 232; Dankoff-Kelly 548) (تَلُو).

<*telve 'deli, aptal' Bkz. ED 493a; telü 'deli' TEKİN 181.

Tarihî Oğuz: *deli,(delü)* 'zorlu, azgın, korkunç surette' (TS II, 1066).
Modern Oğuz: TTü. *deli* 'aklını yitirmiş olan, akli dengesi bozulmuş olan, mecnun; *mec.* davranışları aşırı ve taşkın olan (kimse), çılgın; *mec.* aşırı derecede düşkün; coşkun, azgın' (TüSL. I, 545); **Az.Tü.** *deli sıf.* akıl ve şuuru yerinde olmayan, çılgın, divane, mecnun, meczup.//isim olarak da kullanılır; *is.* serseri, ahmak, akılsız, davranış ve hareketleri bilmeyen, ne yaptığını bilmeyen adam; *sıf.mec.* azgın, coşkun, hiddetli, şiddetli, karşı konulmaz; *is.mec.* **delisi** şeklinde- bir şeye çok düşkün, müptela, alışkın, gereğinden fazla sevgi ve istek, heves duyan adam; vurgun; *sıf.mec.* folklorda: delicesine yiğit, kahraman.//isim anlamında (genelde çoğul.); *sıf.mec.* ürkek, yerinde olmayan, hareketli' (Altaylı I, 249); **Trkm.Tü.** *deli* psihiki ve ruhı taydan hesaglık tapınan, jinli; aklını aldıran, aklından azaşan, tentek, akılsız; sonunı saymaz, batır' (TrkmSl. 286); **TrkmÇ.Tü.** *dëli(dë:li)* deli (TrkmÇSl 140); **Gag.Tü.** *deli* 'deli'(GagSl. 71).

165. DLT *uġur* 'hayır ve bereket' (Atalay I, 53; Dankoff-Kelly 38-9) (اُغُر).

<*uğur 'zaman, neden, doğru zaman, iyi talih, şans, kader' Bkz. ED 89a.

Dîvân'da ayrı madde başları altında *uġur* kelimesi için 'vakit', 'devlet', 'bir işte imkân ve fırsat' anlamları ile Oğuzca kayıt düşülen ve sadece yolculuk hâlinde

kullanıldığı söylenen 'hayır ve bereket' anlamları verilmiştir. Clauson'un da belirttiği gibi kelimenin birbiriyle semantik açıdan ilişkili geniş bir anlam çerçevesi bulunmaktadır.

Tarihî Oğuz: *uğur eri* 'iyi bir maksat için yola çıkan yolcu' (TS VI, 3929); *uğur* 'ön, yön; yol' (TS VI, 3928).

Modern Oğuz: TTü. *uğur* 'bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı; bu nitelikte olduğuna inanılan şey; meymenet, kadem' (TüSl. II,2277); **Az.Tü**. *uğur* 'baht, mutluluk.//bir işin, arzunun vs. başarılı sonu, müsbet neticesi; başarı' (Altaylı II,1164), **Az.Tü.** *ugur* 'baht, seadet, hoşbehtlik' (ADİL IV, 221); **Trkm.Tü.** *uğur* 'doğrultu, yön, istikamet; akım, cereyan; yol, yöntem, tarz; akraba; anlam, mana' (TrkmÇSl. 644); **Gag.Tü.** *uur* 'yön; karşısında' (GagSl. 250); *uur* 'uğur' (GagSl. 250).

166. DLT *utunç* 'utanma' (Atalay III, 448 utanç; Dankoff-Kelly 637) (أُتُنْج).

<*u:tan-ç 'utanmak' Bkz.ED 60b.

Tarihî Oğuz: *utalgan* 'utanmak' (TS. VI, 4003)

Modern Oğuz: TTü. *utanç* 'utanma duygusu, hicap.' (TüSl.II, 2288); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

167. DLT *uyaz* 'bir çeşit sivrisinek' (Atalay I, 84 öyez; Dankoff-Kelly 54) (أُيَزْ)

<*uyaz 'keskin böcek türü, uçan, sivrisinek' Bkz. ED 276b.

Tarihî Oğuz: *üyez, (üvez)* 'sivrisinek, at sineği, eşek sineği, tatarcık, büvelek' (TS VI. 4127).

Modern Oğuz: TTü. *üvez* 'sivrisineğe benzer bir böcek' (TüSl. II, 2321); *(ağ.) üvez (I)* 'bir çeşit sivrisinek; tatarcık; at sineği'(DS XI-4082); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

168. DLT *urġa* 'büyük ağaç (Oğuz-Argu)' (Atalay I, 128; Dankoff-Kelly 76) (أرغا)

urğa 'bir tür ağaç ismi' Bkz. ED 215b.

Dîvân'da kelimenin Oğuzca ve Argu dilince olduğu belirtilmiş.Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.

169. DLT *ujlanğ* 'bukalemun' (Atalay I, 116; Dankoff-Kelly 133) (أزلنغ).

<*ajlaŋ 'bukalemun' Bkz.ED 26b.

Dîvân'da kelime için Oğuzca kaydı düşülmüştür. Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak vermekte ve Oğuzca içinde İranî bir alıntılama olarak kabul etmektedir. Kelime modern ve tarihî alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz:-

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

170. DLT *uç* 'bir nesnenin tükenmesi' (Atalay I, 44; Dankoff-Kelly 34) (أوج).

<*uç 'uç, son, uç' Bkz. ED176 uç; hūç 'uç' TEKİN 179.

Dîvân'da kelimenin diğer temel ve yan anlamları da geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *uç* 'son, nihayet, netice; kenar; hudut, serhat, sınır; sebep, vesile' (TS VI, 3887).

Modern Oğuz: TTü. *uç* 'genellikle uzun bir nesnenin incelerek biten son ve sivri noktası; uzun bir şeyin baş ve son noktası; bir şeyin kenarı; bir uzaklığın son noktası; bir şeyin başı,tepesi; sebep; Türk devletlerinde genel olarak sınır boylarındaki eyalet ve sancaklara verilen ad' (TüSl. II, 2272), (ağ.) *uç(I)* 'ıssız, uzak yer; kıyı; sınır' (DS XI-4020); *uç(II)* sonuç.(DS XI-4020); **Az.Tü.** *uç* 'bir şeyin sivri, şiş, nazik, batıcı,

tarafı, kenarı' (ADİL IV, 238); **AzTü.** *uc* 'bir şeyin sivri,ince, batıcı tarafı, kenar.//kumaşın, elbisenin vs. kenarı.//bir şeyin bitiş kısmı, kenarı.//uzun bir şeyin bitiş tarafının her biri.// bir şeyin kenarını oluşturan küçücük bir parçası.//son, nihayet, bitiş; baş, tepe; ucundan şeklinde..... sebebiyle,....yüzden,....göre anlamında. (Altaylı II,1161); **Trkm.Tü.** *uç (u:ç)* 'uç'(TrkmÇSl. 642); **Gag.Tü.** *uç* 'uç, son'(GagSl. 248).

171. DLT *urra* 'erkeklerde olan kasık yarıklığı, kavluç' (Atalay I, 39; Dankoff-Kelly 32) (أُرَّ).

<*urra 'kasık yarıklığı' Bkz. ED197a urra.

Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak göstermiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

172. DLT *us* 'hayır ile şerri ayırdediş' (Atalay I, 36; Dankoff-Kelly 30) (أُسّ).

<*us 'akıl, zeka, farkları ayırma yeteneği' Bkz. ED240a.

Tarihî Oğuz: *us* 'akıl, fikir' (TS VI, 3984).

Modern Oğuz: TTü. *us* 'akıl' (TüSl. II, 2284); **Az.Tü.** *us* 'agıl, kamal, zeka, derrake, feraset, idrak; edep, terbiye' (ADİL IV, 234); **Az.Tü.** *us* 'akıl, zeka, idrak; edep, terbiye' (Altaylı II, 1167); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

173. DLT *ügürmäk* 'deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle, sepete benzer nesne' (Atalay I, 507; Dankoff-Kelly 253) (أُكُرْمَلْ).

<*ügrümük < ügri-mük 'sallanan şey' Bkz. ED 115b; ERDAL I 101.

Dîvân'da *tägirmäk* (ED 486b) (hap.leg.) kelimesine Oğuzların *ügürmäk* dedikleri kaydı düşülmüştür.

Tarihî Oğuz: *üğrümük* 'beşik ve salıncağın sallanma merkezi' (TS VI, 4059). *üğrümek, (üğrimek, üğülemek)* 'sallamak, ırgalamak' (TS VI, 4058).

Modern Oğuz: TTü. *üğrüm* 'is. astr. yer'in dönme ekseninin, yaptığı koni hareketi boyunca dalgalanması, nütasyon. (TüSl. II, 2306); *(ağ.) üğrümük ~ üğrümbeç* 'beşiğin üstünde örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol' (DS XI 4060); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.**

174. DLT *yaġ ügüri* 'susam' (Atalay I, 54; Dankoff-Kelly 39) (ياغ اكرى).

<*yaġ+ üyür 'akdarı ve benzeri' Bkz. ED 275b +i.

Dîvân'da "darı" anlamında *ügür* kelimesi geçiyor. Bu kelime 'Oğuzlardan başka bütün Türk ulusları tarafından kullanılır. Bunu Oğuzlar bilmez' açıklamasıyla geçmektedir. Ancak *yaġ ügüri* 'susam' için Oğuzca kayıt düşülmüştür. Kelime modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; GagTü.-

175. DLT *yoş* 'sıkışma' (Atalay III, 4 yuş; Dankoff-Kelly 446) (يُشْ).

<*yoş 'başarının sönmesi, *mec.* az bilgi' Bkz. ED976b (Hap.Leg.).

Dîvân'da kelime değişik anlamlarıyla da verilmiştir. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir.

Tarihî Oğuz: *yoş* 'yorgun, yıpranmış, fersiz, zaif, kamaşık, bulanık; yorgunluk, fersizlik, zayıflık' (TS VI, 4675).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) yoş (l)* 'loş, alacakaranlık' (DS XI-4299); **Az.Tü.-;Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

176. DLT *yüzerlik* 'üzerlik otu' (Atalay III, 12; Dankoff-Kelly 449) (يُوزَرْلِكْ).

<*yüzerlik 'üzerlik otu' Bkz.ED 988b

Dîvân'da *yıdıġ ot* 'üzerlik otu' için Oğuzların *yüzerlik* kullandığı kaydı geçer.

Tarihî Oğuz: *yüzerlik* 'ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır ses çıkararak yanıp güzel bir koku neşreden tohum,üzerlik' (TS VI, 4783).

Modern Oğuz: TTü. *üzerlik* 'sedef otugillerden, yaprakları almaşık, çiçekleri beyaz renkte, susama benzemeyen tohumları acı olan, halk hekimliğinde tedavi ettiğine inanılan bir bitki' (TüSl. II, 2323); *(ağ.) yüzellik (yüzelik, yüzerlik)* halk inancına göre nazara karşı kullanılan bir ot' (DS XI-4336); **Az.Tü.** *üzerlik* '*bot.* sedefotugillerden, çok dallı, beyaz çiçekli, acı tohumu tütsü olarak kullanılan bitki; bu bitkinin kuru gövdesi, yaprakları, tohumu' (Altaylı II,1187); **Trkm.Tü.** *üzärlik (üzä:rlik)* 'a- *bot.* kumlu, çorak, yerlerde yetişen beyaz çiçekli yabani bir bitki' (TrkmÇSl. 659); **Gag.Tü.-**.

177. DLT *yatuḳ* 'Oğuzların bir kısmına verilen ad' (DLT III, 14, Dankoff-Kelly 450-1) (يَتُوقْ).

<*yatuk 'tembel, israfçı' Bkz. ED 887b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.; Gag.Tü.-

178. DLT *yiba* 'yaş ve ıslak olan herhangi bir şey' (Atalay III, 24 yaba; Dankoff-Kelly 454) (يِبَا).

<*yebe 'ıslak' Bkz. ED 872a.

Dîvân'da kelime için Oğuzca kaydı geçmektedir. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Kelimenin modern Türk dili alanındaki *yibi-* 'nemli olmak' fiili ile ilişkili olduğunu söylemiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; GagTü.-

179. DLT *yöre* 'yöre, çevre bir şeyin etrafı'(Atalay III, 24; Dankoff-Kelly 454)(يِرا)

<*yöre 'çevre, çevredeki her şey' Bkz. ED 956a.

Tarihî Oğuz: *yöre* 'etraf, çevre, civar, daire, muhit, havali' (TS VI, 4693).

Modern Oğuz: TTü. *yöre* 'bir bölgenin belli bir yer ve çevresini kapsayan sınırlı bölümü, havali, mahal' (TüSl. II, 2467); *(ağ.) yöre (I)* 'çevre; harman yerinin kıyısı' (DS XI-4308); **Az.Tü.** *yöre* 'yan, etraf' (Altaylı II, 1259); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

180. DLT *yalġu* 'ahmak, beyinsiz adam' (Atalay III, 33; Dankoff-Kelly 458)(يَلْغُو)

<*yalgu 'mide bulandırıcı, tiksindirici' Bkz. ED 925b.

Dîvân'da kelime için Oğuzca kaydı düşülmüş. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir. Kelimenin semantik açıdan *yalk-* 'to be nauseated' fiili ile ilişkili olabileceğini söyleyerek *yalgu* şeklinin *yalkgu*'dan gelebileceğini ifade etmiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz:TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

181. DLT *yerdäş* 'hemşehri' (Atalay III, 40; Dankoff-Kelly 461-2) (يَرْدَشْ).

<*yer+däş 'yakın şehirli' Bkz. ED 959b.

Tarihî Oğuz: *yerdeş* 'hemşeri' (TS VI, 4535).

Modern Oğuz:TTü. *(ağ.) yerdeş* 'ildeş, hemşire' (DS XI-4250); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-;Gag.Tü.-.**

182. DLT ***yawlaḳ*** 'kötü, düşkün (Oğuzca ve Kıpçakça)' (Atalay III, 43; Dankoff-Kelly 463) (يَغْلاقْ).

<*yabla:k 'kötü' Bkz. ED 876b.

Dîvân'da kelime için hem Oğuzca hem de Kıpçakça kaydı var.

Tarihî Oğuz: *yavlak* 'pek, çok, gayet' (TS VI, 4402).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) yavlak (I)* 'çok, çok fazla' (DS XI-4205); *yavlak (II)* 'uğursuz' (DS XI-4205); *yavlak (III)* 'alışılmamış, yabansı' (DS XI-4205); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-.**

183. DLT ***yügrük*** 'koşucu, geçici; Oğuzlar bilgin ve uyumlu, akıllı, erdemli kişilere yügrük bilge"derler' (Atalay III, 45; Dankoff-Kelly 464) (يَكْرُكْ).

<*yügür-ük 'hızlı koşan, süratli, hızlı' Bkz. ED 914a, yügrük, yügürük 'hızlı koşan' ERDAL I, 258.

Tarihî Oğuz: *yüğrük* 'yürük, hızlı giden, çok koşan, işlek; yürürlük, hızlı gitme' (TS VI, 4743).

Modern Oğuz: TTü. *yüğrük* 'iyi yürüyen, iyi koşan; çalışkan; çevik, güçlü' (TüSl. II, 2477); *(ağ.) yüğrük (I)* 'güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk; yürekli; cinsel isteği fazla' (DS XI-4325); *yüğrük (II)* 'iyi yürüyen koşan (at vb. için); at yarışı, koşu; koşu atı' (DS XI-4326); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

184. DLT ***yas*** 'ölüm, helâk' (Atalay III, 159; Dankoff-Kelly 514) (ياسْ).

<*ya:s 'kaybetme, zarar' Bkz. ED 973b; yâs 'yas, matem' TEKİN 175.

Tarihî Oğuz: *yas tonu, (yas giyesisi)* 'matem elbisesi' (TS VI, 4376).

Modern Oğuz: TTü. *yas* 'ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem' (TüSl. II, 2402); *(ağ.) yas (IV)* 'ölü ağıdı' (DS XI-4190); **Az.Tü.** *yas* 'yakın bir kimsenin ölümü dolayısıyla her türlü zevk ve eğlencelerden kendini mahrum etmek ve siyahlardan giyinmek şeklinde ifadesini bulan hüzün ve kederi, matem; *mec.* keder, elem, üzüntü, ümitsizlik' (Altaylı II, 1229); **Trkm.Tü.** *yas* 'matem' (TrkmSl. 856); **TrkmÇ.Tü.** *yas(ya:s)* 'yas, matem' (TrkmÇSl. 681); **Gag.Tü.** *yas* 'yas' (258).

185. DLT *yaŋa* 'derenin yanı, herhangi bir ırmağın bir yanı' (Atalay III, 369; Dankoff-Kelly 605) (يَنكا).

<*yaŋa (syn.w.) ya:n Bkz. ED 943b; yān 'yan' TEKİN 175.

Clauson kelimenin gelişimini *yaŋa:<yanğa:<ya:nka:* şeklinde göstermiştir (ED 943b).

Tarihî Oğuz: *yaŋa (yaŋada, yaŋadan, yaŋadın, yaŋasına, yaŋaya)* 'taraf, tarafa, tarafta, taraftan, tarafına' (TS VI, 4264).

Modern Oğuz: TTü. *yan* 'ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümü; yön sağ ve solun ortak adı, taraf; yer; *üst.*; birlikte beraberinde olma; bedenin bir bölümü; üstte, altta, arkada veya önde olmayan; savaş düzenindeki ordunun iki kanadında her biri; *mec.* istekleri karşıt olan iki kişden veya topluluktan her biri; ikinci derecede olan; *zf.* bir yana yönelerek; *mat.* bir denklemde "=" işaretiyle ayrılmış olan iki anlatımdan her biri; tali' (TüSl. II, 2379); **Az.Tü.** *yan* 'taraf, etraf; vücudun omuzlardan bacakların başlangıcına kadar olan sağ ve sol tarfı; sağ ve sol tarafta olan; kenar; sağrı, oturak yeri, kalça; vasıtasız yakınlık, beraberlik bildirir; **yanında, yanımda** şeklinde.' (Altaylı II, 1217); **Trkm.Tü.** *yan(ya :n)* 'bedenin bir bölümü; taraf, yan; giyim kuşamın vb. koltuktan eteklere değin uzanan parçası ; bir şeyin yakını, yanı' (TrkmÇSl. 674); **Gag.Tü.** *yan* 'yan, taraf' (GagSl. 256).

186. DLT *yorınça* 'yonca' (Atalay III, 375; Dankoff-Kelly 608) (يُرْنْجَا).

<*yorınçğa 'yonca ya da kaba yonca' Bkz. ED 971a.

Dîvân'da kelimenin aslî şekli *yorınçga* (I, 431 / III, 433) da geçmektedir.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *yonca* 'çayır bitkilerini genel adı' (TüSl. II,2463); *(ağ.) yoncalık* 'yonca tarlası'(DS XI-4293); **Az.Tü.** *yonca bot.* 'baklagillerden, kırmızı veya mor çiçek açan yem bitkisi (trifolium)' (Altaylı II, 1257); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *yonca* 'yonca' (GagSl. 261).

187. DLT *yäŋgäç* 'yengeç' (Atalay III, 384; Dankoff-Kelly 611) (يَنْكَجْ).

<*yäŋgäç 'yengeç' Bkz. ED 950a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *yengeç* 'eklem bacaklılardan birinci ayak çifti iki kıskaç olarak gelişmiş, et için avlanan, suda yaşayan bir böcek' (TüSl. II, 2431); **Az.Tü.** *yéngeç* 'kabuklu, on ayaklı, birinci çift ayakları kıskaçlı, istakozdan küçük, yan yan hareket eden su hayvanı'(Altaylı II, 1243); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

188. DLT *yalŋuḳ* 'cariye (Oğuz, Kıpçak ve Suvarlarca)' (Atalay III, 385; Dankoff-Kelly 612) (يَلْنُقْ).

<*yalŋuk < yalın-guk 'bir insan' (a human being ,man) Bkz. ED 930b.

Clauson kelimenin *yalınguk* şeklinden büzüşme ile *yalŋuk* şekline geliştiğini kaydeder. Divan'da *yalŋuk* kelimesinin temel anlamı 'bütün insanlara verilen genel bir ad' (III, 385) olarak geçer. Aynı kelime için ayrı bir madde başında verilen 'cariye' anlamına Oğuzca kaydı düşülmüştür.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

189. DLT *yorıġçı* 'hısımlar, dünürler arasında gidip gelen kimse' (Atalay II, 51; Dankoff-Kelly 468). (يُرِ غْجِ). Bkz. *yazıgçı.*

<*yorı-gçı Bkz.ED 964a; yorı-k ERDAL I, 173; yörı- 'yürümek' TEKİN 179.

Clauson ED'de *Dîvân*'da geçen *yazıgçı* kelimesi için *yorıgçı* kelimesini vermiş. Muhtemelen kelimeyi yanlış yazım olarak değerlendirmiştir.

190. DLT *yazıġçı* 'yazıcı, hısımlar arasında mektup getirip götüren elçi' (Atalay III, 55; Dankoff-Kelly 465) (يز غجى). Bkz. *yorıgçı*

<*yaz-ıgçı

Tarihî Oğuz: *yazıcı* 'kâtip' (TS VI, 4454).

Modern Oğuz: TTü. *yazıcı* orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş; bir filmin yazılarını hazırlayan, yazıcı cihazı kullanan kimse; yazar; bilgisayarda hazırlanan metnin yazılı sayfa halinde dökümünü veren araç. (TüSl. II, 2419); *(ağ.) yazıcı(I)* dilekçe yazan; yazman.(DS XI-4216); *yazıcı(II)* oyunda ikinci oynayan.(DS XI-4216); **Az.Tü.** *yazıcı* 'yazan, kaydeden' (Altaylı II, 1236); **TrkmÇ.Tü.** *yazıcı* 'yazar'(TrkmÇSl. 685); **Gag.Tü.** *yazıcı* yazıcı, katip; yazar. (GagSl. 259).

2. DĪVĀNU LUĠATİ'T-TÜRK'TE OĞUZCA KAYITLI SÖZ VARLIĞI

(FİİLLER)

1. DLT *anğla-* 'anlamak' (Atalay I, 290; Dankoff-Kelly 147) (انغلادي).

<*aŋla- 'anlamak' Bkz. ED 186a; anla 'anlamak' ERDAL II, 429; TEKİN 171.

Tarihî Oğuz: *aŋla-* 'telâkki etmek' (TS I, 161).

Modern Oğuz: TTü. *anla-* 'bir şeyin ne demek olduğunu, neye işaret ettiğini kavramak, yeni bilgileri eskisiyle bir araya getirerek sonuç niteliğinde başka bir bilgi edinmek; sorup öğrenmek; doğru ve yerinde bulmak; birinin duygularını, isteklerini, düşüncelerini sezebilmek; bir şey üzerinde bilgisi bulunmak; *(-den)* (olumsuz ve soru biçiminde) iyilik görmek, yararlanmak; *argo* sahip olmayı istemek, dileğinin yerine getirilmesini istemek. (TüSl. I, 112); *(ağ.) aŋlamak(I)* Anlamak, idrak etmek.(DS I-275); **Az.Tü.** *anla-* 'Kavramak, idrak etmek akıl erdirmek; duymak, sezmek, hissetmek; bir şey hakkında belirli bir fikri düşüncesi olmak' (Altaylı I, 44); **Trkm.Tü.** *aŋla- (a:ŋla-)* 'anlamak; sezmek, sezinlemek'(TrkmÇSl. 30); **Gag.Tü.** *annamaa* 'anlamak.' (GagSl. 14).

2. DLT *arḳa-* 'yoklamak, aramak' (Atalay I, 283; Dankoff-Kelly 145) (ارقادي).

<*arka- 'araştırmak, aramak' Bkz. ED 217a; TEKİN 171, ārga- 'aramak'.

Dîvân'da *arḳadı* kelimesi 'aramak, yoklamak' anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *arḳadı* kelimesinin 'iyilik ve hayır' anlamında kullanılmasına rağmen, *ḳarġadı* kelimesi ile beraber kullanıldığı 'zaman, şer' anlamına da geldiği belirtilmiştir. Clasuon'da kelime 'aramak, araştırmak' anlamında verilmiştir. Günümüz Oğuz dillerinde kelime *ara-* şeklinde geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *ara-* 'yoklamak, tedkik etmek' (TS I, 185).

Modern Oğuz: TTü. *ara-* 'birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak; bir yöntem bulmaya çalışmak; araştırmak, yoklamak; ziyarete, hatır sormaya gitmek; bir şeyin yokluğunu duyarak geri gelmesini istemek; önem verip istemek; *mec.* şart koşulmak' (TüSl. I, 125); **Az.Tü.** *ara-* 'bulmaya çalışmak, bakmak, gezmek' (Altaylı I, 49); **Trkm.Tü.** *ära-* 'biri birinden ayrışdırmak, biri birinden bölüşdirmek; saylamak, seljermek; gözlemek, agtarmak' (TrkmSl. 48); **Gag.Tü.-**

3. DLT *atlan-* 'binmek, çıkmak' (Atalay I, 255; Dankoff-Kelly 133)(اَتْلَنْدِي).

<*at+la-n- 'ata binmek' Bkz. ED 58a; ERDAL II, 591, UWb. 269.

Tarihî Oğuz: *atlan- (ata atlanmak)* 'ata binmek' (TS I, 276).

Modern Oğuz: TTü. *atlandırmak-* 'ata bindirmek veya binecek at vermek' (TüSl. I, 160); *(ağ.) atlanmağ* 'atlamak, sıçramak' (DS I, 371); **Az.Tü.** *atlan-* 'ata binmek; atlamak, sıçramak, yüksek bir yerden kendini aşağıya bırakmak.//Bir şeyin üzerinde atlayıp geçmek; dövünmek, çırpınmak' (Altaylı I,64); **Trkm.Tü.** *atlandır-* 'ata mündürilmek, bir ere uğradılmak' (TrkmSl. 57); **TrkmÇ.Tü.** *atlan-* 'ata binmek; yola çıkmak (TrkmÇSl. 36); **Gag.Tü.** *atlanmaa* 'atlatılmış olma, unutulmuş olmak; atlayıp geçmek' (GagSL.19).

4. DLT *ayıt-* 'sormak' (Atalay I, 215; Dankoff-Kelly 115) (اَيِتّي).

<* ayıt- 'konuşmak, sormak' Bkz.ED 268b; ERDAL II 763, UWb. 309.

Dîvân'da *ayıttı* kelimesi sordu anlamındadır; ama Oğuzların söylemek anlamında kullandıkları ve bunun kurala aykırı olduğu belirtilmiştir. Günümüz Oğuz Dillerinde kelime "söylemek, demek" anlamlarında kullanılmaktadır.

Tarihî Oğuz: *ayıtmak (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek)* 'söylemek, demek, anlatmak' (TS I, 323).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) ayıt-* (~ *ayt-*) 'söylemek, anlatmak, nakletmek, konuşmak; türkü söylemek, teganni etmek' (DS I, 421), *ayıtmak (III)* 'beyazlatmak,

parlatmak'(DS I, 421); **Az.Tü.** *ayıt-* 'demek, söylemek' (Altaylı I, 74); **Trkm.Tü.** *ayt-* 'bir zat hakda habar bermek, duydurmak, diymek; yerine yetirmek; gürrün bermek, sohbet etmek, gürlemek' (TrkmSl. 32); **Gag.Tü.-**

5. DLT *baḳır-* 'bağırmak (deve)' (Atalay III, 186; Dankoff-Kelly 526) (بَاقِرْدِي).

<* ba:kır 'bağırmak' Bkz. ED 318a; bākır- 'bağırmak' TEKİN 172.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *bağırmak* 'yüksek ve gür ses çıkarmak; *mec.* kendini belli etmek; yüksek sesle azarlamak.' (TüSl. I, 195); *(ağ.)bağırınmak* 'bağırıp durmak.'(DS II-479); **Az.Tü.** *bağırmag* 'yüksek ve gür ses çıkarmak; nara atmak; ağlamak, feryad etmek. (Altaylı I, 83); **Trkm.Tü.** *bağır-* bağırmak böğürmek; *mec.* acı acı ağlamak bağırıp çağırmak, hüngür hüngür ağlamak.(TrkmÇSl. 43); **Gag.Tü.** *baarmaa* 'bağırmak; çağırmak, seslenmek (GagSl. 26).

6. DLT *başmaḳlan-* 'başmaklanmak' (Atalay II, 274; Dankoff-Kelly 403) (بَشْمَقْلَنْدِي).

<*başmak+la-n- Bkz. ED 383a (hap.leg).

Tarihî Oğuz: *başmak,(paşmak)* 'ayakkabı'(TS I, 448).

Modern Oğuz: TTü. *başmak* 'ayakkabı, paşmak.'(TüSl. I, 240); **Az.Tü.** *başmag* '*esk.* üstü kapalı, arka tarafı ve pençesinin yarısı açık olan kadın veya erkek ayakkabısı.//Ayakkabı; *öz.ter.* çeşitli motor veya mekanizmalarda dayanak kalıp, koruyucukuk vs. vazifesini yapan aksam.' (Altaylı I,103); **Trkm.Tü.** *başmak* 'potin' (TrkmÇSl. 52); **Gag.Tü.** *başmak* 'ayakkabı, çizme.'(GagSl. 30).

7. DLT *boḳla-* 'pislemek' (Atalay III, 292; Dankoff-Kelly 572) (بُقْلَادِي).

<*bok+la:- Bkz. ED.315a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *bokla-* 'boklamak işi' (TüSl. I, 324); **Az.Tü-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *boklamaa* 'pislik atmak, çirkeflik etmek. (GagSL. 38); *boklatmaa* 'pisletmek' (GagSl. 38).

8. DLT *buyur-* 'buyurmak, emretmek' (Atalay III, 186; Dankoff-Kelly 526)(بيُرْدِي)

<*buyur- 'zorlamak' Bkz. ED 387b.

Tarihî Oğuz: *buyurmak* 'emretmek, (Saygı gösterilen kimse) söylemek, demek' (TS I, 731).

Modern Oğuz: TTü. *buyurmak* 'bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek; söylemek, demek, düşüncesini bildirmek; gelmek, gitmek, geçmek, girmek; almak; "etmek,eylemek" anlamında yardımcı fiil olarak kullanılır.' (TüSl I, 363); *(ağ.)buyuruk* 'buyruk, emir' (DS II-809); **Az.Tü.** *buyurmağ* emir vermek, emretmek.//Aynı manada nezaket ve hürmet içinde kullanılır; *esk.* söylemek, demek, teklif etmek (hürmet ve nezaket ifadesidi, bazan alay olarak da söylenir.); gitmek, gelmek (nezaket ifadesi olarak kullanılır.); *esk.* yapmak, icra etmek anlamında. (hürmet; ifadesi olarak söylenirdi.); *buyur, buyurun şeklinde*: nezaketle davet etme, seslenme, teklif manasında kullanılır veya bir şeyi takdim ettikte söylenir. (Altaylı I, 159); **Trkm.Tü.** *buyur-* 'buyurmak, emretmek; ısmarlamak, sipariş vermek' (TrkmÇSl. 90); **Gag.Tü.** *buyurmaa* 'buyurmak, emretmek; davet etmek; izzet ikramda bulunmak, ağırlamak' (GagSl. 44).

9. DLT *bäklät-* 'bağlatmak, hapsetmek, gözettirmek'(Atalay II, 341; Dankoff-Kelly 434) (بَكْلَتِي).

<*bäk+lä-t- Bkz. ED 327a; ERDAL II,765.

Tarihî Oğuz: *bekle-* 'saklamak, gizlemek, kapalı tutmak; muhafaza etmek, korumak, esirgemek' (TS I, 484).

Modern Oğuz: **TTü**. *bekletmek* 'beklemek işini birine yaptırmak.' (TüSl. I, 258); *(ağ.)beketmek(I)* 'kapatmak, tıkamak, örtmek' (DS II-601); *beketmek(III)*

hapsetemek. (DS II-602); *beketmek(V)* akarsu kesmek. (DS II-602); **Az.Tü.** *beklemek* 'muhafaza etmek, korumak, başında nöbet tutmak; Bir işin olmasını veya belirip ortaya çıkmasını gözlemek, kollamak.' (Altaylı I,113); **Trkm.Tü.** *bekle-* 'kilitlemek; kapamak; (önüne) duvar çekmek, set çekmek, bent yapmak, baraj yapmak.' (TrkmÇSl. 57); **Gag.Tü.** *bekletmee* 'beklettirmek.'(GagSl. 32).

10. DLT *bäklän-* 'berkişmek, sağlamlaşmak, kapanmak, saklanmak'(Atalay II, 239; Dankoff-Kelly 385) (بَكْلَنْدِي).

<*bäk+lä-n- Bkz. ED 327a; bekle-n- 'kapanmak' ERDAL II,593.

Tarihî Oğuz: *beklenmek* 'pekleşmek, sertleşmek' (TS I, 484).

Modern Oğuz: TTü. *beklen-* 'beklemek işine konu olmak' (TüSl. I, 257); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.** *beklen-* 'kilitlenmek; kapatılmak; bent yapılmak, duvar çekilmek.' (TrkmÇSl. 57); **Gag.Tü.-**

11. DLT *bäkläş-* 'muahede yapmak, ahitleşmek' (Atalay II,203; Dankoff-Kelly 368) (بَكْلَشْمِي).

<*bäk+lä-ş- Bkz. ED 327a.

Tarihî Oğuz:-

Modern Oğuz: TTü. *bekleşmek* 'birlikte veya karşılıklı beklemek'(TüSl. I, 257); **Az.Tü.-**; **Trkm.Tü.** *bekleşmek* (TrkmSl. 86); **Trkm.Tü.** *bekle-* 'kilitlemek; kapamak.' (TrkmÇSl. 57); **Gag.Tü.-**

12. DLT *bildüz-* 'bildirmek, öğretmek'(Atalay II, 202; Dankoff-Kelly 368) (بِلْدُزْدِي).

<*bil-düz- Bkz. ED 335a; bil-tiz- 'konular hakkında bilgi verdi' ERDAL II,707.

Dîvân'da kelimenin Oğuzca olduğunu öbür Türklerin böyle söylemediği kaydı geçmektedir.

Tarihî Oğuz: *bildirdi ola* 'bildirdi mi' (TS I, 549).

Modern Oğuz:TTü. *bildirmek* 'herhangi bir konuda bilgi vermek; herhangi bir konuda bilgi vermek; anlatmak, ifade etmek.' (TüSl I, 292); **Az.Tü.** *bildirmek* 'haber vermek, ilan etmek, haberdar etmek; anlatmak, açıp söylemek, hissettirmek, kavratmak.' (Altaylı I, 130); **Trkm.Tü.** *bildir-* 'bildirmek, haber vermek; göstermek, belirtmek; belirmek, belli olmak, aşikar olmak' (TrkmSl 68); **Gag.Tü.** *bildirmee* 'bildirmek, bilgi vermek, haber vermek; ün kazanmak.' (GagSl 35).

13. DLT *çat-* 'katmak, eklemek' (Atalay II, 294; Dankoff-Kelly 413) (جَتّ).

<*çat-'getirip,birleştirmek' Bkz. ED 402a.

Tarihî Oğuz: *çatmak* 'birbirine bağlamak, tutturmak; parçalarını birbirine tutturmak suretiyle bir şey yapmak; karşılaşmak, dokunmak, çarpmak' (TS II, 838).

Modern Oğuz: TTü. *çatmak* 'değnek, kılıç, tüfek gibi uzun şeylerden birkaç tanesini, tepelerinden birbirine çaprazlama dayayarak durdurmak; (kereste vb. gereci) birbirine tutturmak; bir şey yapmak için gerekli parçaları bir araya getirmek; (yükü hayvana) iki yanlı yüklemek; (başa yemeni, çatkı, yazma gibi şeyleri) bağlamak; (kaş, yüz için) sertlik, öfke bildiren bir duruma sokmak; (-e) üzücü olaylarla karşılaşmak; birine sert sözle söylemek ve yazılar yazmak; rastlamak, karşılaşmak; sırası gelmek, zamanı gelmek (TüSl. I ,446); *(ağ.) çatmağ* 'iki parçayı birbirine birleştirmek, iliştirmek.' (DS III-1092); **Az.Tü.** *çatmağ* 'belirli bir yönde giderek varılmak istenen yere ulaşmak, varmak.//bir şey, yollanan adrese, yere şahsa, sahibine ulaşmak; ilerliyen bir adama, arabaya vs.'ye yetişmek, ulaşmak.//vaktinde ulaşmak,varmak; ....yaşına kadar yaşamak; belirli bir sayıya, mertebeye, hadde ulşmak; kiyafet etmek, yetmek; bir şeyin zamanı gelmek, vakti ulaşmak; kavuşmak, birleşmek; bilinmek, malum olmak, duymak; yetişmek, ulaşmak aynı seviyeye varmak; elleri bir şeyi tutmak, kucaklamak, kavramak; anlamak, idrak etmek; bazı isimlerden sonra getirerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapılır.(Altaylı I, 194); **Trkm.Tü.** *çat-* 'yırtılan ya da sökülen yeri dikmek; bağlamak, düğümlemek; iki ya da daha fazla şeyi birbirine bağlamak; *mec.* evlendirmek; yetmek, yeterli olmak.

(TrkmÇSl. 113); **Gag.Tü.** *çatmaa* 'çatmak; atmak, açmak; dizmek; sıvamak.' (GagSl. 53).

14. DLT *çaḳrış-* 'çağırmak' (Atalay II, 209; Dankoff-Kelly 371) (جَقِرْ شْتِ).

<*çakır-ış- Bkz. ED411a; çākır- 'çağırmak' TEKİN 172; çakrış 'bağırmak' ERDAL II,466.

Tarihî Oğuz: *çağırmak* 'bağırmak, haykırmak.' (TS II, 789).

Modern Oğuz: TTü. *çağırmak* 'birinin gelmesini kendisini yüksek sesle söylemek, seslenmek; herhangi birinin bir yere gelmesini istemek, davet etmek; binmek için bir araç istemek; *hlk.* (yüksek sesle) şarkı, türkü söylemek. (TüSl. I, 422); **Az.Tü.** *çağırılmag* 'yüksek sesle seslenmek, bağırmak.' (Altaylı I, 188); *çağırmag* 'birisinin adını, lakabını, soyadını yüksek sesle söyleyerek seslemek, gelmesini, yaklaşmasını veya cevap vermesini istemek; bir yere davet etmek; mühim bir işi yapması için davet etmek, dikkatini çekmek; bazı isimlerle birlikte kullanılarak (teklif etmek, talep etmek) anlamlarını ifade eder; meclis vs. üyelerini, bir meseleyi halletmek için toplamak; davetiyi, birinin bir yere gelmesini talep ve rica etmek; *mec.* türkü, şarkı söylemek; *mec.* arzu etmek, istemek. (Altaylı I, 188); **TrkmÇ.Tü.** *çagır- (ça:gır-)* 'seslenmek, yanına gelmesini istemek; çağırmak, davet etmek; toplantı,kurultay vb. yapmak; bir iş yapmak amacıyla çağrı yapmak.' (TrkmÇSl.107); **Gag.Tü.** *çaarmaa* 'çağırmak.'(GagSl. 49).

15. DLT *çaltur-* 'çeldirmek, aratmak' (Atalay II, 182; Dankoff-Kelly 357-8)(جَلْتُرْدِ)

<*çal-tur- Bkz.ED 419a

Tarihî Oğuz: *çalmak (I)* 'katmak, karıştırmak; sürmek, sürüştürmek, tılâ etmek; sürmek, sığamak.' (TS II, 815); *çalmak (II).* 'kesmek, üzerine sürmek, kesmek; vurmak, çarpmak, atmak; çelmek; *çalmak (II)* 'bağlamak, takmak, sarmak.' (TS II, 819).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) çaldırmak(I)* duymak, hissetmek. (DS III-1050); *çaldırmak(II)* benzemek,andırmak. (DS III-1050); **Az.Tü.** *çaldırmag* 'müzik

aletleriyle bir şey çalmağa mecbur etmek, bir müzik aletini kullandırmak.' (Altaylı I, 189); **TrkmÇ.Tü.** *çaldır-* 'havalandırmak; soğuk almak.' (TrkmÇSl. 109); **Gag.Tü.** *çeldirmee →çelmee* 'çelmek, birini fikrinden caydırmak.' (GagSl. 55).

16. DLT *çalın-* 'çalınmak' (Atalay II,149; Dankoff-Kelly 342) (جَلِنْدِي).

<*çal-ın- Bkz. ED 421a.

Tarihî Oğuz: *çalmak* 'vurmak, çarpmak, atmak'(TS II, 817).

Modern Oğuz: TTü. *çalınmak* 'çalmak işini konu almak; *hlk.* inme inmek.' (TüSl I, 429); **Az.Tü.** *çalınmağ* 'bir müzik aletiyle icra edilmek; vurulmak (kapı) dövülmek, tıkırdatılmak; bir yere vurulmak suretiyle yerleştirilmek, çakılmak (çivi)' (Altaylı I, 190); **Trkm.Tü.** *çal-* 'vurmak, çarpmak.' (TrkmÇSl. 108); **Gag.Tü.** *çalınmaa* 'çalınmak (hırsızlık); çalınmak (müzikaleti); *çalınmak*: 'ekinin yanması, buğday başağının zayıf çıkması.' (GagSl. 50).

17. DLT *çaḳ-* 'çakmak, eriştirmek' (DLT II, 17; Dankoff-Kelly 272) (جَقْدِي).

<*çak 'vurmak, çarpmak, iftira etmek, dili sokabilen ' Bkz. ED 405b.

Tarihî Oğuz: *çakmak* 'aksettirmek' (TS II, 803).

Modern Oğuz: TTü. *çakmak* 'vurarak sokup yerleştirmek; çivi ile tutturmak; kazık çakıp hayvan bağlamak; *argo.* kabul edilmeyecek bir şeyi kurnazlıkla kabul ettirmek; *argo.* vurmak; bir şeyi başka bir şeye sürtmek, vurmak veya çarpmak; sezinlemek, anlamak farkına varmak; *argo.* içki içmek; *mec.* saplamak; *argo.* anlamak, bilmek; parıldamak, ışık vermek.' (TüSl. I,425); *(ağ.) çakmak(V)* kötülük etmek. (DS III-1046); **Az.Tü.** *çaḫmağ* 'ateş etmek için tüfeğin, tabancanın vs. çakmağını çekip bırakmak; ateş açmak, tüfek veya tabancayla vurmak; Birdenbire ışık saçmak, parlamak.(şimşek)' (Altaylı I, 189); **TrkmÇ.Tü.** *çak-* 'iğnesini sokmak, ısırmak; bir şeyi başka bir şeyin yüzeyine sürtmek, sürtüp yakmak; bir şeyi kırıp içindekini almak.' (TrkmÇSl.107); **Gag.Tü.** *çakmaa* 'çakmak' (GagSl. 50).

18. DLT *et-* 'koymak, kılmak' (Atalay I, 171; Dankoff-Kelly 95) (ايتّ).

<* é:t- (é:d-) 'düzenlemek, düzene koymak' Bkz. ED 36b; e:t- (e:d-) ėt- 'düzenlemek, tanzim ve tertip etmek' TEKİN 182.

Dîvân'da *etti* kelimesi için değişik anlamlar verilmiştir. Oğuzların bir şey yaptıkları zaman *etti* sözünü kullandıkları, öbür Türklerin ise *kıldı* dediklerini ve Oğuzların bu kelimeyi kadınla çiftleşmekte kullanıldıkları için kadınlar sıkılmasın diye bu kelimeyi bıraktıkları belirtilmiştir.

Tarihî Oğuz: *itmelü eylemek* 'edecek hale getirmek, etmeğe mecbur etmek; *itmeyesüz* 'etmeseydik' (TS III, 2129).

Modern Oğuz: TTü. *etmek* 'bir işi yapmak; bir durumu ortaya çıkarmak; (iyi kötü zarflarıyla) davranmak; (olumsuz olarak) bir ihtiyacı karşılamak; bulmak, erişmek; birini bir şeyden yoksun bırakmak; vermek; eşit değer kazanmak; herhangi bir değerde olmak; (neler, çok, az gibi belgisiz sıfatlarla) Kötülükte bulunmak; (tümleç olarak yatak, alt gibi kelimelerde) küçük veya büyük aptesini yapmak.' (TüSl. I, 741); **Az.Tü.** *ét-* 'bir işi yapmak, yerine getirmek; yardımcı fiil olarak isimlere takılarak birleşik fiil yapılır ve ismin anlamı ile bağlı hareketi bildirir.' (Altaylı I, 399); **Trkm.Tü.** *et-* 'bir işi amala aşırmak, üyze çıkarmak,erine etirmek; bir zadı tayyarlamak, işlep çıkarmak yasamak; kömekçi işlik funktsıyasında.' (TrkmSl. 82); **Gag.Tü.-**

19. DLT *ḳaytar-* 'çevrilmek, döndürmek' (Atalay III, 193; Dankoff-Kelly 529) (قَيْتَرْدِي).

<* kaḍıt-ar- 'geri çevirmek, geri döndürmek' Bkz. ED 675a.

Tarihî Oğuz: *kaytarmak (kayturmak)* 'çevirmek, döndürmek, iade etmek.' (TS IV, 2387).

Modern Oğuz: TTü. *kaytarmak* 'geri çevirmek, iade etmek, işten kaçmak.' (TüSl. II, 1254); *(ağ.) kaytarmak(II)* 'geri çevirmek,döndürmek; toplamak, bir araya getirmek; yerleştirmek; başı boş bırakmak, salıvermek.' (DS VIII-2708); **Az.Tü.** *ġaytarmaġ* 'geri çevirmek göndermek' (Altaylı I, 475); *ġaytarma* 'geri dönme, çevirme, verme; *bot.* çok yıllık bir çimen; oyun havalarında (Azerbaycan) birinin adı.' (Altaylı I, 475); **Trkm.Tü.** *gayt* 'dönmek; düşmek, inmek; gitmek, gezinip durmak.' (TrkmÇSl. 242); **Gag.Tü.-.**

20. DLT *kältür-* 'getirtmek'(Atalay II,195; Dankoff-Kelly 364) (كَلْتُرْدِي).

<*käl-tür- 'getirmek' Bkz. ED 716b; ERDAL II,805.

Kâşgarlı kelime için Oğuz dilinde /t/ ile, öbür Türklerde /d/ ile olduğunu belirtmiştir.

Tarihî Oğuz: *getürmek* 'nakletmek, hikâye etmek, rivayet etmek; tercüme etmek, çevirmek.' (TS III, 1673).

Modern Oğuz: TTü. *getirmek* 'gelmesini sağlamak; bir şeyi yanında veya üstünde bulundurmak; erişmek veya eriştiğini sanmak; ileri sürmek; sebep olmak, ortaya çıkarmak; iletmek, bildirmek; gelir sağlamak; bir makama atamak veya seçme; (yar) bazı kelimelerle birleşik fiil yapmaya yarar.' (TüSl.I, 846); *(ağ.) getürmek* 'getirmek.' (DS VI-2008); **Az.Tü.** *getirtmek* 'mecburi olarak getirmek, zorla getirmek, başkası vasıtasıyla getirmek.' (Altaylı I, 500); **TrkmÇ.Tü.** *getir-* 'bir şeyi getirmek; vermek, göstermek; ulaştırmak, götürmek; ürün vermek.' (TrkmÇSl. 254); **Gag.Tü.** *getirtmee* 'getirtmek' (GagSl. 103).

21. DLT *ḳartur-* 'tıkamak, kardırmak, karıştırmak' (Atalay II, 190; Dankoff-Kelly 361) (قَرْتُرْدِي).

<*kar-tur- Bkz.ED 650b 2kartur; kār-'katmak, karıştırmak'TEKİN173.

Clauson kelimenin yağ kardırmak anlamı için hapax bir unsur olduğunu belirtmiştir.

Tarihî Oğuz: *karmak (I)* karamak, bulanmak; *karmak(II), (karılmak(II))* su, önündeki set dolayısıyla birikip kabarmak; *karmak(III)* karıştırmak, katmak, birleştirmek, mezcetmek (TS IV, 2315).

Modern Oğuz: TTü. *karmak* 'karıştırmak; toz durumundaki bir şeyi sıvı ile karıştırarak çamur veya hamur durumuna getirmek.' (TüSl. II, 1221); (ağ.) *gardırmak* 'bir şey gereksiz olarak çoğalmak.' (DS VI-1922); **Az.Tü.** *ġarmaġ* 'eğmek, bükmek, burmak, katlamak, çevirmek.' (Altaylı I, 464); **TrkmÇ.Tü.** *garıl-(ga:rıl)* 'karıştırılmak, karılmak; karıştırılmak (kartlar için); sağlıksız bir gıdadan hasta olmak (at ve kuş için.)' (TrkmÇSl. 232); **Gag.Tü.** *karılmaa* 'karıştırılmak; eşleşmek (kuşlar için)' (GagSl. 135).

22. DLT *ḳarıl-* 'karışmak' (Atalay II, 134; Dankoff-Kelly 335) (قَرِلْدِي).

<*kar-ıl-'karıştırmak' Bkz.ED 658b; ka-rıl ERDAL I, 662; kar-'katmak, karıştırmak' TEKİN173.

Tarihî Oğuz: *karılmak* 'karışmak, karıştırılmak' (TS IV, 2300).

Modern Oğuz: TTü. *karılmak* 'karma işi yapmak, karışmak' (TüSl II, 1217); *(ağ.)garçaşmak* 'karışmak, birbirine girmek.' (DS VI-1921); **Az.Tü.** *ġarışmaġ* 'başka şeyin veya şeylerin içine girerek kaybolup gitmek, ayırt edilebilecek duruma gelmek.//birleşerek bir kitle haline gelmek.//kavuşmak, birleşmek; karmakarışık olmak, tertip ve düzeni bozulmak, dolaşık bir hale gelmek; müdahale etmek, bir işin yapılışına tesir etmek; bulanmak; bozulmak.' (Altaylı I, 464); **Trkm.Tü.** *garıl-* 'karıştırmak, karılmak; karıştırılmak (kartlar için); sağlıksız bir gıdadan hasta olmak. (at ve kuş için.)' (TrkmÇSl. 232); **Gag.Tü.-**

23 DLT *küḍ-* 'gözlemek, gütmek' (Atalay III, 441; Dankoff-Kelly 634) (كُوذْ يْ).

<*kü:ḍ- (g-) 'beklemek, koyun toplamak' Bkz. ED701a.

Tarihî Oğuz: *gütmek* 'takip etmek, riayet etmek, kollamak' (TS III, 1883).

Modern Oğuz: TTü. *gütmek* 'hayvan veya hayvan sürüsünü önüne katıp otlatarak sürmek; *mec.* bir düşünceyi, bir duyguyu veya bir ilkeyi gerçekleştirmeye çalışmak; *mec.* bir kimseyi, bir topluluğu kendi düşünce ve amacı doğrultusunda yönetmek, sevk ve idara etmek.'(TüSl. I,915); *(ağ.) gütmek(I)* hayvan otlatmak. (DS VI-2239); *gütmek(II)* gözetlemek, bir işi ya da düşünceyi izlemek. (DS VI-2239); **Az.Tü.** *güdmek* 'birini gizlice takip etmek,gözünü üzerinden ayırmamak, göz takibine almak; korumak müdafa etmek, beklemek, bir şey için meraklanmak.' (Altaylı I, 586); **Trkm.Tü.**; **Gag.Tü.** *güdücü* 'çoban'(GagSl. 108).

24. DLT *küs-* 'küsmek' (Atalay II, 12; Dankoff-Kelly 269) (كُسْدِي).

<*küs-'küsmek, darılmak' Bkz. ED 748b.

Tarihî Oğuz: *küsü* 'küsme, dargınlık' (TS IV, 2777).

Modern Oğuz: TTü. *küsmek* 'darılmak; gelişememek, büyümemek; görevini yerini getirememek; bir madde, herhangi bir sebeple istenilen niteliği yitirmek.' (TüSl. II,1442); *(ağ.)küseğen* 'sık sık ve çabuk küsen kimse.' (DS VIII-3049); **Az.Tü.** *küsmek* 'herhangi bir sebepten dolayı birbirinden (yakın olan birinden) incinmek, gücenmek, darılmak, onunla konuşamamak.//genelde gönlü incinmek, hatırı kırılmak; *mec.* bedbinleşmek, morali bozulmak.' (Altaylı II, 806); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *küsü* 'küsme, gücenme; memnuniyetsizlik; kavga.' (GagSl. 159).

25. DLT *ota-* 'ilaç yapmak' (Atalay III, 252; Dankoff-Kelly 555) (أُتَادِي).

<* ot+a- Bkz. ED 42b; 2ota-; ERDAL II,422.

Tarihî Oğuz: *ot (ot yat, ot yam):* 'ilaç; kokulu tohumlar, baharat.' (TS V, 3019); *otacılık* 'hekimlik, tababet' (TSV, 3021).

Modern Oğuz: TTü. *otamak* 'ilâç vererek hastalığı iyi etmeye çalışmak, tedavi etmek' (TüSl. II, 1702); *(ağ.) ot(I)* 'göz hastalığını iyileştirmek için kullanılan ev ilacı; enfiya.(DS IX-3292); *ot(II)* barut.' (DS IX-3292); *otamak* 'hastalığı geçmek, iyi olmak; hastalığı iyileştirmek.' (DS IX-3293); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

26. DLT *sırtla-* 'iple bükmek, sırtlamak; yukarı çıkmak' (Atalay III, 444; Dankoff-Kelly 635)(سَرْتْلادِي).

<*sırt+la- Bkz. ED 847a. (hapax).

Kâşgarlı kelime için iple bükmek, ayrıca bir adam küçük bir dereden yukarı doğru çıkarsa yine böyle denir şeklinde bir kayıt düşmüştür. Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak göstermiştir.

Tarihî Oğuz:-

Modern Oğuz: TTü. *sırtlamak* 'sırtına alıp yüklenmek,geçimini üzerine almak; *mec.* birinin, bir şeyin sorumluluğunu, yükünü veya geçimini üzerine almak.' (TüSl. II,1974); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

27. DLT *satğaş-* 'rastgelmek, kavuşmak, ödeşmek, soyuşmak' (Atalay II, 214; Dankoff-Kelly 373) (سَتْقَشْدِي).

<*satğaş- Bkz. ED 800b.

Tarihî Oğuz: *sataşmak* 'hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak; rastlamak, tesadüf etmek.' (TS V, 3325).

Modern Oğuz: TTü. *sataşmak* 'bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak; sarkıntılık etmek.' (TüSl. II, 1916); *(ağ.) satlaşmak* 'birine sataşmak, çatmak.' (DS X-3550); **Az.Tü**. *sataşmağ* 'birisini sinirlendirmek, tahrik etmek, moralini bozmak, hiddetlendirmek, aşağılamak, dalga geçmek gayesiyle laf atmak, kızdırıcı sözler söylemek.//şaka gayesiyle laf atmak, takılmak, kızdırmak; namusuna dokunmak; dokunmak.' (Altaylı II, 1019); **TrkmÇ.Tü.** *sataş-* 'karşılaşmak, rastlaşmak.' (TrkmÇSl. 564); **Gag.Tü.** *sataşmaa* 'dadanmak; sataşmak, rahatsız etmek.' (GagSl. 210)

28. DLT *saltur-* 'saldırtmak, sallatmak' (Atalay II, 187; Dankoff-Kelly 360)(سَلْتُرْدِي)

<*sal-tur- Bkz. ED 825b; sal-tur- 'atmak, fırlatmak' ERDAL II, 809.

Tarihî Oğuz: *saldurmak* 'bıraktırmak, terkettirmek' (TS V, 3264).

Modern Oğuz: TTü. *saldırmak* 'bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yönetmek, zarar verici bir davranışta bulunmak, hücum etmek; *mec.* Yıkıcı ve sert eleştiriler yapmak; bir şey veya kimse üzerine saldırı yapılmasına sebep olmak; gemi, kalkma için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek; *kim.* etkisiyle eritmek.' (TüSl. II,1895); **Az.Tü.** *saldırmağ* 'bırakmaya mecbur etmek; İki veya birkaç kimseyi birbirine düşürmek, hücum ettirmek; yaptırmak, inşa ettirmek; döşetmek, yere serdirmek; *mec. kon.* kanaat ederek toplamak, geriye atmak; attırmak (bardak)' (Altaylı II, 1012); **Trkm.Tü.** *saldır-* 'yaptırmak, kurdurmak; bir şeyi başka bir şeyin içine yerleştirmek.' (TrkmÇSl. 556).

29. DLT *sawaş-* 'savaşmak, çarpışmak' (Atalay II ,102; Dankoff-Kelly 319)(سَقَشْرِ).

<*savaş- 'çatışmak, kavga etmek' Bkz.ED 793a.

Dîvân'da Oğuzca kaydı ile yer alan kelime, tarihî ve modern alanda varlığını sürdürmüştür.

Tarihî Oğuz: *savaş* 'kavga, muharebe, mücadele, harp, mukatele' (TS V, 333).

Modern Oğuz: TTü. *savaşmak* 'devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp; uğraşma, kavga, mücadele; hayvaların birbiriyle yaptığı mücadele; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele.' (TüSl. II,1918); *savaşmak* 'ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, muharebe etmek; *mec.* uğraşmak, mücadele etmek.' (TüSl. II, 1919); **Az.Tü**. *savaşmağ* 'kavga etmek, vuruşmak, küfürleşmek, küsmek (birbirinden)' (Altaylı II, 1020); **TrkmÇ.Tü.** *söveş* 'savaş' (TrkmÇSl 586); **Gag.Tü.** *savaş* 'harp' (GagSl 210); *savaşmaa* 'savaşmak' (GagSl. 211).

30. DLT *soḳ-* 'sokmak (yılan)' (Atalay II, 18; Dankoff-Kelly 273) (سُقْدُم).

<*sok- 'dövmek, vurmak' Bkz.ED 805a.

Tarihî Oğuz: *soḫmak* 'sokmak' (TS V, 3499).

Modern Oğuz: TTü. *sokmak* 'içine ve arasına girmesini sağlamak; bir yere girmesini sağlamak, içeri almak; batırmak, saplamak (bıçak, çakı, iğne vb. için.); (böcek, zehir hayvan için) iğnesini batırmak veya ısırmak; yasak bir malı gizlice getirmek veya götürmek; *mec.* belli etmeden kötü bir malı vermek; *mec.* konuşma sırasında bir sözü, soruyu veya düşünceyi söyleyivermek; *mec.* dokunaklı, kırıcı veya acı söz söylemek.' (TüSl. II,2004); *(ağ.)sohmak* 'sokmak.'(DS X-3657); **Az.Tü.** *sohmağ* 'içine veya arasına girmesini sağlamak; daldırmak; bir yere girmesini sağlamak, saplamak, batırmak, geçirmek; bazı kelimelerde değişik ifadeler meydana getirir.' (Altaylı II,1052); **Trkm.Tü.** *sok-* 'sokmak; batırmak; giymek' (TrkmÇSl. 581).

31. DLT *satğa-* 'çiğnemek; bir yol bir yola çatılmak; uğramak; ödeşmek; karşılaştırmak' (Atalay III, 288; Dankoff-Kelly 570) (تستغلي).

<* satğa:- 'çiğnemek ya da ayak altında çiğnemek' Bkz. ED 800a.

Tarihî Oğuz: *sataşmak* 'hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak; rastlamak, tesadüf etmek. (TS V, 3325).

Modern Oğuz: TTü. *sataşmak* 'bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak; sarkıntılık etmek.' (TüSl II, 1916)-; **Az.Tü.** *sataşmağ* 'birisini sinirlendirmek, tahrik etmek, moralini bozmak , hiddetlendirmek, aşağılamak, dalga geçmek gayesiyle laf atmak, kızdırıcı sözler söylemek.//şaka gayesiyle laf atmak, takılmak, kızdırmak; namusuna dokunmak; dokunmak.' (Altaylı II, 1019); **TrkmÇ.Tü.** *sataş-* 'karşılaşmak, rastlaşmak.' (TrkmSl 564); **Gag.Tü.** *sataşmaa* 'dadanmak; sataşmak, rahatsız etmek.' (GagSl. 210).

32. DLT *sor-* 'emmek,sormak.' (Atalay III, 181; Dankoff-Kelly 524) (شوردي).

<*so:r- 'emmek' Bkz. ED 843b 1sör- 'sormak, emmek, içine çekmek', TEKİN 178.

Tarihî Oğuz: *sormak* 'emmek, massetmek, emer gibi çekmek' (TS V, 3514).

Modern Oğuz: TTü. *sormak(II)* 'sorumak, emmek' (TüSl. II, 2013); *(ağ.) sormak* 'emmek.' (DS X-3665); **Az.Tü.** *sormağ (II)* 'emmek; dil ve dudakların hareketi ile şeker vs. gibi şeyleri ağızda yavaş yavaş eriterek emmek'(Altaylı II, 1054); **Trkm.Tü.** *sormak(so:rmak)* 'içmek' (TrkmSl. 604); **Trkm.Tü.** *sor-(so:r)* 'emerek içmek, emmek sömürmek; kendini çekmek, içini almak, sindirmek' (TrkmÇSl. 583); **Gag.Tü.** *sormaa* 'sormak; emmek' (GagSl. 222).

33. DLT *sor-* 'sormak, aramak' (Atalay III, 182; Dankoff-Kelly 524) (شُرْدِي).

<*so:r- 'soru sormak' Bkz. ED 843b, 2sor-'sormak' TEKİN 178. 2sör(a)- 'sormak, sual etmek' TEKİN 178.

Tarihî Oğuz: *sora gelmek* 'sormağa gelmek' (TS V, 3511).
soru 'süal, hesap' (TS V, 3516).

Modern Oğuz: TTü. *sormak(I)* 'birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek; bir işin sorumluluğunu kendisinde olmak, bir işten sorumlu bulunmak.' (TüSl. II, 2012); **Az.Tü.** *sormağ (I)* 'birine soru yönelterek herhangi bir konuda ondan bilgi istemek, sual etmek. (Altaylı II, 1054); **TrkmÇ.Tü.** *sora-(so:ra)* 'sormak; izin almak' (TrkmÇSl. 583); **Gag.Tü.** *sormaa* 'sormak'; sormak. *sormak* 'soru; sorgulama.' (GagSl. 222).

34. DLT *taḳ-* 'takmak' (Atalay II,16; Dankoff-Kelly 272) (تَقْدِي).

<*tak- 'yerleştirmek ya da takmak' Bkz.ED 464b.

Tarihî Oğuz: *dakmak* 'takmak, kuşanmak' (TS II, 978).

Modern Oğuz: TTü. *takmak* 'bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştirmek, geçirmek; (takı için) vermek, armağan etmek; (ad,lakap) koymak; kuşanmak; *argo.* (olumsuz biçimde) önemsememek, önemli saymamak, değer vermemek; *argo.* borç bırakmak; *mec. ve tkz.* biriyle olumsuz olarak uğraşmak; (arka, art ve peşin gibi kelimeleri tümleç olarak) kendisiyle birlikte götürmek, yanına almak veya arkasından izlemek; *argo.* sınavına başaramamak.' (TüSl. II,2122); *(ağ.)dakmak(I)* 'asmak; bağlamak.' (DS IV-1332); *dakmak(II)* 'iki kişinin arasını

bozmak, kavga ettirmek; alay etmek.' (DS IV-1332); **Az.Tü.** *taḫmag* 'iki şeyi uçlarından birbirine geçirmek, iliştirmek veya bir şeyi başka bir şeye geçirmek; geçirmek; bir şeyi bir şeyin üzerine koymak iliştirmek, geçirmek; *kon.* üzerine eline geçirmek, giymek.' (Altaylı II,1101); **Trkm.Tü.** *dak-* 'dikmek; yüklemek; takmak, iliştirmek; takmak, bağlamak; kocaya vermek. (kocası ölen kadını kocasının kardeşlerinden birine vermek.' (TrkmÇSl. 131); **Gag.Tü.** *takmaa* 'takmak' (GagSl. 237).

35. DLT *tölät-* 'kuzulatmak, doğurtmak'(Atalay II, 310 tület-; Dankoff-Kelly 420) (تُلَتّي).

<*töl+ä-t- Bkz. ED 494b; töl+ä- ERDAL II, 425.

*Dîvân'*da kelime için aslı, yeni doğan hayvanın yavru tüyünü dökmesinden alınmıştır kaydı yer almaktadır. Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak göstermiştir.

Tarihî Oğuz: *döl* 'yavru, nesil, soy'(TS II, 1229).
dölemek 'hayvan yavrulamak' (TS II, 1233).

Modern Oğuz: TTü. *döl* 'canlıların üremesi sonucu ortaya çıkan yeni birey veya yeni bireylerin bütünü, zürriyet, nesil; yavru, çocuk.' (TüSl. I,631); *döllemek* 'erkek gamet bir yumurtacıktaki dişi gametle kaynaşmayı sağlayarak yumurtacığı tam bir hücre durumuna getirmek, ilkah etmek.' (TüSl I, 631); **Az.Tü.** *döl* 'maya, tohum.// ana rahmindeki yavru,cenin.//mayalanma döllenme devresi; iyi cins.//döllük hayvan; *mec.* nesil, soy' (Altaylı I, 311); *döllendirmek* 'erkek ve dişi hayvanların birleşmesinden döl meydana getirmek, mayalanmasına sebep olmak.' (Altaylı I, 311); **TrkmÇ.Tü.** *döl* 'sperma; döl, yavru; *mec.* torunlar, gelecek kuşaklar.' (TrkmÇSl. 172); **TrkmÇ.Tü.** *dölle-* '(koyun ve keçiler) yavrulamak; (kavun, karpuz vb.) meyva vermek.' (TrkmÇSl. 172); **Gag.Tü.-**

36. DLT *törüt-* 'yaratmak; bir şeyi takdir etmek' (Atalay II, 303 türüt-; Dankoff-Kelly 417) (تُرُتي).

<*törü-t- (döröt-) 'yaratmak, var olmak' Bkz. ED 536a.

Tarihî Oğuz: *türemek* 'peyda olmak'(TS V, 3874).
türetmek 'icat, ibda etmek' (TS V, 3874).

Modern Oğuz: TTü. *türemek* 'oluşmak, ortaya çıkmak, parçalanıp, çoğalmak; *gr.*(bir kökten) çıkmak.' (TüSl. II, 2266); *türetmek* 'oluşturmak, ortaya çıkarmak, yaratmak, meydana çıkarmak.' (TüSl. II, 2266); *(ağ.)töremek* büyümek; çoğalmak.(DS X-3983); **Az.Tü.** *töremek* 'meydana gelmek, oluşmak, vücut bulmak, türemek; doğmak, dünyaya gelmek; nesil artmak, çoğalmak, doğup türemek.' (Altaylı II, 1150); **Trkm.Tü.** *döremek* (269); **TrkmÇ.Tü.** *döre-* 'oluşmak, meydana gelmek; doğmak; türemek, birden ortaya çıkmak.' (TrkmÇSl. 173); *döret-* 'yaratmak' (TrkmÇSl. 173).

37. DLT *tuġrağlan-* 'mühürlenmek' (Atalay II, 272; Dankoff-Kelly 403) (تُغْرَغْلَنْمَق).

<*tuğrağ+la-n- Bkz. ED 473b .
Dîvân'da kelimenin Oğuzca için tuğra ile mühürlenmek anlamında olduğu söylenmiştir. Clauson kelimeyi hapax veri olarak kaydetmiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

38. DLT *toḳın-* 'çarpmak, döğülmek' (Atalay II, 147; Dankoff-Kelly 341) (تُقْنُرِ).

<*tokı-n- Bkz. ED 471a; tokı-n ERDAL II,620.

Tarihî Oğuz: d*okunmak* 'isabet etmek, düşmek, karşı koymak, karşı durmak'(TS II, 1198).

Modern Oğuz: TTü. *dokunmak* 'nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık gibi türlü niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek el sürmek temas etmek; karıştırmak; almak, kullanmak, el sürmek; sağlığını bozmak; tedirgin etmek, sataşmak; (iyilik, kötülük gibi kavramlarda) olmak; (insan için) içine işlemek, duygulandırmak, etkilemek, koymak, batmak; ilişkin, ilgili olmak, değinmek; hafifçe değmek; onur, anlayış vb. ile uyuşmaz bir durum ortaya çıkmak.'

(TüSl. I, 616); *(ağ.)dokumak(I)* 'kusurlu bir malı kusurunu gizleyerek satmak.'(DS IV-1540); *dokumak(II)* 'ağaçtaki meyveyi toplamak için sırıkla vurarak düşürmek.' (DS IV-1541); *tohumak* 'dokumak' (DS X-3945); **Az.Tü** *toḫunmag* 'el veya vücudun herhangi bir yeri ile bir şeye değmek, temas etmek, elini vurmak; karıştırmak, dokunmak; *mec.* üzerinde geçici olarak durmak, bahsetmek, konuşmak; *mec.* kötü etki etmek, tahkir etmek, kalbini kırmak.//mec. **tohunmamağ** şeklinde: el sürmemek, karışmamak, sataşmamak; *mec.* ilgisi, alakası olmak.' (Altaylı II, 1142); **TrkmÇ.Tü.** *doka- eyl.* 'dokumak' (TrkmÇSl. 167); **Gag.Tü.** *dokunmaa* 'dövmek, vurmak, birinin canını sıkmak'; *dokunmaa* 'dokutmak' (GagSl. 78).

39. DLT *toḳıl-* 'döğülmek, dokunmak'(Atalay II, 129; Dankoff-Kelly 332-3) (تقلي)

<*tokı-l- Bkz.ED 469b; tokı- ERDAL II, 468.

Tarihî Oğuz: *dokumak(tokumak)* 'vurmak, birbirine geçirmek; çakmak, kakmak.' (TS II, 1196).

dokunmak 'isabet etmek, düşmek; karşı koymak, karşı durmak.' (TS II, 1198).

Modern Oğuz: TTü. *dokumak* 'tezgahta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak; *mec.* en ince noktalarına kadar özen göstererek emek vererek ortaya çıkarmak; *hlk.* ağacın yemişlerini sırıkla vurarak indirmek.' (TüSl. I,615); *dokunmak* 'nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık gibi türlü niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek; tedirgin etmek, sataşmak; hafifçe değmek.'(TüSl I, 616); *(ağ.)tohumak* 'dokumak' (DS X-3945); **Az.Tü.** *toḫumag* 'tezgah üzerinde muntazam sırlanmış iplikler (eriş) arasında (argaç) iplikleri geçirmek suretiyle kumaşı vs. meydana getirmek, hazırlamak.//aynı yolla kumaş üzerinde nakış, resim işlemek: Örmek; **özünü** kelimesi ile birlikte. *bak.* **vurmağ** 20.anlamda; *mec. kon.* uydurmak, kendinden çıkarmak.' (Altaylı II, 1142); *toḫunmag* 'el veya vücudun herhangi bir yeri ile bir şeye değmek, temas etmek, elini vurmak.' (Altaylı II, 1142); **TrkmÇ.Tü.** *doka-* 'dokumak' (TrkmÇSl. 167); **Gag.Tü.** *dokuma* 'dokuma; kurmak (düşünmek), gidip gelmek, dolaşmak; mekik dokumak.' (GagSl. 78).

40. DLT *topo/ul-* 'elbisesini çıkarmak' (Atalay II, 119tubul- ; Dankoff-Kelly 328) (تُبْلُدِي).

<*to/upul- 'delik açmak' Bkz.ED 440a; topl-un ERDAL II,621.

Kelimenin temel anlamı 'delinmek' *Dîvân*'da geçiyor. Fiilin 'elbise çıkarmak' anlamına Oğuzca kaydı düşülmüştür. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihi Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

41. DLT *tılık-* 'konuşmak' (Atalay II, 116; Dankoff-Kelly 327) (تِلِقْدِي).

<*tıl+ık- Bkz.ED 496b.

Clauson kelimeyi hapax bir unsur olarak göstermiştir.

Tarihi Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

42. DLT *taşık-* 'çıkmak (Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Bazı Türkmenler' (Atalay II, 116; Dankoff-Kelly 326-7) (تَشِقْمَى).

<*taş+ık-'dışarı çıkmak' Bkz.ED 562a; taş+ık 'çıkmak' ERDAL II, 496.

Tarihi Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *çık-* 'içeriden dışarıya varmak, gitmek; elde edilmek, sağlanmak, istihsal edilmek; bir meslek veya bilim kurumunda okuyup sınavını vererek yetişmiş olmak, mezun olmak; ayrılmak, ilgisini kesmek; süresi dolunca ayrılmak; yapılmak, yürümek; yetişecek ölçüde olmak; eksilmek; sonuca ulaşmak; sıyrılmak, ayrılmak; mec. harcama zorunda kalmak; herhangi bir durumda olduğu anlaşılmak; bir durumla ilgili niteliklerini yitirmek, bir durumdan başka bir duruma geçmek; (-e)bir şeyin yukarısına varmak veya yükselmek; bir inceleme bir araştırma sonucu bulmak.. 16 (-e) iş için, yetkili birini makamında görmek; (-e) talihini veya payına düşmek, isabet etmek, vurmak; (-e)gitmek,koyulmak; (-e)bir konu yetkililerce

karara bağlanmak; (-e) birdenbire görünmek; (-e) mal olmak; (-e) oyunda herhangi bir rolü oynamak; (-e)(bir yere) ulaşmak, varmak; karaya ayak basmak; yayılmak, duyulmak; olmak, bulunmak, var olmak; bir iddia işe ortalıkta görünmek; yayılmak; (-e) karşı gelebilmek, boy ölçüşmek; (-e) buluşmak; (-i) (yapı için) yapmak; (-den, -e) bulunduğu yeri bırakıp başka yere geçmek ,taşınmak, ayrılmak; (-e) bir sebeple bulunulan yerden ayrılmak; (nsz.) niteliği sonradan alışılmak. veya sonradan ortaya çıkmak; (nsz.) davranışta herhangi bir niteliği bulunmak; yerinden oynamak; (nsz) görünür veya belli bir durumda bulunmak; (nsz) oluşmak, olmak; (nsz) piyasaya sürmek; (nsz) bitmek, büyümek, sürmek; (nsz) verilmek; (nsz) (ay veya mevsim)geçmek; (nsz) yeni yetişip satışa sunulmak; (nsz) yükselmek, artmak; (nsz) artırmak, fiyatı yükseltmek; (nsz) sesini yükseltmek; (nsz) büyük abdest bozmak; (nsz, -den) giderilmek, yok olmak; (-den) unutmak; (-den)(ay,güneş) doğmak; (-i) *argo.* vermeye katlanmak; (nsz) yayımlanmak; (-den) gelmek; (-den) gerçekleşmek; (-den) bulunduğu yerden ayrılmak, fırlamak, kopmak; (-den) (bir şeyin) düzeni bozulmak, eskisinden daha değişik, kötü bir duruma girmek; (-le) flört etmek; (-e) erişmek, görmek.' (TüSl I, 472); *(ağ.)dışarı* 'sofa' (DS IV-1473); *dışa gitmek(II)* 'köyün dışına çıkmak.' (DS IV-1473); *çıharmak* 'çıkarmak.' (DS III-1164); *çıhartmak* 'çıkartmak.'(DS III-1164); **Az.Tü.** *çıhmağ* 'bir yerden uzaklaşmak, içeriden dışarıya varmak, gitmek, bulunduğu yeri terk etmek; bir yere gitmeye başlamak, yola koyulmak; doğmak, görünmek (güneş vs.); yukarı tırmanmak, yükselmek; yeşermek, bitmek, yerden çıkmak; *mat.* bir sayıdan başka bir sayı kadar azaltmak, eksilmek; işini vazifesini bırakmak, terk etmek, çalıştığı yerle ilgisini kesmek; kendi işini yapıp bitirerek gitmek,yerine bırakıp gitmek; birden bire görünmek, ortaya çıkmak, görünmek; bir şeyin üzerine tırmanmak; belirli yükseklikte olmak; bir işi yapmak için gitmek gelmek; bitmek, sonu görünmek, geçmek; yayınlamak, basılmak; tehlikeli belalı yerden uzaklaşmak; *mec.* olmak (bir şey); yerin altından çıkarılmak, elde etmek; meydana gelmek, üremek, doğmak, yetişmek; belirli bir zamana kadar sağ salim yaşamak,sağ kalmak; üretilmek, hazırlanmak; verilmek, kabul olunmak, ilan edilmek; boşanmak, kocasından ayrılmak; keşfedilmek, icat edilmek; duyulmak, kulağa çalınmak; öyle kabul etmek, sanmak (öldü, yok olduya çıkmak.); bazı isimlerden sonra gelerek birleşik fiil ve çeşitli ifadeler yapar.(**yola çıhmağ, yoldan çıhmağ** vs.)' (Altaylı I, 203);

TrkmÇ.Tü. *çık-* 'içeriden dışarıya gitmek, çıkmak; yükselmek; zamanından önce ortaya çıkmak; yaşadığı yerden başka bir yere taşınmak; memuriyetten, işten ayrılmak; öne doğru uzanmak; yarışı kazanmak; evlenmek; ortaya çıkmak; belli bir aşamaya varmak; *mec.* ses gelmek, işitilmek; yardımcı fiil olarak kullanılır.'(TrkmÇSl. 119); **Gag.Tü.** *çıkmaa* çıkmak (GagSl. 57).

43. DLT *tın-* 'dinmek, solumak, dinlenmek' (Atalay II, 28; Dankoff-Kelly 278) (تِنْدِي).

<*tın- 'soluk almak, rahat, huzur, sakin, konuşmak' Bkz.ED 541a; tīn- 'dinlenmek, nefes almak, dinmek, durmak.' TEKİN176.

Dîvân'da kelime için Oğuzların bir kimseye söz söylemek istemedikleri zaman tınma dedikleri susma anlamında olduğu, öbür Türklerin ise sus anlamında tın dedikleri, tınma dedikleri zaman susma anlamında olduğu kaydı düşülmüştür.

Tarihî Oğuz: *dınmak(tınmak)* 'ses çıkarmak, söz söylemek'(TS II, 1131).

Modern Oğuz: TTü. *dinmek* 'sona ermek, bitmek, durmak; (ses için) susmak; (kar, yağmur, rüzgar için) kesilmek, yağması veya esmesi durmak.' (TüSl. I, 595); *tınmak* 'önem vermek, ilgilenmek; ses çıkarmak, önem vermemek, ilgilenmemek, aldırış etmemek'(TüSl. II, 2217); *(ağ.) dinmek, diŋmek(I)* 'çok yorulup iş göremez hale gelmek.' (DS IV-1508); *dinmek,diŋmek(II)* 'söylemek; sataşmak.' (DS IV-1509); *tınlamak* 'ses vermek, söylemek.'(DS X-3916); **Az.Tü.** *dinmek* 'konuşmak, söz söylemek; seslenmek, duyulmak; azarlamak, laf söylemek, keyfini bozmak.' (Altaylı I, 288); **TrkmÇ.Tü.** *diŋ- eyl.* 'dinmek, kesilmek, yatışmak, sükunet bulmak.' (TrkmÇSl. 162); **Gag.Tü.** *dinmee* 'yorulmak; kesilmek, sona ermek.' (GagSl. 75).

44. DLT *toḳı-* 'çalmak, vurmak, döğmek' (Atalay III, 268; Dankoff-Kelly 562) (تُقْبِي).

<*tokı:- (d-) 'çarpmak, vurmak, dövmek, örmek' Bkz. ED 467a; ERDAL II,468.

Tarihî Oğuz: *dokumak (tokumak)* 'vurmak, birbirine geçirmek; çakmak, kakmak' (TTS II, 1196).

Modern Oğuz: TTü. *dokumak* 'tezgahta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak; *mec.* en ince noktalarına kadar özen gösterek, emek vererek ortaya çıkaramak; *hlk.* ağacın yemişlerini sırıkla vurarak indirmek.' (TüSl. I, 615); *(ağ.) dokamak* 'dokumak.' (DS IV-1540); **Az.Tü.** *toḫumaġ* 'tezgahta üzerinde muntazam sırlanmış iplikler (eriş) arasında (argaç) iplikleri geçirmek suretiyle kumaş, halı vs. meydana getirmek, hazırlamak.//aynı yolla kumaş üzerinde nakış, resim işlemek; Örmek; **özünü** kelimesi ile birlikte.bak. **vurmaġ** 20.anlamında; *mec. kon.* uydurmak, kendinden çıkarmak.' (Altaylı II, 1142); **Trkm.Tü.** *dokma* dokuma tezgahı; dokuma. (TrkmÇSl. 168); **Gag.Tü.** *dokumaa* dokuma; kurmak (düşünmek), gidip gelmek, dolaşmak, mekik dokumak. (GagSl. 78); *dokumak* kumaş dokumak.' (GagSl. 78).

45. DLT *tölä-* 'döllemek, kuzulamak' (Atalay III, 271; Dankoff-Kelly 563) (تۆلەدى).

<*töl+e- Bkz. ED 492b. (Hap.leg.)

Tarihî Oğuz: *dölemek* 'hayvan yavrulamak' (TS II, 233).

Modern Oğuz: TTü. *döllemek* 'erkek gamet bir yumurtacıktaki dişi gametle kaynaşmayı sağlayarak yumurtacığı tam bir hücre durumuna getirmek, ilkah etmek. (TüSl. I, 631); *(ağ.)döllemek* çocuk doğurmak; hayvan yavrulamak. (DS IV-1579); **Az.Tü.** *döllenmek* 'mayalanmak, döl tutmak, cenin oluşmak' (Altaylı I, 311); **Trkm.Tü.** *dölle- eyl.*(koyun ve keçileri) yavrulamak; (kavun, karpuz vb.) meyva vermek.(TrkmÇSl. 172); **Gag.Tü.-**

46. DLT *tön-* 'dönmek' (Atalay III, 184; Dankoff-Kelly 526) (تۆندى).

<*tö:n- 'geri dönmek' Bkz. ED 515a; tön- 'dönmek' TEKİN 184.

Tarihî Oğuz: *dönmek* 'değişmek, bozulmak, bir halden başka bir hale geçmek vazgeçmek, feragat etmek; benzemek; çevrilmek, tercüme etmek, naklolunmak.'(TS II, 1239).

Modern Oğuz: TTü. *dönmek* 'kendi ekseni üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek; geri gelmek, geri gitmek; yönelmek; saptamak; bir şeyi andıracak duruma girmek, benzemek; sınıfta kalmak; inanc, din veya düşüncesini değiştirmek; durumdan duruma geçmek, değişmek, olduğundan daha değişik bir durum almak; *mec*.dolap, dalavere vb. kelimelerde "gizlice yapılmak, çevrilmek" anlamında kullanılır; belirli bir yerde dolaşmak; kendini bir yandan bir yana çevirmek; yönelmek, düzene konulmak, çekip çevrilmek; bırakılan bir konu veya işe başlamak; söz konusu etmek, hatırlamak; benzemek' (TüSL. I, 633); **Az. Tü.** *dönmek* 'gittiği veya durduğu tarafın ters istikametine doğru yönelmek.//yönünü değişmek, başka bir tarafa yönelmek; arkaya doğru geri gelmek; sözünü, vaadini, kararını bozmak, sözünü tutmamak.//vazgeçmek, sırt çevirmek, vefasızlık etmek; .....şeklini almak (gökteki bulutlar kan rengine döndü vs.); devretmek, kendi ekseni üzerinde veya bir merkez etrafında dolaşmak, hareket etmek; düşmek, ters çevrilmek; benzemek'(Altaylı I, 312); **Trkm.Tü.** *dönmek* 'geri dönmek' (TrkmSl. 268); **TrkmÇ.Tü.** *dön-(dö:n)* 'dönmek, çevrilmek; dönmek, geri gelmek avdet etmek; dönmek, değişmek'(TrkmÇSl. 172); **Gag.Tü.** *dönmee* 'dönmek, çevrilmek' (GagSl. 82).

47. DLT *täk tur-* 'sessiz olmak' (Atalay I, 334; Dankoff-Kelly 168) (تَكْ تُرْ).

<*tek 'sadece, sessiz, sessizce' Bkz. ED 475a-b tek + tur-.

Tarihî Oğuz: *dek durmak, (dek turmak, tek durmak, tek durmak)* 'uslu, sessiz, sakin durmak, susmak' (TS II, 1063).

Modern Oğuz: TTü. *(ağ.) dek durmak* 'uslu, terbiyeli, rahat durmak' (DS IV-1406); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

48. DLT *uğurlan-* 'yaklaşmak, uğurlu olmak, karşılığı verilmek verilmek' (Atalay I, 292 ogurlan-; Dankoff-Kelly 148 ugurlan-) (أُغْرْلَنْ).

<*uğur+la-n- Bkz. ED 94b.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü. *uğurlanmak* 'uğurlamak işi yapılmak.' (TüSl. II,2278); *(ağ.) uğurlar olsun(I)* bir yolcuya söylenen iyi dilek. (DS XI-4030); *uğurlar olsun(II)* başkasınca yapılan eylemin hiç umurunda olmadığını anlatmak için kullanılan deyim. (DS XI-4030); **Az.Tü.** *uğur* 'baht,mutluluk.//bir işin, arzunun vs. başarılı soru, müsbet neticesi, başarı. (Altaylı II, 1164); *uğur(lar) olsun.* 'bir işe başlayan kimse veya devam edene başarı, galibiyet, mutluluk arzusu bildirir. (Altaylı II, 1164); **Trkm.Tü.** *ugur* 'doğrultu, yön, istikamat; akım, cereyan; yol, yöntem, tarz; akraba; anlam, mana' (TrkmÇSl. 644); **Gag.Tü.** *uur* 'uğur' (GagSl. 250); *uurlamaa* 'uğurlamak' (GagSl. 250).

49. DLT *utan-* 'utanmak' (Atalay I, 291; Dankoff-Kelly 148) (أُتَنْدِي).

<*utan- (uvut+a-n-) 'utanmak' Bkz. ED 7b uvtan-.

Tarihî Oğuz: *utalmak* 'utanmak' (TS V1, 4003).

Modern Oğuz: TTü. *utanmak* 'onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, korkmak, mahcup olmak; sıkılmak; çekinmek. (TüSl. II, 2289); **Az.Tü.** *utanmağ* 'bir işten, hareketten ve laftan dolayı veya herhangi bir sebepten dolayı mahcubiyet çekmek, manen ıstırap duymak; utancından,mahcubiyetinden dolayı bir şeye cesaret edememek. // çekinmek.' (Altaylı II,1168); **Trkm.Tü.** *utanmak* 'üzümü kızarmak, çekinmek' (TrkmSl. 678); **TrkmÇ.Tü.** *utan-* 'utanmak, çekinmek'(TrkmÇSl. 650); **Gag.Tü.** *utanmak* 'utanma'(GagSl. 250); *utanmaa* 'utanmak'(GagSl. 250).

50. DLT *usla-* 'anlamak' (Atalay I, 286 ; Dankoff-Kelly 146) (أُنْسلادِي).

<*us+la- Bkz. ED 248a.

*Dîvân'*da kelime 'anlamak, hayır ve şerri ayırdetmek' anlamında kullanılmış ve Oğuzca kaydı düşülmüştür. Clauson kelimeyi hapax bir veri olarak göstermiştir.

Tarihî Oğuz: *us* 'Akıl, fikir.' (TS VI, 3984).

Modern Oğuz: TTü. *uslanmak* 'yadırganan,ayıplanan davranışlardan vazgeçmek, davranışlarına düzen vermek; herhangi bir olaydan ders almak,aklı başına gelmek.' (TüSl. II, 2286); *us* 'akıl' (TüSl. II, 2284); **Az.Tü.** *us* 'akıllı, idraklı, zekalı; edep, terbiyeli'. (Altaylı II, 1167); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

51. DLT ***us-*** 'sanmak' (Atalay I, 166; Dankoff-Kelly 93) (أُنْدُمْ).

<*us- düşünmek, sanmak' Bkz. ED241a.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

52. DLT ***yaz-*** 'yazmak' (Atalay III, 59; Dankoff-Kelly 469-470). (يَزْدِي)

<*yaz- 'yazmak' Bkz.ED 984a 3yaz-

Tarihî Oğuz: *yazmak (I)* nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek.(TS VI ,4457); *(II)(yazup yanılmak, yanılup yazmak)* şaşırıp yanılmak, hata etmek; hedefe isabet ettirmekte yanılmak. (TS VI, 4459).

Modern Oğuz: TTü. *yazmak* 'sözü düşünceyi özel işaret veya harflerle anlatmak; yazı ile anlatmak, yazıya dökmek; yazar olarak görev yapmak; yazı ile bildirmek; bir bilim veya edebiyat eseri oluşturmak; (sayaç vb.) sayılarla niceliğini belirtmek; kaydetmek, bir göreve almak; yaymak, sermek; gelinin yüzünü süslemek; *mec.*(doğaüstü güçler.) insanın geleceğini belirlemek.' (TüSl. II, 2422); *(ağ.) yazmak(I)* hamur açmak.(DS XI-4218); *yazmak(II)* sofra hazırlamak, kurmak. (DS XI-4218); *yazmak(III)* sermek, açmak, yaymak (halı, örtü, yatak vb. için).(DS XI-4218); *yazmak(IV)* yarmak, çizmek (et ve balık için); bitki gövdelerini bıçak ile yarmak; ezip incelterek genişletmek.(et için). (DS XI-4218); *yazmak(V)* gelin yüzü süslemek. (DS XI-4218) ; *yazmak(VI)* saç taramak.(DS XI-4218); *yazmak(VII)* yaklaşma belirtir yardımcı eylemdir. (DS XI-4218); *yazmak(VIII)* geçmek.(DS XI-4219) ; **Az.Tü.** *yazmaġ* kağıt veya başka bir şey üzerine yazı işaretiyle çizmek, işlemek.// yazı işleriyle uğraşmak.// yazı için gerekmek; bir şeyin yazı metnini

hazırlamak; bir şey hakkında yazılı bilgi vermek; düşüncesini, fikrini yazılı veya matbu şeklinde bildirmek.//mektup vasıtasıyla müracaat etmek, mektup yollamak; edebi, ilmi, musiki vs. eserler yaratmak, yazmak.//kendi eserini neşretmek; bir teşkilatı vs. kabul edilerek adını deftere kaydettirmek. (Altaylı II, 1237); **TrkmÇ.Tü.** *yaz-(ya:z)* 'çözülmek, açılmak; yerinden çıkmak,kırılmak; başka yana çevrilmek; *yaz- eyl.* yazmak; bir yapıtı ortaya çıkarmak, yazmak; *eyl.* döşemek; yaymak, sermek; kıvrılan, kırışan, büzülen yerleri düzeltmek; katını açmak; kaçmak.' (TrkmÇSl. 685); **Gag.Tü.** *yazmaa* 'yazmak, not etmek; açmak.(un,yufka)' (GagSl. 260).

53. DLT *yun-* 'yıkanmak, abdest alma' (Atalay III, 66; Dankoff-Kelly 472) (يُنْدِي).

<*yū-n- 'yıkanmak' Bkz.ED 942b; yū- 'yıkamak' TEKİN 180; yu-n- 'yıkamak, yıkanmak' ERDAL II, 631.

Tarihî Oğuz: *yunmak* 'yıkanmak' (TS VI, 4725); *yuvunmak (yuvınm ak, yuyunmak)* 'yıkanmak'. (TS VI, 4740).

Modern Oğuz: TTü. *yunmak* 'yıkanmak' (TüSl. II, 2473); *(ağ.)yunmak* yıkanmak.(DS XI-4320); **Az.Tü.** *yuyulmağ* su, sabun vs. ile lekesi, kiri temizlemek; akan suyun etkisi ile sürüklemek, bozulmak, erozyona uğramak. (Altaylı II, 1265); **Trkm.Tü.** *yuvulmak* (829); **TrkmÇ.Tü.** *yuvun- eyl.* 'yıkanmak' (TrkmÇSl. 712); **Gag.Tü.-**

54. DLT *yumurlan-* 'toplanmak' (Atalay III, 114; Dankoff-Kelly 491) (يُمُرْلَنْدِي).

<*yumur+la-n- Bkz. ED 938a; yumur+la-'to gather' ERDAL I, 390.

Tarihî Oğuz: *yumurlanmak* 'bir araya gelmek,toplanmak' (TS VI, 4721).

Modern Oğuz: TTü. *yumrulanmak* 'yumru biçimin gelmek,yumru gibi olmak.' (TüSl. II, 2470); *(ağ.) yumurmak(I)* yoğurmak. (DS XI-4318); *yumurmak(II)* Becermek. (DS XI-4318); *yumrarmak* yumrulaşmak, toparlaklaşmak. (DS XI-4316); **Az.Tü.** *yumrulanmağ* 'yumru olmak, yumru, yuvarlak hâle gelmek; *mec.*

şişmanlamak.' (Altaylı II, 1262); **Trkm.Tü.** *yumulan-* 'yuvarlak hale gelmek, yuvarlanmak.'(TrkmÇSl. 710); **Gag.Tü.** *yumulmaa* 'yumulmak' (GagSl. 262).

55. DLT *yopla- ~ yobıla-* 'aldatmak, hile yapmak' (DLT III, 142, III 328; Dankoff-Kelly 505; 587-8) (يُوبْلادِي).

<*yo:b+la- Bkz. ED 878a; yobıla-.

Dîvân'da kelime için Oğuzca ve Kıpçakça kaydı verilmiştir. Kelime tarihî ve modern alanda tanıklanamamıştır.

Tarihî Oğuz: -

Modern Oğuz: TTü.-; Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-

56. DLT *yer-* 'iğrenmek, beğenmemek' (Atalay III, 185; Dankoff-Kelly 526)(يِيرْدِي).

<*ye:r- 'iğrenmek' Bkz. ED 955a.

Tarihî Oğuz: *yermek* 'zemmetmek, kötülemek, kötümsemek, beğenmemek, hor görmek, çekiştirmek, kötü görmek' (TS VI, 4546).

Modern Oğuz: TTü. *yermek* 'kötülükleri söylemek, zemmetmek; alaylı bir dille kusurlarını söylemek, kusurlarını ortaya koymak,hicvetmek; beğenmemek, hoşlanmamak, tiksinmek' (TüSl. II, 2439); *(ağ.)yermek(I)* 'birinin ardından kötülüğünü söylemek, bir şeyi beğenmemek; kalabalık içinde birine kötü davranmak. (DS XI-4253); **Az.Tü.-; Trkm.Tü.-; Gag.Tü.-**

57. DLT *yäŋ-* 'yenmek, alt etmek (Oğuz-Kıpçak)' (Atalay III, 391; Dankoff-Kelly 614-5) (يَنكْدِي).

<*yeŋ- 'fethetmek, zaptetmek' Bkz. ED 942b; ERDAL II, 490.

Tarihî Oğuz: *yeŋmek* 'dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak' (TTS VI, 4531).

Modern Oğuz: TTü. *yenmek* 'savaş veya yarışmada üstünlük sağlamak; *mec.* tutmak, bastırmak.' (TüSl. II, 2433); *(ağ.) yinmek,yiŋmek* 'yenmek, üstün gelmek.' (DS XI-4279); **Az.Tü.** *yènmek* 'mağlup etmek, galip gelmek, basmak.' (Altaylı II, 1244); **Trkm.Tü.** *yeŋ-* 'yenmek, galip gelmek, kazanmak'(690); **Gag.Tü.-**

58. DLT *yarat-* 'yaratmak, oranlamak, yapmak' (Atalay II, 315; Dankoff-Kelly 422) (يَرَتْمَق).
<*yarat-'yapmak, bulmak, uygun' Bkz. ED 959b; yara-t- ERDAL II, 793.

Tarihî Oğuz: *yaratgan* 'yaradan, Tanrı' (TS VI, 4340); *yaratılınmak* 'yaradılmak' (TS VI, 4340).

Modern Oğuz: TTü. *yaratmak* '(Allah) olmayan bir şeyi var etmek, yapmak; *mec.* zeka, düşünce ve hayal gücünden yaralanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak; *mec.* olmasına, ortaya çıkmasına yol açmak, sebep olmak.' (TüSl. II,2396); **Az.Tü.** *yaratmaġ* 'zahmet çekerek, emek vererek vücuda getirmek, yapmak, meydana getirmek.//genelde meydana getirmek, yapmak.// uyandırmak, doğurmak.//din. halketmek, yoktan var etmek; tesis etmek, kurmak.// hazırlamak; eser yazmak.' (Altaylı II, 1223); **TrkmÇ.Tü.** *yarat-* 'yaratmak' (TrkmÇSl. 679); **Gag.Tü.** *yaratmaa* 'yaratmak; uyum sağlamak,hizmet etmek.' (GagSl. 258).

59. DLT *yut-* 'yutmak (Oğuz-Kıpçak)' (Atalay II, 313; Dankoff-Kelly 422) (يُتْمَق).
<*yut-'yutmak, içine çekmek' Bkz. ED 885b; yüt 'yutmak'TEKİN180.

Tarihî Oğuz: *yudunmak(yutunmak)* 'yutmak, içmek, yavaş yavaş yutmak; zoraki yutmak, yutkunmak.'(TS VI, 4702).

Modern Oğuz: TTü. *yutmak* 'ağızda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek; *mec.* haksız olarak kendine mal etmek ,zorbalıkla elinden almak; dayanıp, sesini çıkaramamak, katlanmak; tam ve doğru söylememek; inanmak, aldanmak, kanmak; türlü anlamlara gelen sözü anlayamamak; söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylemek; (oyunda bir şey) kazanmak; iyice eksiksiz olarak öğrenmek; *mec.* (ışık,ses) gücünü, parlaklığını azaltmak.' (TüSl. II,2474); *(ağ.)yutmak* 'oyunda yenilmek.'(DS XI-

4322); *yutmuk* 'ağızdaki bir yutumluk şey.(emek,tükürük vb.) (DS XI-4320); **Az.Tü.** *udmağ* 'yutak borusunun adeleleri vasıtasıyla mideye indirmek, yutmak.//mec. kendi içine alarak mahvetmek.//*mec.* çökmek, kaplamak, kavramak, içine alarak görünmez etmek; *mec.* gayri meşru olarak sahiplenmek, yemek zorla almak; *mec.* tahammmül etmek, katlanmak, dayanarak susmak, bildirmemek açığa vermemek.//*mec.* kötü, aşağılayıcı bir laf, hareket karşısında sessizce durmak, itiraz etmemek, tahammül etmek, katlanmak, cevapsız bırakmak; *mec.* açıkça söylememek, yarım anlatmak veya söylememek.' (Altaylı II, 1163); **Trkm.Tü.-; Gag.Tü.** *yutturmaa* 'yutturmak''(GagSl. 262).

OĞUZCA

aḍruḳ (I.98)	aŋla- (I. 290)	bitik (1.384)	çil (III.134)	ilik (I.72)	kibä (III..217)	küs- (II.12)	porsuḳ (III.417)	soḳ- (II.18)	tämürgän (I.522)
ayruḳ (I.113)	arḳa- (I. 283)	bi (3.206)	çoḳ er (III.130)	imdi (I.125)	kip (III.119)	küt - (III.441)	saġ (III.153)	sor- (III.181, III.182)	tänlägüç (III.388)
andan (I.109)	atlan- (I.255)	boḳ (3.129)	çomuḳ (I.470)	ingek (I.111)	ḳısġaç (I.455)	küvük (III.165)	saġelig(I.72,III.154)	söğüş (I.369)	tärin (III.370)
ayrıḳ (I.113)	ayıt - (I. 215)	boḳla- (3.292)	çor (ot) (III.121)	ḳara ḳuş(I.332)	ḳısraḳ (I.474)	mandar (I.457)	saġyaġ(III.159)	sökäl (I.394)	tärinçäk (I.510)
ayla (I.113)	bakır - (III. 186)	boy (3.141)	çömçä (I.417)	ḳaraḳuş (III.221)	ḳoç (1I321)	mıŋar (III.363)	saltur- (II.187)	sörçäk (I.478)	tılıḳ- (II.116)
ayluḳ ayluḳ(I.113)	balçıḳ (I.467)	buşaḳ er (1.378)	çaşır (I.406)	ḳarıl- (II.134)	ḳonşı (I.435)	oba (I.86)	satġa- (III.288)	subran (I.436)	tın- (II.28)
aşlıḳ (I.114)	bart (I. 341)	buyurmak(3.186)	çärik (I.388)	ḳarınça(I.501,III.375)	ḳova (III.237)	oġur (I.53)	satġaş- (II.214)	suḳaḳ (II.287)	toḳı- (III.268)
ärsä (I.127)	başmaḳlan-(II. 274)	büküm (1.395	dädä (III.220)	karturdu (II.190)	ḳovuç (III.163)	ota - (III.252)	saḫt (I.107)	süm süçüg(I.338)	toḳıl- (II.129)
alma (I.130)	bayıḳ söz (III. 166)	çaḳ-(2.17)	dävä (III.225)	ḳat (I.320)	köben (I.404)	oyuk (I.85)	sawaş- (II.102)	taḳı (III.226)	toḳın- (II.147)
armaġan (I.140)	baynaḳ (III. 175)	çaḳrış-(2.209)	äbä (I.86)	ḳaytar- (III.193)	kömkök (I.338)	ögüs (I.59)	sawçı (III.441)	taḳ- (II.16)	topul- (II.119)
arsalıḳ (I.159)	bayram(I.484,III.176)	çalın- (2.149)	äkin (I.78)	käçä (III.219)	kömürgn(I.522)	öŋ (I.115)	säçä (III.219)	taḳuḳ (II.286)	tögi (III.229)
ang (I.40)	bäçkäm (I.483)	çaltur- (2.182)	elgin (III.37)	käçi (III.219)	köpçük (I.478)	örçük (I.103)	sänäk (III.367)	taḳuḳluġ (I.497)	töl (III.133)
aşaḳ (I.86)	bäklän- (II. 239)	çanaḳ (1.381)	emir(I.54,94)	käläçü (I.445)	kur (III.122)	örän (I.76)	sıḍrım (I.485)	tamar (I.362)	tölä- (III.271)
aluḳi(I.67)	bäklät- (II.341)	çat (3.146)	ändäk (III.105)	kältür- (II.195)	ḳurt (I.342)	örgän (I.108)	sıġra (I.422)	tas (I.329)	töläk (I.387)
alıḳ (I.68)	bäkläş- (II. 203)	çat- (2.294)	äträk (I.101)	känd (I.344)	ḳuşluḳ (I.474)	ötrük (I.101)	sındu (I.418)	tawar (I.362)	tölät- (II.310)
aġıl (I.73)	bäkmäs (I. 459)	çekük (2.287)	et- (I.171)	käräy(III.174)	ḳuşun (I.512)	ötünç (III.448)	sınuḳ (III.365)	tägül I1.393)	tön- (III.184)
aḳ (I.81,13)	bän (I.339)	çekürge(1.490)	äzä (I.190)	käriş(I.370)	künçäk (I.480)	öylä (I.113)	sırt (I.342)	täk tur (I.334)	törüt- (II.303)
	bildüz- (II. 202)	çetük(1.338,3.127)	igit (I.51)	käşür (I.431)	kündi (I.419)	öyük (I.85)	sırtla- (III.444)	tälü (III. 232)	tuġraġ (I.462)

	yalŋuḳ (III.385) yawlaḳ (III.43) yäŋ- (III.400)								

OĞUZCA									
tuġrağlan- (II.272) tümrük (I.478) uç (I.44) uğur (I.53)	uğurlan- (I.292) ujlanġ (I.116) urra (I.39) us (I.36)	us- (I.166) usla- (I.286) utan- (I.291) utunç (III.448)	uyaz (I.84) ügür- (I.507) yaġ ügürü(I.54) yalğu (III.33)	yaŋa (III. 369) yarat- (II.315) yas (III..159) yatuķ (III.14)	yaz -(III.59) yazığçı (III.55) yängäç (III.384) yärdäş (III.40)	yer- (III.185) yib (III.24) yopla/yobıla(III.142) yorınça (III.375)	yoş (III.4) yorığçı (II.51) yöre (III.24) yumurlan-(III.114)	yun- (III..66) yügrük (III.45) yüzärlik (III.12)	

OĞUZ-KIPÇAK YAĞMA	OĞUZ -KIPÇAK		OĞUZ- ARGU	OĞUZ- TÜRK	YAĞMA-TOXSI-OĞUZ-KIPÇAK	OĞUZ YEMEK	YABAKU-KAY- ÇOMUL-BASMIL	TÜRKMEN	OĞUZ-SUVARLAR
ayığ (I.84) yut- (II.313)	alığ (I.64) am (I.38) arıķ (I.36) bal (II.156) başmaķ (I.466) çufğa (I.424) cincü (I.417) ḫayu (III.218) kämi (III.235) ķırmaķ (I.473) kök (II.284) ķurman (I.444)		balıķ (I. 379) idiş (I.61) urġa (I.128)	äşyäk (I.111) ķalķan (I.441) ķayır (III.115)	äpmäk (I.101) äwät (I.51) İdiş (I.61) taşıķtı (II.216)	idiş (I.61) ķırmaķ (I.473)	ķırmaķ (I.473) taşıķtı (II.116)	kärägü (I.447) ķarıt (I.356) ordutal (I.124) taşıķtı (II.116)	Bal (3.156) Yalnuk (

KAYNAKLAR

Abdurrahmanov, G.; Muttalibov,S., *Devanu Lugatit Turk-İndeks Lugat.* (İştiraki ve Tahriri Ostida), Taşkent 1967.

ADİL: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugati,* C.1-4, Bakı.

Aksan, Doğan, *Türkçe'nin Sözvarlığı*, Ankara 1996.

---, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim,* Ankara 1999

Arat, Reşit Rahmeti, "*Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişafına Dair*", V. Türk Tarih Kongresi, I , Ankara 1960.

Atalay, Besim, *Divanu Lugati-it-Türk Tercümesi,* C. 4, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985-1986.

Banguoğlu,Tahsin, *Türkçenin Grameri,* Ankara 1998.

---, "Kaşgarî'den notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli üzerine", *TDAY-Belleten 1959, s. 1-26.*

---, "Kaşgarî'den notlar III: Oğuz lehçesi üzerine", *TDAY-Belleten 1960, s. 23-48.*

Biray, Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim,* TDK. Ankara, 1999.

Brockelmann, K., *Mitteltürkicher Wortschatz nach Mahmud al Kaşgaris Divân Lugat at-Türk*, Bibliotheca Orientalis Hungarica I, Leibzig 1928.

---,*Osttürkische Grammatik Der İslamischen Litteratur Sprachen MittelAsien*, Leiden 1954.

Caferoğlu, Ahmet., *Kaşgarlı Mahmud*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1985.

---, *Türk Dili Tarihi* II, İstanbul 1972

Clauson, S.G., En Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Oxford,1972.

Dankoff, Robert; James Kelly, *Mahmud Al-Kaşgari, Compendium of Turkic Dialect (Divan Lugat at-Türk),1-2-3,* Harvard University Printing office,1982-1985.

Demir, Nurettin –Yılmaz, Emine, *Türk Dili El Kitabı,* Ankara 2000.

DS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, XI C., Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1993.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Ankara 1988.

Dizdaroğlu, Hikmet, "*Kaşgarlı Mahmud*", (Tanıtma), TD-B, seri:3, sayı:10-11, Ocak-Aralık, 1947, İstanbul.

Doerfer, G., (1963-75*). Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen,* I-IV, Wiesbaden. (TMEN)

Ercilasun, Ahmet Bican, "Batı Türkçe'sinin Doğuşu", *Uluslar arası Türk Dili Kongresi 1988*, TDK. Ankara 1996, s. 39-45

Ercilasun, Ahmet, B. *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,* Ankara 2004.

Erdal, Marcel, *Old Turkic Word Formation,A Functional Approach to the Lexicon,* C.1-2, Wiesbaden 1991.

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul1985.

Gabain, A.Von., *Eski Türkçe'nin Grameri,* Çev. Mehmet Akalın, Ankara 1988.

GagSl.: Abdülmecit Doğru, İsmail Kaynak, *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 1991.

Gencan,T.N., "Divanu Lugatit Türk'te Dil Kuralları", *Türk Dili, Divanu Lugatit Türk Özel Sayısı*, Ankara1972, s.27-52.

Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı,* Kayseri, 1995, s. 40

İlker, Ayşe, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil,* TDK. Ankara.

Kara, Mehmet, *Türkmence(Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük),* KB. Yay., Ankara 2000.

Korkmaz, Zeynep, *Marzuban-name,Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım),* DTCF Yay. Ankara 1973.

---, *Gramer Terimleri Sözlüğü,* TDK. Ankara 1992.

---, "Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi", *Türk Dili, Divanu Lugati't-Türk Özel Sayısı*, s. 253 (Ekim 1972), s. 3-19.

---, "XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca", *TDAY-Belleten* 1973-4 (Ankara 1974), s. 41-48.

Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi,* İstanbul 1986.

Muttalibov, S., *Turkiy Suzlar Devani (Devanu Lugatit Turk),* 3 cilt, Taşkent 1960-63

Özyetgin, A. Melek, *Ebu Hayyan Kitabu'l–idrak li Lisani'l-Etrak(Fiil:Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi),* Köksav, Ankara 2001.

Räsänen, M., *Materialien Zur Morphologie der türkischen Sprachen,* Studia Orientalia, ESOF, XXI, Helsinki, 1957.

Saray, Mehmet,*T ürkmen Tarihi,* İstanbul, 1993

Sümer, Faruk, *Oğuzlar(Türkmenler)Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları,* İstanbul 1980.

TS: *Tarama Sözlüğü, 6 c.,* Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 1963-1972.

Tekin, Şinasi, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçe'si Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-bolga Sorunu", *TDAY-Belleten* 1972-1974, Ankara 1974.

TEKİN: Tekin, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara, 1995.

Tenişev, E.R., *Sravnitel'no-istoriçeskaya Grammatika Tyurkskix Yazıkov, Morfologiya*, Moskva 1988.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul,1981

TüSl.: Parlatır, İ., N. Gözaydın, H. Zülfikar, (1998), *Türkçe Sözlük*, 2c., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara.

TrkmRSl.: Baskakov, N.A., B.A. Karrıeva, N.Ya. Hamzaeva, *Türkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

TrkmDS.: *Türkmen Dilinıŋ Sözlügi,* (Haz. M. Ya. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev vd.) Aşgabat 1962.

UWb.: RÖHRBORN, Klaus, *Uigurische Wörterbuch*, 1-4, Wiesbaden, 1: 1977, vıı+72; 2: 1979, 73-148; 3: 1981, 149-224; 4:1988, v+225-298; 5: 1996, vı+299-372; 6: 1998, v+373-446.

ÖZET

ÇOBAN, M. Selda, *Divānu Luġati't-Türk*'te 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzemesi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç.Dr. A. Melek Özyetgin, ss. VII+163.

Dîvānu Luġati't-Türk, XI. yüzyıl Türk dünyasının dil, edebiyat, kültür ve sosyal durumuyla ilgili ilk elden zengin ve orijinal bilgiler veren önemli bir sözlüktür.

Tez çalışmamız *Dîvānu Luġati't-Türk*'te geçen "Oğuzca" kayıtlı tüm gramer ve söz varlığına ait dil malzemesinin modern gramer anlayışı ile tasnif edilerek tasvirî olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Özellikle tez konumuz olan Oğuzcanın tarihsel gelişim sürecinin ortaya konmasında *Dîvānu Luġati't-Türk*'teki Oğuzca' kayıtlı malzeme temel kaynak vazifesi görmektedir.

Tez çalışmamız Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezimizin I. Bölümünde Kâşgarlı Mahmud ve *Dîvānu Luġati't-Türk* ile ilgili genel bilgiler verilerek, Divan'da yer alan Oğuzlar ve Oğuz boy birliği hakkında açıklamalar yapılmıştır. II. Bölümde *Dîvānu Luġati't-Türk*'teki 'Oğuzca' kayıtlı dil malzemesinin ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelenmesi yapılmıştır. Tezimizin III. Bölümünde ise *Dîvānu Luġati't-Türk*'teki 'Oğuzca' kayıtlı sözvarlığının tarihî ve modern Oğuz dil alanındaki durumu karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Tezimizin son kısmında Oğuzca kelimelerin tablosu ve geniş bir Kaynakça verilmiştir.

SUMMARY

ÇOBAN, M.Selda, Language Material registered as Oğuzca (an old Turkish dialect) in Divānu Luġati't –Türk, Master Thesis, Consultant: Ass. Prof.Dr. A.Melek Özyetgin, p. VII + 163.

Divānu Luġati't –Türk is a dictionary giving comprehensive and original information from its source about language, literature, cultural and social situation of Turkish world in XI. Century.

Our thesis study has aimed at classifying and examining the language material of all grammar and vocabulary registered as Oğuzca in Divānu Luġati't –Türk descriptively with a modern grammar approach. The material registered as Oğuzca in Divānu Luġati't –Türk plays a role as basic source especially in the explanation of the historical development process of Oğuzca , the subject of our thesis .

Our thesis consists of Introduction and three parts. In the Part I of our thesis general information has been given about Kaşgarlı Mahmut and Divānu Luġati't-Türk and some explanation has been made about Oğuz people and Oğuz tribe mentioned in the dictionary. In the Part II the language material registered as Oğuzca in Divānu Luġati't –Türk has been examined in view of phonetics and morphology. The situation of vocabulary, which is registered as Oğuzca in Divānu Luġati't –Türk, in history and in modern Oğuz language has been examined comparatively in Part III. In the last part of our thesis the table of words in Oğuzca and an extensive Bibliography have been given.